

M. S L U Y S E R

DE CENTRALE

VIJFTIG
JAAR
ARBEIDERS-
LEVEN-
VERZEKERING

M. SLUYSER • DE CENTRALE • VIJFTIG JAAR ARBEIDERS-LEVENSVZERKERING

M. SLUYSER

DE CENTRALE

*Vijftig jaar
arbeiders-levens-
verzekering*

MET EEN VOORWOORD DOOR IR. H. VOS

UITGEGEVEN VOOR
DE CENTRALE ARBEIDERS-
VERZEKERINGSBANK N.V.
AMSTERDAM
N.V. DE ARBEIDERSPERS

1954

INHOUD

DE CENTRALE VIJFTIG JAAR

Inleiding door ir. H. Vos - 7

NEHEMIA DE LIEME

De stichter - 49

VICTORIANO VINETO

Op het Troelstra-Oord - 71

ATJE VAN BOOM

Arbeidersontwikkeling - 97

'NEGENTIENVIER'

Volksgebouwen - 119

GOEIE-GEMEENTE

Arbeidsvreugde - 139

ARBEIDERSJEUGD

De Pinksterklok - 153

FAKKELDRAGERS

Emigratie - 175

WETENSMACHT

*Het Internationaal Instituut
voor Sociale Geschiedenis - 219*

EPILOOG - 237

DE CENTRALE VIJFTIG JAAR

Inleiding door ir. H. Vos

De oprichting van 'De Centrale Arbeiders Verzekerings en Deposito-Bank', zoals de eerste naam luidde, in 1904, moet worden gezien tegen de achtergrond van de ontwikkeling in het sociaal zeer bewogen eerste tiental jaren van de twintigste eeuw. De ene voor de socialistische beweging belangrijke gebeurtenis volgde op de andere. Elk jaar bijna staat in de geschiedenis opgetekend. 1901 – het jaar van het aan de macht komen van het kabinet-Kuyper, waardoor de klassetegenstellingen in ons land zeer werden verscherpt. 1902 – het jaar van de 'Groninger Schoolmotie', de grondslag van de latere onderwijspacificatie, en mede daardoor van de politieke ontwikkeling, welke na 1945 in de Partij van de Arbeid haar neerslag zou vinden. 1903 – het jaar van de gewonnen en van de verloren spoorwegstaking, van een weergaloze moed, maar ook van een vrijwel totale onttredering. 1904 – het jaar van het grote congres van de Tweede Internationale in Amsterdam, waar de kopstukken der internationale socialistische beweging allen aanwezig waren, en dat diepe sporen naliet. 1905 – het jaar van de nederlaag van Kuyper en de revanche der S.D.A.P. 1906 – het jaar van de oprichting van het N.V.V., waardoor nieuwe mogelijkheden voor de vakbeweging werden geopend. 1907 – het jaar van het Internationale Congres te Stuttgart, waar Troelstra denkbeelden ontwikkelde, die in 1922 de grondwet bereikten, over nieuwe organen voor beroep en bedrijf, welke nog eens bijna 25 jaar later tot de Wet op de Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie zouden leiden...

Een stroom van denkbeelden en activiteiten. Begeleid door een culturele ontplooiing, bovenaan in figuren als Henriëtte Roland Holst, Herman Gorter, R. N. Roland Holst, Heyermans, Albert Hahn, Adama van Scheltema en vele, vele anderen, onderaan door de oprichting van honderden (of waren het duizenden?) arbeiders-

muziek-, zang- en toneelverenigingen. Tegen deze achtergrond van vruchtbare, voor de toekomst van de socialistische beweging in ons land zo bijzonder vruchtbare gedachten en werkzaamheden, zie men de oprichting van 'De Centrale'.

Het denkbeeld van het oprichten van een verzekeringsmaatschappij en van een bankbedrijf voor de arbeidersorganisaties (want dit laatste was oorspronkelijk mede de bedoeling) hoort thuis in de gedachtenwereld van het zich, ook op economisch gebied, willen vrijmaken van de kapitalistische wereld door eigen activiteit. In deze gedachtenwereld passen de productieve associaties, waarvan er in die jaren vele zijn opgericht, doch waarvan slechts enkele hun bestaan konden handhaven. In deze gedachtenwereld past ook het oprichten van verbruikskoöperaties, en het steunen daarvan. De verbruikskoöperaties zijn in ons land op vele plaatsen zeer nauw verbonden geweest met de socialistische arbeidersbeweging, doch de principiële verbinding daarmede is thans belangrijk zwakker, al bestaan er 'goede betrekkingen', vooral met de vakbeweging, en ook met 'De Centrale'.

Het oprichten van een levensverzekeringsbedrijf was echter, hoezeer ook door de soort van doelstelling daarmede verbonden, toch van een andere aard dan het oprichten van verbruikskoöperaties of productieve associaties. Bij deze laatste met name kon het oprichten geschieden, en geschiedde het ook meestal, op plaatselijk initiatief, met plaatselijke krachten. Activiteit en beheersvorm kon men daarbij doen aansluiten. Een verzekeringsbedrijf moest landelijk worden opgezet, en bovendien, in verband met de financiële verantwoordelijkheid voor het geld van anderen, strak worden georganiseerd en geleid. Zulk een bedrijf eiste direct een ander soort vakbekwaamheid aan de top dan voor de meeste coöperaties en associaties nodig was.

Er waren goede redenen voor het oprichten van een verzekeringsbedrijf. Indien het goed werd geleid, zou het mogelijk zijn in de toekomst met behulp van te maken winsten de arbeidersbeweging te steunen, en aldus bij te dragen tot een wijziging van de grondslagen der maatschappij. Daarbij kwam, dat de praktijken in het verzeke-

ringsbedrijf, in die jaren uitgeoefend, niet alle even deugdelijk waren, en dat zeer dikwijls de kleine man van zijn spaarcentjes werd beroofd, doordat de solvabiliteit niet verzekerd was, of doordat de polisvoorwaarden allerhande ondoorzichtige bepalingen bevatten. Een toezicht door de Verzekeringskamer, dat later sanerend zou werken, bestond toen nog niet. En ten derde: het opzetten van een verzekeringsbedrijf bood de mogelijkheid om aan een aantal actieve mensen uit de socialistische beweging, die juist dóór hun activiteit op het gebied der propaganda voor politieke partij of vakbeweging uit hun vroegere werkkring waren gestoten, bij gebleken vakbekwaamheid, een nieuwe werkkring te verschaffen. De ontslagen na de spoorwegstaking van 1903 hadden de noodzaak van het openen van deze mogelijkheid nog eens zeer scherp geaccentueerd.

Redenen te over dus om het denkbeeld van het oprichten van een levensverzekering bedrijf te doen opkomen. Maar toch was die oprichting op zichzelf een brutaliteit, en een uitdaging. En wel mede door de begeleidende omstandigheden. Eerste uitdaging: de directeur, Nehemia de Lieme, die een groot aandeel had gehad in de voorbereiding, was nog geen 22 jaar! Tweede brutaliteit: van het kapitaal van f 50.000,—, verdeeld in aandelen van f 10,—, moest nog een niet onbelangrijk deel worden geplaatst. Juist dezer dagen ontvingen wij van de weduwe van een van de eerste werknemers van het bedrijf daarover nog een bericht. Zij schrijft, dat zij zich nog zeer goed de eerste moeilijke tijden herinnert, 'toen het loon soms 14 of 18 dagen te laat werd uitbetaald', en toen haar man, behalve voor het afsluiten van verzekeringen, ook op pad ging voor het plaatsen van aandelen, 'wat helemaal niet meeviel...'

Derde en vierde uitdaging, gericht tot de andere verzekeringsmaatschappijen: 'De Centrale' beperkte in haar statuten het dividend op de aandelen tot 4% (later zou dit in verband met de belastingstechniek 6% worden), een beperking dus van de rechten der aandeelhouders, geboren uit principiële overwegingen. En bovendien werd gesteld, dat eventuele winst, na deze dividendbetaling beschikbaar,

zou dienen ter versterking van de werkzaamheid der arbeidersklasse op politiek en economisch terrein en voor versterking van de coöperatieve beweging en van andere door de Raad van Commissarissen aangewezen doeleinden. Men kan zich voorstellen, dat deze bepalingen uit de statuten, voor zij tot een levende letter werden, door de concurrenten in het verzekeringsbedrijf vele malen tot een dode letter werden verklaard...

Een uitdaging tenslotte was het ook, dat de 'rode dominee' Melchers en Jan Oudegeest, wiens naam, verbonden als deze was aan de spoorwegstaking, bij de burgerlijke tegenstanders en bij de syndicalisten met zwart krijt stond opgetekend, de leidende figuren werden in de eerste Raad van Commissarissen.

Men zou zich vergissen, wanneer men meende, dat de oprichting van 'De Centrale' zonder grote moeilijkheden tot stand kwam, of dat de oorspronkelijke plannen in de eindvorm ongewijzigd terug te vinden zijn.

Twee onderdelen van de aan de oprichting voorafgaande discussie zijn waard vermeld te worden. Het eerste is, dat Nehemia de Lieme, in samenwerking met anderen, eerste getracht heeft een breder grondslag te vinden dan in de socialistische arbeidersbeweging alleen. Er is een beroep gedaan op andere progressieve figuren, o.a. op Nolens. Maar deze opzet was, mede door de verscherping van de tegenstellingen ten gevolge van de staking van 1903, tot mislukking gedoemd. Al bleef er van over, dat steeds bij 'De Centrale' geweigerd is, bij de uitgifte of overschrijving van aandelen, organisaties als zodanig als aandeelhouder te aanvaarden. De aandelen zijn in handen van personen, en daarbij is nimmer de kring te nauw getrokken. Instemming met de doelstelling van de naar de arbeidersbeweging gerichte winstbesteding was voldoende.

Een tweede, aan de oprichting voorafgaande discussie, is gevoerd over de juridische vorm. Voor zover is na te gaan zijn daarbij slechts de coöperatieve vorm, en die van de naamloze vennootschap in behandeling geweest. De mogelijkheid van het oprichten van een

‘Onderlinge’ Verzekeringsmaatschappij is niet in de overwegingen mede betrokken.

Hoewel natuurlijk een coöperatieve vorm mogelijk zou zijn geweest, kan toch ook achteraf, na 50 jaar, als oordeel worden uitgesproken, dat voor het uitoefenen van het verzekeringsbedrijf de beste keuze uit beide vormen (voor Nederlandse verhoudingen althans), die van de naamloze vennootschap, is gedaan. Deze vorm geeft in veel opzichten een grotere vrijheid van beweging, wat vooral voor een beleggingsbedrijf en voor het vormen van reserves van grote omvang van betekenis is. En het is gebleken, dat hij anderzijds een bedrijfspolitiek toelaat, gericht naar sociale en culturele doelstellingen, zoals deze in de statuten van ‘De Centrale’ vanaf de oprichting zijn vastgelegd.

In de jaren rond 1904 zag echter nog niet ieder door de juridische vorm heen. Deze heeft bv. nooit verhinderd, dat ‘De Centrale’ is aangesloten bij de internationale coöperatieve groepering van verzekeringsmaatschappijen! In die jaren echter beschouwden velen de coöperatieve vorm als *de* anti-kapitalistische, en de naamloze vennootschap als het kapitalisme zelf. Nu wij ook vele gemeenschapsbedrijven kennen in de vorm van een N.V. is de tegenstelling veel zwakker geworden.

Een belangrijk, evenzeer uit principiële opvattingen omtrent de bedrijfspolitiek geboren element is bij ‘De Centrale’ steeds geweest de openbaarheid. Geen der overige verzekeringsmaatschappijen geeft in het voorwoord van de jaarverslagen een zo diepgaande analyse van de behaalde resultaten als ‘De Centrale’ steeds doet en heeft gedaan. Reeds de eerste jaarverslagen, welke Nehemia de Lieme samenstelde, verstrekten aan de weetgierigen een vloed van gegevens omtrent de omvang der portefeuille, de beleggingen, de grondslagen der bedrijfspolitiek en de uitkomsten. Deze openbaarheid had naast belangrijke voordelen, aanvankelijk ook nadelen, welke echter ter wille van het principiële uitgangspunt werden aanvaard. Het voordeel was, dat bij de agenten en inspecteurs, die het moeilijke werk

van het afsluiten van verzekeringen voor een nog onbekende maatschappij moesten verrichten, het vertrouwen in het eigen bedrijf aanmerkelijk werd versterkt, en in niet mindere mate, dat hun inzicht werd vergroot. Met voordeel werd ook van het uitvoerige jaarverslag gebruik gemaakt bij de vele zg. 'conferenties', welke in die jaren plaats vonden. Dat waren samensprekingen, dikwijls ten huize van een klant, waarbij de inspecteurs van twee verschillende maatschappijen de voordelen van het eigen bedrijf, en de nadelen van dat van de ander, ten aanhore van die klant, uiteenzetten. Meermalen is daar door de vertegenwoordigers van 'De Centrale' de openbaarheid der bedrijfspolitiek van hun bedrijf gesteld tegenover het ontbreken van vrijwel elke mogelijkheid om inzicht in de werkelijke toestand te verkrijgen uit de verslagen der andere maatschappijen. Een nadeel was ongetwijfeld in de beginjaren, dat ook het ontbreken van een extra reserve, of het nog zeer laag zijn daarvan, uit die verslagen duidelijk naar voren kwam. Een gegeven, waarvan door de concurrerende maatschappijen met grote graagte gebruik werd gemaakt...

Misschien echter ligt de grootste betekenis van de openbaarheid omtrent de bedrijfspolitiek en van de diepgaande analyse der bedrijfsresultaten, achteraf gezien, in het feit, dat hierdoor 'De Centrale' een zeer bijzondere plaats verkreeg tussen alle andere maatschappijen, en dat de bijzondere wetenschappelijke kwaliteiten van haar directeur hierdoor algemeen bekend en algemeen erkend werden. Bij alle verschil van opvatting omtrent de maatschappelijke vraagstukken en over de positie, welke 'De Centrale' in dit opzicht innam, heeft het toch in de kringen van het verzekeringsbedrijf nooit ontbroken aan een grote achting voor de persoonlijke kwaliteiten van haar eerste directeur. Het zijn de jaarverslagen van 'De Centrale' geweest, die daartoe zeer veel hebben bijgedragen.

En de erkenning van de wetenschappelijke kwaliteiten van De Lieme maakte weer, omgekeerd, de verdediging van 'De Centrale' gemakkelijker. Tot 1938 heeft nl. 'De Centrale' bij haar berekeningen van de 'wiskundige reserve' – d.i. het vermogen, dat aanwezig moet zijn om de aanspraken der verzekerden, voortvloeiende uit de afge-

sloten contracten, te dekken – gebruik gemaakt van de zg. ‘gewijzigde bruto methode’, terwijl nadien de zg. ‘netto methode’ is toegepast, welke bij de samenstelling van de portefeuille der ‘Centrale’, zoals zij was en is, tot ongeveer 10% hogere bedragen leidt. De ‘gewijzigde bruto methode’ is op zichzelf wetenschappelijk volkomen verantwoord. Men kan zelfs zeggen, dat zij een beter inzicht geeft in de stand van zaken dan de netto methode bij de berekening der werkelijke aanspraken van de verzekerden. Maar omdat zij tot een lagere uitkomst leidt, werd er in de concurrentiestrijd onderaan nogal eens een aanval op gedaan. Men stelde dan, dat de belangen der verzekerden bij ‘De Centrale’ minder goed zouden zijn gewaarborgd. Het wijzen op de volkomen openheid in de jaarverslagen van ‘De Centrale’ en op de erkende kwaliteiten van haar directeur, was dan meestal voldoende om de kritiek te doen verstommen.

Dat na 1938 door De Lieme het berekenen der wiskundige reserve volgens de gewijzigde bruto methode is prijsgegeven, en vervangen door de toepassing van de netto methode, betekent niet een wetenschappelijke voorkeur voor de laatste. Maar in verband met de groeiende spanningen in de wereld was een versterking der wiskundige reserve gewenst, en deze kon het gemakkelijkste geschieden door die overgang. Na 1945 was het handhaven der netto methode in de eerste jaren nodig, omdat nog geen inzicht bestond in de mate waarin inflatie zou optreden. Inflatie betekent nl. voor de verzekeringsbedrijven een verhoging van kosten van premie-inning e.d. voor de reeds bestaande portefeuille, waartegenover geen verhoogde inkomsten staan, zodat een extra zekerheid voor de verzekerden geen overbodige weelde is. Ook op dit ogenblik is de situatie niet zo, dat de netto methode zou dienen te worden verlaten. Wel is het nodig te onderzoeken of niet het vele werk, verbonden aan een tweede berekening volgens de gewijzigde bruto methode, kan worden verminderd door benaderingswijzen, die het mogelijk zouden maken de uitkomsten volgens beide methoden te publiceren.

Want het verbreden van het inzicht in de grondslagen van het verzekeringsbedrijf blijft een van de doeleinden, welke ‘De Centrale’

zich stelt. Het verheugt ons telkenmale weer te ervaren, dat ieder jaar velen die de verzekeringswetenschap beoefenen, zich tot 'De Centrale' wenden om een exemplaar van het jaarverslag. De voortgezette, en telkens nog zich uitbreidende analyse blijkt een bijzondere waarde te hebben voor studerenden. 'De Centrale' beschouwt het als een voorrecht op deze wijze te kunnen bijdragen tot het verbreden van het inzicht in de grondslagen, waarop het verzekeringsbedrijf berust.

Het is te verwachten, dat bij een opzet, als voor 'De Centrale' gekozen, en bij de doelstellingen, door het bedrijf nagestreefd, ook de arbeidsverhoudingen een bijzonder karakter dragen.

In de eerste plaats is daar voor velen de grote verbondenheid met de idealen der arbeidersbeweging, die hun werk voor 'De Centrale' anders heeft doen zijn dan het bij welke andere verzekeringsmaatschappij ook zou zijn geworden. In hun taakvervulling ligt ook een stuk levensvervulling: het werken voor een bedrijf, dat de arbeidersbeweging tracht te dienen. Dit geldt, het moge gesteld zijn, voor binnen- en buitendienst principieel in dezelfde mate. Maar voor de agenten, beampten en inspecteurs in de buitendienst, die er op uit trekken om verzekeringen af te sluiten, geldt het toch nog anders. Zij verdedigen de doelstellingen van 'De Centrale' in de gesprekken bij hun werk. Die doelstellingen en de winstuitkeringen voor sociale en culturele doeleinden leveren hun een argument bij hun werk. Natuurlijk mag dit argument slechts gelden bij een overigens gelijkwaardige prestatie tegenover de verzekerde, maar dit vooropgesteld zijnde, is het en wordt het met overtuiging gehanteerd.

Velen, vooral van de ouderen, die in de moeilijke beginjaren het bedrijf hebben staande gehouden en uitgebreid, zijn van de grond af aan begonnen met het opbouwen van een portefeuille, meestal met, maar soms ook zonder bijverdiensten. Zij zijn de moeilijkheden te boven gekomen, mede dank zij een dosis trouw en idealisme, die hun karakter eer aandoen.

De verbondenheid met de arbeidersbeweging leidde ook, bijna als

vanzelf, tot een grote plaats van de vakbeweging. Bij 'De Centrale' is – in tegenstelling tot de toestand bij de meeste andere verzekerings-bedrijven – vrijwel het gehele personeel lid van een vakorganisatie. Er is reeds sedert jaren een collectieve arbeidsovereenkomst, er is een uitgebreid, en telkens verbeterd pensioenreglement, er is een ondernemingsraad, welke een grote, en voor de interne bedrijfs-verhoudingen zeer gunstige activiteit ontplooit. Er is niet de verplichting tot het zich aansluiten bij een vakorganisatie, en van de zijde van de directie wordt nimmer enige druk in die richting op de individuele werknemers uitgeoefend. Het is voldoende bekend, dat de directie het georganiseerd zijn als een normale toestand beschouwt – de taak om te trachten voor elke werknemer tot die toestand te geraken berust bij de vakbeweging, waarmede geregeld en vruchtbaar contact wordt onderhouden.

Bij 'De Centrale' is getracht in de loonverhoudingen een stuk onderlinge solidariteit tot uitdrukking te brengen. In de stad kan een enkele man meer klanten bedienen, wat betreft het wekelijks of maandelijks incasseren van de premie voor de verzekeringen, dan op het platteland. Wordt nu de beloning voor dit deel van de arbeid evenredig gesteld aan de geïncasseerde premie, dan zal er een verschil in beloning ontstaan ten nadele van de agenten op het platteland. Vanuit bedrijfsoogpunt gezien is dit verschil niet onjuist, de 'productiviteit', om deze term te gebruiken, is in de stad groter t.a.v. de incassowerkzaamheden. Vanuit sociaal oogpunt echter is het verschil niet redelijk. In nauw overleg met de betrokkenen en met de vakbeweging is daarom het 'beambtensysteem' ingevoerd, voor de overgrote meerderheid der werknemers in de buitendienst. Daarbij is het incassoloon van stad- en plattelandsbeambten gelijk gemaakt. Het totale bedrag, voor deze werkzaamheden beschikbaar in verband met de grondslagen der premieën, is als het ware over stad en land verdeeld. Deze solidariteit, welke overigens slechts van waarde is en gehandhaafd kan blijven zolang elkeen de betekenis ervan beseft, heeft mede tot gevolg gehad een verheugende ontplooiing van het niveau der afsluitingen van nieuwe verzekeringen op het platteland,

en is aldus aan het bedrijf – dat toch een deel der kosten van de gelijkstelling had op te vangen – ten goede gekomen.

Het zou onjuist zijn, het te doen voorkomen alsof bij 'De Centrale' ten aanzien van de arbeidsverhoudingen geen moeilijkheden zouden voorkomen of zouden hebben bestaan. Beide partijen, directie en werknemers, hebben moeten leren, de lang niet altijd eenvoudige conclusie uit de onderlinge verhouding te trekken. Dirigeren eist beslissen. En niet alleen het nemen van de moeilijke, maar onpersoonlijke beslissingen ten aanzien van de grondslagen der tarieven, het inrichten van de administratie, het beleggen der gelden en het reserveren in de balans. Het vraagt ook meer dan de algemene beslissingen omtrent de inhoud der arbeidsvoorwaarden: werktijd, loonsysteem en loonschalen, vacantie- en pensioenregelingen. Het vraagt eveneens de moeilijke beslissingen welke mensen raken en hun toekomst: aanstelling en ontslag, bevordering of niet-bevordering, het kenbaar maken van instemming met of ontstemming over het verrichte werk. En bovenal heeft de directie bij haar beslissingen de belangen der verzekerden te dienen en te verdedigen. Ook de directie van 'De Centrale' kon en kan, bij alle goede verhoudingen, deze beslissingen nimmer ontgaan.

Van haar kant stond ook de vakbeweging voor moeilijkheden, dikwijls van bijzondere aard. Juist door het karakter van 'De Centrale' zijn directie en werknemers verbonden door dezelfde doelstellingen. Doordat steeds de boeken open op tafel lagen, was ook daardoor een matiging van, overigens vanuit de positie der arbeiders gerechtvaardigde, verlangens dikwijls noodzakelijk. De vrij grote machtspositie door het georganiseerd zijn van de werknemers, en de reël grote zeggenschap leidden daardoor tot een tweezijdigheid in de positie van de vakbeweging. Enerzijds diende zij de strijdvaardigheid, waar nodig, tegenover de directie te behouden – anderzijds diende zij ook soms tegenover het personeel, de belangen van het bedrijf te verdedigen, en te zeggen, dat iets *niet* kon.

De ontwikkeling der maatschappelijke omstandigheden heeft er toe geleid, dat voor grote delen der vakbeweging deze tweezijdigheid

thans algemeen bestaat. Bij 'De Centrale' vond, voortvloeiend uit haar karakter, de ontwikkeling eerder plaats, en is zij op dit ogenblik verder gevorderd. De erkenning van een taakverdeling in een gezamenlijk dienstbaarheid aan het bedrijf ligt aan de ontwikkeling van deze verhoudingen ten grondslag.

Voor vele der bij het bedrijf werkenden heeft 'De Centrale' een grote betekenis gekregen. Een der schetsen, welke Sluysen voor dit gedenkboek schreef, heeft deze verbondenheid tot onderwerp. Zij blijkt ook uit de zeer grote blijvende kern. Een 25-jarig dienstverband is een regelmatig voorkomend verschijnsel, zowel in de binnen- als in de buitendienst.

Twee factoren hebben ongetwijfeld invloed op de gemiddeld zeer lange duur van het dienstverband. Velen, die zo van de schoolbanken op kantoor kwamen, of die op iets latere leeftijd agent of beambte werden, bereikten door hun kennis van en hun toewijding aan het bedrijf, leidinggevende plaatsen. Binnen het bedrijf is ruimte gebleken voor ontplooiing van gaven. En een tweede factor, samenhangend met de algemene ideële verbondenheid, is geweest en is nog de grote steun, welke de vrouwen in de huisgezinnen hebben verleend. Hierbij is ongetwijfeld voor het bedrijf van betekenis, dat in de moderne arbeidersbeweging, waarin vele leden van het personeel in hun vrije tijd functies vervullen, het sociaal en politiek mede denken van de vrouw een normaal verschijnsel is. 'De Centrale' is aan haar pioniers grote dank verschuldigd, maar niet minder aan de vrouwen, die hun echtgenoot hebben gesteund, al ging dat dikwijls ten koste van een deel van het huiselijk leven.

Verbondenheid met het bedrijf was er ook aan de top. Nehemia de Lieme werd met de leiding belast in 1904 en diende het bedrijf tot aan zijn dood in 1940. De laatste vergadering van de Raad van Commissarissen, waarbij hij aanwezig *wilde* zijn, was een vergadering aan zijn sterfbed. Het jaarverslag over 1939, zoals dat aan de aandeelhoudersvergadering zou worden aangeboden, werd toen vastgesteld, en voorgesteld werd om aan de directeur décharge voor het gevoerde

beheer te verlenen. Enkele dagen later verleende de dood hem décharge voor het leven...

C. M. Simonsz, onder-directeur sedert 1920, volgde hem op, en ook hij bleef, trouw door de oorlogstijd heen, op zijn post, tot hij zelf verlangde daarvan in 1949 ontheven te worden. Als lid en secretaris van de Raad van Commissarissen draagt hij ook thans nog medeverantwoordelijkheid voor het beheer.

In dit gedenkboek publiceren wij een afdruk van de akte van oprichting van 'De Centrale', zoals deze in de staatscourant van 1904 voorkomt. Wij publiceren tevens een foto, waarop men naast De Lieme en Simonsz de leden ziet van de Raad van Commissarissen, zoals deze bij het 25-jarig jubileum van 'De Centrale' was samengesteld. *Elk van die leden* vierde toen tevens zijn 25-jarig jubileum als commissaris, waarbij worde aangetekend, dat de heer Hoejenbos vanaf 1904 tot 1919 onder-directeur was, en daarna commissaris. Een bewijs van samenhang en trouw, dat van grote betekenis is, omdat bij 'De Centrale' van de Raad van Commissarissen aanmerkelijk meer wordt gevraagd dan bij menige andere vennootschap. Het voorzitterschap van de Raad van Commissarissen berust thans bij E. Kupers, oud-voorzitter van het N.V.V. De directie wordt gevormd door H. J. Hofstra, tevens lid van de Tweede Kamer, sinds 1946 aan het bedrijf verbonden, en de schrijver dezer regelen.

De groei van het bedrijf is in een beperkt aantal tabellen en beeldstatistieken weergegeven. Uitvoeriger gegevens zullen worden gepubliceerd in het 50ste jaarverslag.

Het aantal door de maatschappij afgesloten contracten is gestadig, doch in steeds sneller tempo gegroeid. Tabel 1 geeft deze groei weer per 5-jarige periode voor het aantal polissen in Volksverzekering (contracten tot f 500,— verzekerd kapitaal) en Kapitaalverzekering (contracten vanaf f 500,— verzekerd kapitaal). Bij de kapitaalverzekering is steeds de renteverzekering, waarbij recht bestaat op periodieke uitkeringen, inbegrepen. In de tabel is mede aangegeven het totaal verzekerde bedrag. De eerste en de laatste vijf

N°. 502.

NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP: De centrale arbeiders-verzekerings- en depositobank, te 's Gravenhage.

Voor mij, Solko Johannes van den Bergh, notaris te 's Gravenhage, in tegenwoordigheid der na te noemen getuigen, zijn verschenen de heeren:

1°. mr. Isaäc Bennie Cohen, advocaat en procureur en leeraar in de staatswetenschappen, wonende te 's Gravenhage;

2°. Anthonie Harms, ambtenaar bij de Staatsspoorwegen en lid der commissie van beheer van het Pensioenfonds der Staatsspoorwegen, wonende te Utrecht;

3°. Willem Johan Hendrik Leuring, arts, wonende te 's Gravenhage;

4°. Gerrit Willem Melchers, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, wonende te 's Gravenhage;

5°. Jan Oudegeest, journalist, wonende te Utrecht;

6°. dr. Theodoor Stoop, arts, wonende te Dordrecht;

7°. Nehemia de Lieme, assuradeur, wonende te 's Gravenhage;

8°. Leendert Hoejenbos, boekhouder, wonende te 's Gravenhage,

die verklaren bij deze akte — behoudens de nader te verkrijgen Koninklijke bewilliging — op te richten eene naamlooze vennootschap, welke zal worden geregeerd door de navolgende statuten.

De acte van oprichting, zoals zij in de Staatscourant van 1904 voorkomt

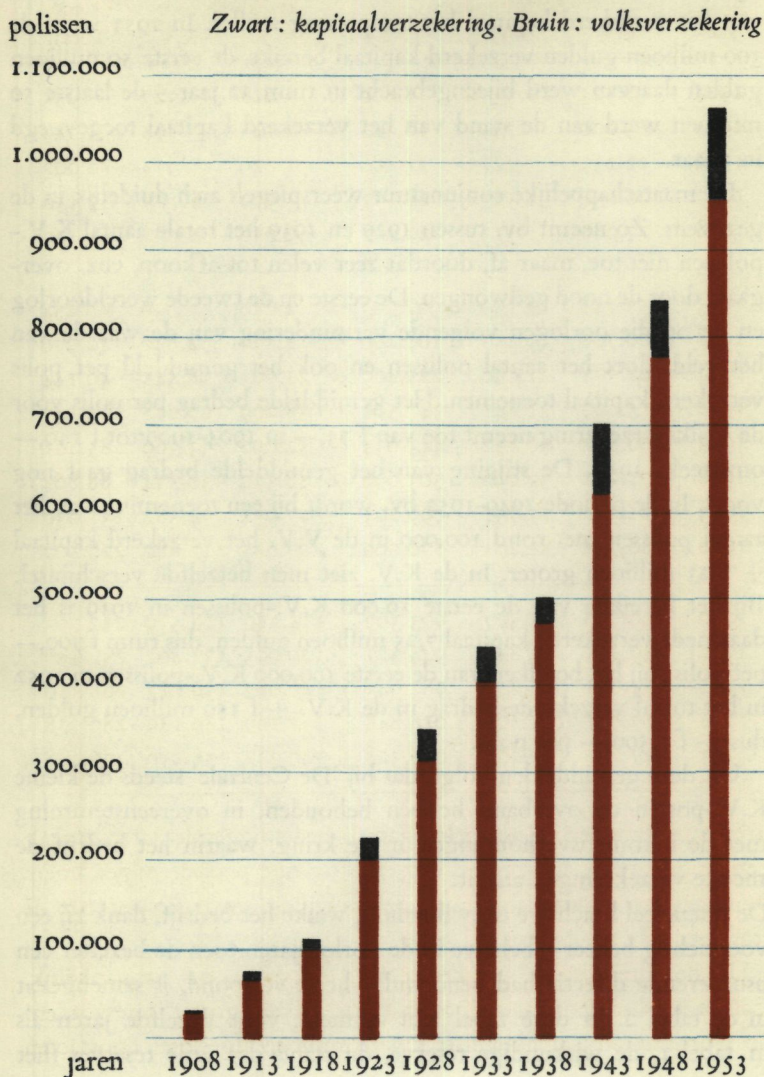
Tabel 1. Aantallen polissen en verzekerde bedragen aan het einde der boekjaren

Boek- jaar	Aantal polissen			Verzekerde bedr. × f 1.000		
	V.V.	K.V.	Totaal	V.V.	K.V.	Totaal
1904	8.523	337	8.860	628	327	955
1905	15.600	742	16.342	1.145	598	1.743
1906	22.259	1.221	23.480	1.629	973	2.602
1907	26.654	1.517	28.171	1.979	1.177	3.156
1908	27.688	1.513	29.201	2.056	1.073	3.129
1913	57.744	4.259	62.003	4.618	2.636	7.254
1918	100.709	7.457	108.166	8.133	4.846	12.979
1923	202.573	21.896	224.469	21.603	18.541	40.144
1928	315.660	31.841	347.501	38.269	27.278	65.547
1933	406.802	36.832	443.634	52.092	33.369	85.461
1938	471.602	32.096	503.698	58.330	30.534	88.864
1943	621.352	77.751	699.103	77.054	74.582	151.636
1948	788.725	81.275	870.000	107.625	112.882	220.507
1949	819.790	83.577	903.367	114.226	118.539	232.765
1950	849.475	94.846	944.321	120.995	131.462	252.457
1951	884.684	98.259	982.943	129.087	139.023	268.110
1952	917.547	101.301	1.018.848	137.169	149.149	286.318
1953	957.220	105.108	1.062.328	147.232	158.976	306.208

jaren zijn afzonderlijk vermeld. Van de tussenliggende jaren zijn alleen de gegevens aan het eind van elke 5-jarige periode opgenomen. De gegevens, in deze tabel bijeengebracht, zijn mede verwerkt in de grafieken I en II.

Uit de cijfers volgt, dat het tempo der groei, dat aanvankelijk, zoals te verwachten was, vrij gering was, telkens groter is geworden. Zo wordt na 20 jaar het eerste kwart miljoen afgesloten contracten

Grafiek 1. De Centrale. Aantal polissen volksverzekering en kapitaalverzekering

bereikt, de volgende 250.000 worden afgesloten in 15 jaar, de daarop volgende 250.000 in 10 jaar, terwijl dan het eerste miljoen polissen 8 jaar daarna wordt geboekt. Zoals te verwachten is, is bij de groei van het verzekerd kapitaal het tempo nog sneller. In 1953 werd de 300 miljoen gulden verzekerd kapitaal bereikt, de eerste 50 miljoen gulden daarvan werd bijeengebracht in ruim 22 jaar – de laatste 50 miljoen werd aan de stand van het verzekerd kapitaal toegevoegd in 3 jaar.

De maatschappelijke conjunctuur weerspiegelt zich duidelijk in de gegevens. Zo neemt bv. tussen 1929 en 1939 het totale aantal K.V.-polissen niet toe, maar af, doordat zeer velen tot afkoop, enz. overgaan, door de nood gedwongen. De eerste en de tweede wereldoorlog en de op die oorlogen volgende vermindering van de waarde van het geld, doet het aantal polissen en ook het gemiddeld per polis verzekerd kapitaal toenemen. Het gemiddelde bedrag per polis voor de Volksverzekering neemt toe van f 75,— in 1904-1909 tot f 150,— omstreeks 1952. De stijging van het gemiddelde bedrag gaat nog voort. In de periode 1949-1952 bv. wordt bij een toeneming van het aantal polissen met rond 100.000 in de V.V. het verzekerd kapitaal $\pm$ f 23 miljoen groter. In de K.V. ziet men hetzelfde verschijnsel. Bij het bereiken van de eerste 10.000 K.V.-polissen in 1919 is het daarmee verzekerde kapitaal 7,25 miljoen gulden, dus ruim f 700,— per polis; bij het bereiken van de eerste 100.000 K.V.-polissen in 1952 in het totaal verzekerde bedrag in de K.V. $\pm$ f 150 miljoen gulden, dus $\pm$ f 1.500,— per polis.

Uit deze gemiddelden volgt, dat bij 'De Centrale' steeds de kleine K.V.-posten de overhand hebben behouden, in overeenstemming met de inkomensverhoudingen in de kring, waarin het bedrijf de meeste verzekeringen afsluit.

De financieel krachtige ontwikkeling, welke het bedrijf, dank zij een voorzichtig beheer – behalve in de oorlogsjaren toen de bezetter een usurperende directie had benoemd – heeft vertoond, is samengevat in de tabel 2. In deze tabel zijn vermeld, voor dezelfde jaren als in tabel 1, de wiskundige reserve, de stand der vrije reserves (het

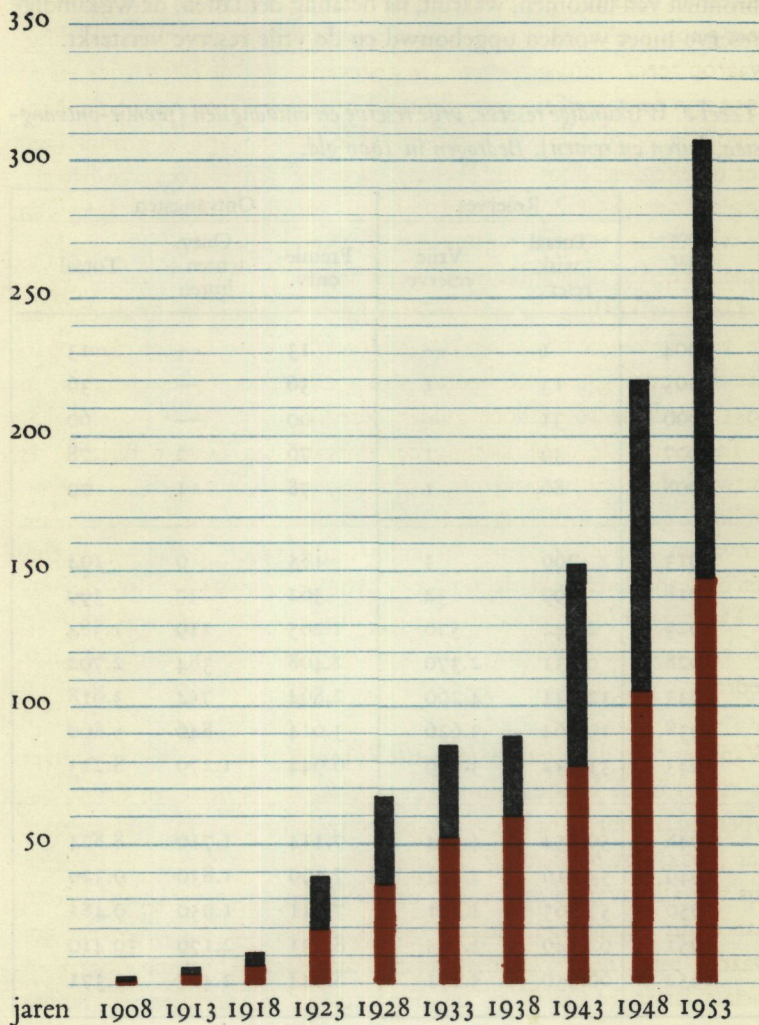
vermogen dus, aanwezig naast de verzekering-technisch reeds voor de aanspraken der verzekerden veilig berekende reserve) en de ontvangsten, gesplitst naar premie-ontvangsten en ontvangen rente en huren. Deze laatste vormen de voornaamste, steeds weer vloeiende bronnen van inkomen, waaruit, na betaling der lasten, de wiskundige reserve moet worden opgebouwd en de vrije reserve versterkt.

Tabel 2. Wiskundige reserve, vrije reserve en ontvangsten (premie-ontvangsten, huren en renten). Bedragen in 1000 gld.

Boek- jaar	Reserves		Ontvangsten		
	Totaal wisk. reserve	Vrije reserve	Premie- ontv.	Ontv. renten + huren	Totaal
1904	1	—	13	—	13
1905	13	1	36	—	36
1906	31	—	60	—	60
1907	59	1	76	2	78
1908	86	1	78	1	79
1913	269	3	185	9	194
1918	799	32	362	37	399
1923	2.342	526	1.265	119	1.384
1928	6.431	2.370	2.408	384	2.792
1933	12.131	4.260	2.864	754	3.618
1938	19.664	3.626	3.014	846	3.860
1943	31.932	3.369	6.944	1.279	8.223
1948	50.254	4.364	7.114	1.710	8.824
1949	53.816	4.444	7.499	1.830	9.329
1950	57.863	4.281	7.531	1.950	9.481
1951	62.149	3.765	8.231	2.179	10.410
1952	66.950	5.171	8.944	2.427	11.371

Grafiek II. De Centrale. Verzekerde kapitalen aan het einde der boekjaren

Zwart : kapitaalverzekering. Bruin : volksverzekering
millioenen guldens

Men ziet uit deze tabel opnieuw hoe moeilijk de beginjaren financieel zijn geweest. Pas na ongeveer 10 jaar verschijnt een vrije reserve van f 10.000,—! Thans, na 50 jaar, bedraagt deze meer dan 5 miljoen gulden. Bij de tabel worde nog aangetekend, dat de verhouding tussen de wiskundige reserve en de vrije reserve in de dertiger jaren zeer gunstig is mede ten gevolge van de wijze van reserveberekening, waarop reeds werd gewezen. De gegevens voor de jaren vóór en na 1939 zijn daarom niet vergelijkbaar. Dat de vrije reserves, bij de thans gevolgde netto methode - terwijl in de laatste jaren de grondslagen der berekening, door omrekening, wat het rentepercentage betreft, nog aanzienlijk veiliger zijn geworden - meer dan 8% bedragen van de wiskundige reserve, wijst op een zeer krachtige positie. De oorlogsmoeilijkheden zijn volkomen overwonnen.

De ontwikkeling der ontvangsten biedt hetzelfde beeld als dat van de verzekerde bedragen en der reserves. In 1910 is men dankbaar, dat de ontvangsten het bedrag van f 100.000,— overschrijden, in 1951 wordt de 10 miljoen gulden bereikt.

Tegenover de ontwikkeling der ontvangsten dient natuurlijk de ontwikkeling der uitgaven te worden gesteld. Een algehele analyse, welke de gedane uitkeringen, de reserveringen, enz. mede zou moeten omvatten, zou te ver voeren. In onderstaande tabel 3 is daarom slechts één onderdeel vermeld, dat echter de activiteit van het bedrijf - de ontwikkeling der lonen in aanmerking genomen - het best karakteriseert, nl. het aan afsluitprovisie, salaris, incasso en sociale lasten betaalde bedrag.

Wanneer men de cijfers in de laatste kolom van tabel 3 stelt tegenover de cijfers in de laatste kolom van tabel 2, krijgt men een beeld, dat typerend is voor de opbouw van een verzekeringsbedrijf. In het eerste jaar (1904) ligt het bedrag aan lonen en salarissen tezamen (afgezien dus van alle overige onkosten!) op 80% van de ontvangsten! Na 10 jaar is dit percentage gedaald tot 33, na 25 jaar tot ongeveer 20. Daarna blijft de verhouding tussen uitbetaalde provisie, lonen en sociale lasten enerzijds en de ontvangsten uit premïën en renten

Tabel 3. Bedragen, uitbetaald aan afsluitprovisie, salarissen en incasso, en sociale lasten. Bedragen in 1000 gld.

Boek- jaar	Provisie	Incasso en salarissen	Sociale lasten	Totaal
1904	4,5	5,6	—	10,1
1905	12,3	11,0	—	23,3
1906	11,9	23,9	—	35,8
1907	12,1	26,7	—	38,8
1908	8,8	29,4	—	38,2
1913	17,7	51,6	2,3	71,6
1918	23,2	107,7	2,6	133,5
1923	87,7	271,9	3,2	362,8
1928	99,9	395,1	16,5	511,5
1933	92,5	565,4	52,4	710,3
1938	74,5	605,9	65,7	746,1
1943	261,9	892,3	203,6	1.357,8
1948	259,6	1.032,2	259,2	1.551,0
1949	231,3	1.133,8	297,4	1.662,5
1950	224,0	1.237,9	296,3	1.758,2
1951	256,3	1.361,8	343,3	1.961,4
1952	279,8	1.427,5	377,8	2.085,1

anderzijds, afgezien van kleine schommelingen, ongeveer gelijk. De aanloopperiode blijkt dus ongeveer 20 à 25 jaar te zijn geweest. Een verzekeringsbedrijf is er per slot van rekening in de eerste plaats voor de verzekerden. De betekenis, welke het bedrijf heeft, ligt dan ook voor een groot deel in de omvang van de verplichtingen, welke het contractueel tegenover de verzekerden heeft aangegaan, en in de verplichtingen tegenover de verzekerden, welke het bedrijf vrijwillig op zich heeft genomen.

De eerste groep van verplichtingen vindt haar weerslag in de omvang van het verzekerde kapitaal en van de wiskundige reserve, welke reeds werden vermeld. Zij vindt ook haar weerslag in de uitgekeerde bedragen. In onderstaande tabel 4 is voor het laatste jaar van elke 5-jarige periode het aan verzekerden uitgekeerde bedrag vermeld, terwijl in grafiek III dezelfde gegevens zijn verwerkt.

Tabel 4. Aan verzekerden uitgekeerde bedragen (afgerond op 100 gld).

Jaar	Uitk. bij overl. en bij expiratie van het contract	Uitkeringen ingevolge afkoop	Totaal der uitkeringen
1908	8.600	2.600	11.200
1913	24.800	3.500	28.300
1918	90.600	1.200	91.800
1923	127.300	31.300	158.600
1928	287.200	109.700	396.900
1933	436.000	445.800	881.800
1938	744.700	384.000	1.128.700
1943	1.398.800	530.800	1.929.600
1948	1.901.800	489.900	2.391.700
1953	2.567.100	757.400	3.324.500

Een bedrag van meer dan 3,3 miljoen gulden, als in 1953 uitgekeerd, betekent dat per week meer dan f 63.000,— uit de opgespaarde gelden naar de verzekerden en hun nabestaanden terugvloeit. Dit bedrag zal in de volgende jaren, gezien de samenstelling van de portefeuille, nog een aanzienlijke verhoging vertonen.

In het uitgekeerde bedrag is een aantal niet-verplichte uitkeringen begrepen. Wij vermelden daarvan slechts enkele. Indien een kind van verzekerde ouders binnen enkele weken na de geboorte sterft, wordt, ook als het nog niet verzekerd is, een uitkering verstrekt. Dit is een algemeen gebruik bij verzekeringsmaatschappijen, doch uit verzamelde gegevens blijkt, dat 'De Centrale', wat de hoogte van die uitkeringen betreft, voorop gaat.

Belangrijker nog is de in Mei 1953 ingevoerde maatregel, dat, in daartoe strekkende gevallen, de nabestaanden in een gezin, waarvan de man is komen te overlijden, verder vrijgesteld zijn van premiebetaling. Deze bepaling van sociale strekking, ingevoerd zonder dat daarvoor extra premie van het gezin wordt gevorderd, heeft reeds haar bijzondere waarde bewezen.

Als derde maatregel, eveneens van bijzondere betekenis, worde genoemd het mogelijk maken van afkoop van volksverzekeringen bij emigratie. Zulk een afkoop behoeft de bank volgens de polisvoorwaarden niet toe te staan. Hij kan echter voor een emigrerend gezin betekenen, dat juist de laatste financiële moeilijkheden kunnen worden overwonnen. De omvang, welke de afkoop bij emigratie heeft aangenomen, is af te lezen uit tabel 5.

De waarneming in de volksverzekering geschiedde vanaf Maart 1950, in de kapitaalverzekering sedert September 1950. In het aangegeven tijdvak werd bijna f 400.000,— in verband met emigratie uitbetaald, waarvan $\pm$ f 200.000,— zonder dat de polisvoorwaarden op deze uitbetaling recht gaven.

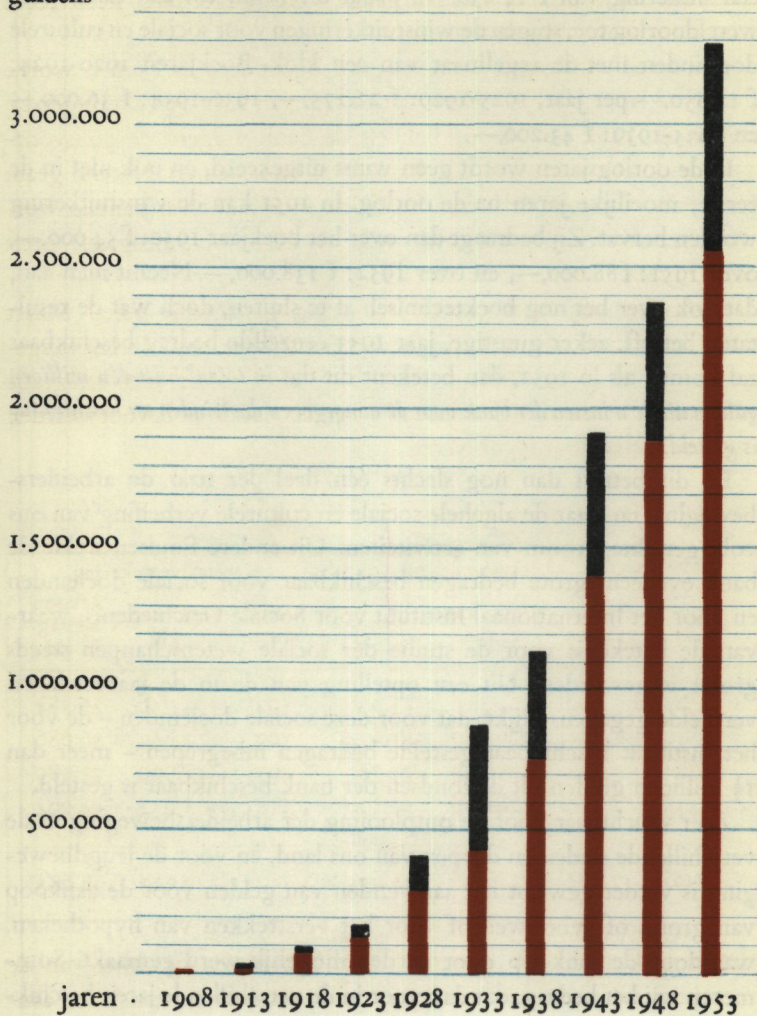
Tabel 5. Afkopen door emigratie

Jaar	Volksverzekering			Kapitaalverzekering		
	Aantal polissen	Verz. kap. in gld.	Afkoop bedrag in gld.	Aantal polissen	Verz. kap. in gld.	Afkoop bedrag in gld.
1950	900	129.606	23.876	92	103.750	16.484
1951	1.593	229.980	43.274	307	412.649	56.686
1952	2.872	425.515	73.786	403	412.960	71.189
1953	2.236	326.176	57.117	310	308.254	54.294
Totaal	7.601	1.111.277	198.055	1.112	1.237.613	198.655

Het bedrijf tracht zijn plichten na te komen ten opzichte van de verzekerden – het tracht een bijzondere positie in te nemen ten aan-

Grafiek III. De Centrale. Aan verzekerden uitgekeerde bedragen

Bruin : uitkeringen bij overlijden en expiratie. Zwart : uitkeringen ingevolge afkoop
guldens

zien van de arbeidsverhoudingen en arbeidsvoorwaarden, het kent ook zijn – statutaire – plicht tegenover de arbeidersbeweging.

In 1921 kon de eerste winstuitkering geschieden op basis van de resultaten in het boekjaar 1920. Het jaarverslag over 1920 vermeldt een uitkering van f 14.850,—. Vanaf dit begin tot aan de tweede wereldoorlog toe, stijgen de winstuitkeringen voor sociale en culturele doeleinden met de regelmaat van een klok. Boekjaren 1920-1924: f 14.850,— per jaar, 1925-1929: f 22.275,—, 1930-1934: f 36.000,— en 1935-1939: f 43.200,—.

In de oorlogsjaren wordt geen winst uitgekeerd, en ook niet in de eerste, moeilijke jaren na de oorlog. In 1951 kan de winstuitkering worden hervat. Zij bedraagt dan over het boekjaar 1950: f 54.000,—, over 1951: f 88.000,—, en over 1952: f 138.000,—. Neemt men aan, dat ook over het nog boektechnisch af te sluiten, doch wat de resultaten betreft, zeker gunstige, jaar 1953 eenzelfde bedrag beschikbaar zal komen als in 1952, dan betekent dit dat *in totaal juist één miljoen gulden uit de winsten der bank voor de aangegeven doeleinden ter beschikking is gesteld.*

En dit betreft dan nog slechts één deel der naar de arbeidersbeweging en naar de algehele sociale en culturele verheffing van ons volk gerichte stroom van activiteiten. Uit andere fondsen stelde de bank eveneens grote bedragen beschikbaar voor sociale doeleinden en voor het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, waarvan de betekenis voor de studie der sociale wetenschappen steeds groter is geworden. Uit een optelling van de in de jaarverslagen vermelde gegevens blijkt, dat voor deze sociale doeleinden – de voor het Instituut beschikbaar gestelde bedragen inbegrepen – meer dan 1½ miljoen gulden uit de fondsen der bank beschikbaar is gesteld.

Zeer vruchtbaar voor de ontplooiing der arbeidersbeweging in de verschillende steden en dorpen van ons land, en voor de jeugdbeweging is verder geweest het aanwenden van gelden voor de aankoop van grond of gebouwen of voor het verstrekken van hypotheeken, waardoor de aankoop door derden mogelijk werd gemaakt. Sommeren wij het bedrag, dat daarvoor in de verschillende jaren beschik-

den 24. Februar 1941.

RvT/K.

An den Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete Herrn Reichsminister Dr. Seyss Inquart,
D E N H A A G .

Hochverehrter Herr Reichskommissar,

Nachdem Sie mich mit Ihrem Entschluss vom 20. Juli 1940 zum Kommissar für die marxistischen Parteien bestellt hatten, zeigte sich im Laufe unserer Arbeiten, dass auch eine Beaufsichtigung der mit der S.P.D. eng verbundenen Bank, die "N.V. DE CENTRALE ARBEIDERS-VERZEKERINGS- en DEPOSITO-BANK" 's-Gravenhage, erwünscht war.

Mit Ihrem Entschluss vom 27. Juli 1940 erweiterten Sie daher meine Vollmacht auch auf diese Bank.

Die größte Behutsamkeit war in dieser Angelegenheit notwendig. Ein brutaler Eingriff in die Geschäfte der Bank oder in seine Verwaltung würde die Gefahr heraufbeschworen haben, dass die Versicherten, die größtenteils aus marxistischen Arbeitern bestanden, die Zahlung der Prämien einstellen würden. Damit wäre das Geschäft und auch die Bank zerstört worden.

Es wurde daher versucht in gütlichem Wege den Verwaltungsrat und den Geschäftsführer des Betriebes zu überzeugen, dass der Eingriff im Interesse der Versicherten erfolgte. Der eigentliche Leiter des Betriebes, der Jude Nehemia de Lisme - Direktor der "De Centrale" - war in den Mai-tagen 1940 gestorben.

Die Fühlung wurde zugleichzeitig mit dem Verwaltungsrat und mit dem Geschäftsführer aufgenommen und zwar erst schriftlich.

In dem Verwaltungsrat nahmen sofort einige der marxistischen Herren eine sehr feindliche Haltung ein, insbesondere der marxistische Ingenieur H. Vos, der jeden Kontakt ablehnte.

Der Vizevorsitzende, der Professor Cohen, kam als Jude für eine Zusammenarbeit nicht in Frage. Nach sorgfältiger Erwägung zeigte es sich, dass eine Zusammenarbeit auch mit den zwei anderen Verwaltungsratsmitgliedern nicht erwünscht sei.

Aanhef van de brief, die Rost van Tonningen ('mit nationalsozialistischem Gruss, Heil Hitler') op 24 Februari 1941 aan dr. Seyss Inquart zond.

WelEd. Heer,

Door afwezigheid ontving ik Uw - niet aangestekende - brief dd. 27.8.40 eerst gisteren. Het was mij daarom niet mogelijk U telegrafisch te berichten.

Zoals ik reeds mededeelde aan den Heer Simonsz in diens kwaliteit van waarnemend directeur, wens ik niet deel te nemen aan besprekingen of aandeel te hebben in beslissingen insake "De Centrale", welke niet op normale wijze zijn ingeleid of tot stand gekomen.

Mijn standpunt is, dat het ingrijpen, dat heeft plaats gevonden, in strijd is met het Nederlandse Vermoogensrecht, en schadelijk voor de doelstellingen van de "Centrale" en de door haar gediende belangen der verzekerden, terwijl mij het nut ervan ten eenemale ontgaat. Ik zou het dan ook onjuist achten het ingrijpen mijnerzijds te sanctioneren, door op Uw aanbieding in te gaan. Ik merk verder op, dat steeds de rechten, ontleend aan het gezag van een bezettende mogendheid in een bezet gebied, tijdelijk zijn volgens het internationale recht.

Ook thans acht ik mij nog met de vroegere commissarissen de rechtmatige vertegenwoordiging van de aan "De Centrale" toevertrouwde belangen, zij het, dat wij door overmacht niet in staat zijn deze functie op normale wijze uit te oefenen. Of uit dit standpunt t.z.t. vorderingen ten aanzien van "De Centrale" zullen voortvloeien, kan ik thans nog niet beoordeelen.

Ik spreek de hoop uit, dat bij de verdere gang van zaken althans de belangen der verzekerden niet meer geschaad zullen worden, dan door het ingrijpen op zich zelf reeds is geschied.

Hoogachtend,

Den WelEd. Heer
v.d. Does,
Directeur-beheerder

H. Vos

Antwoord van ir. H. Vos aan de 'beheerder-directeur' Van der Does op diens vraag of hij commissaris van de bank wilde blijven.

baar is gesteld, dan nadert de uitkomst de twee miljoen gulden.

Overziet men hetgeen 'De Centrale' tot stand heeft gebracht en tot stand heeft helpen brengen, dan blijkt, dat de aandacht steeds opnieuw was gericht naar scholing en studie, naar opvoeding en het geven van inhoud aan de besteding van de vrije tijd, naar het mogelijk maken van culturele ontplooiing. Een diep besef van de waarde van het sociale en culturele werk voor het leven van de enkeling, voor de versterking van de grondslagen der democratie en voor de strijd voor maatschappelijke hervormingen, ligt aan die grote aandacht ten grondslag.

Van 1920 tot 1940 heeft 'De Centrale' dit vruchtbare werk kunnen doen, en na 1950 hebben wij het kunnen hervatten. Tien jaren liggen daartussen. De oorlogsjaren met de usurpatie door Rost van Tonningen en Van der Does, de greep van de nationaal-socialisten naar het bedrijf. De na-oorlogse jaren, waarin eerst, wat verwoest was, moest worden hersteld, ook in 'De Centrale'.

Wij drukken hierbij af het begin van de brief, welke Rost van Tonningen ('mit nationalsozialistischem Gruss, Heil Hitler', zoals het onderschrift luidt!) op 24 Februari 1941 aan de even beruchte dr. Seyss Inquart zond. Het zij de schrijver dezer regelen tevens vergund, de brief te reproduceren, die hij aan de 'beheerder-directeur' Van der Does zond op diens vraag telegrafisch te antwoorden of hij commissaris van de bank – een functie op verzoek van Nehemia de Lieme in 1937 aanvaard – wilde blijven.

Overigens kwam de zorg voor de gang van zaken binnen 'De Centrale' en het bieden van tegenweer aan de plannen van de directie, eerst tot 'reorganisatie' en later om de zaak met huid en haar te verkopen aan een Duitse nationaal-socialistische verzekeringsmaatschappij, neer op Simonsz en op diegenen van het personeel in binnen- en buitendienst, die contact met hem onderhielden, inlichtingen verschaften en advies vroegen. Het personeel hield zich uitstekend, op een enkele uitzondering na, en naarmate de oorlog

duurde, de terreur sterker werd, maar ook de bevrijding in zicht kwam, groeide het verzet. Er werden meer en meer de voorbereidingen getroffen voor het opnieuw in rechtmatig bezit nemen van 'De Centrale'. Hier moge ook melding worden gemaakt van het aandeel van prof. Cohen, de enige nog levende van de oprichters van 'De Centrale', jarenlang een der bekwaamste adviseurs in de Raad van Commissarissen. In de oorlogsjaren werd ook met hem – uitgesloten om zijn Jood-zijn – het contact onderhouden. Dit leidde tot een notarieel opgemaakte akte, waarbij de directeur Simonsz, Cohen en de schrijver dezer inleiding wederzijds in elkaars rechten zouden treden bij een niet meer kunnen optreden van een der anderen na de bevrijding. Gelukkig heeft deze akte geen dienst behoeven te doen.

Maar toch schenen nog een ogenblik de moeilijkheden te groot te zullen worden. Simonsz werd, vanwege zijn activiteit ten opzichte van 'De Centrale' in Scheveningen 'opgeborgen'. Gelukkig was de gevangenschap van korte duur, en kon het contact worden hersteld. Bij de bevrijding was er daarom geen enkel hiaat. De noodzakelijke schoonmaak werd gehouden, een snel en vruchtbaar eigen recht. Simonsz hernam ogenblikkelijk de plaats, die hij moest bezetten – de ontwikkeling tot herstel kon beginnen.

Wel dreigde er nog een kink in de kabel te komen. De Verzekeringskamer, die in de oorlog niet al te sterk zich tegenover de N.S.B.-ers had laten gelden, doch wel de zaken had gevolgd, en wist welk wanbeheer er was gevoerd, voelde plotseling de neiging bij zich opkomen om nu de belangen der verzekerden te verdedigen en wilde de bank onder beheer stellen. De poging daartoe kon echter snel worden afgeslagen, doordat reeds gedurende de bezetting illegaal contacten werden gelegd met dr. Ridder, die direct na de bevrijding op het departement van Financiën een belangrijke plaats innam. De Verzekeringskamer besloot daarna haar belangstelling te beperken tot het doen samenstellen van een rapport, en in overleg met de directie werd de heer Van 't Sant, oud-voorzitter der Verzekeringskamer, hiertoe aangezocht. Deze keuze bleek een zeer gelukkige. De grote

kennis van het verzekeringsbedrijf deed de heer Van 't Sant direct zien, dat de basis van 'De Centrale' gezond was, en dat het mogelijk zou zijn de oorlogsverliezen te boven te komen. Zijn studie bracht hem tot een belangstelling voor het bedrijf, die zo groot was, dat een onderlinge verhouding groeide, welke voor 'De Centrale' van grote waarde is geweest.

Intussen was in de oorlog het kwaad geschied. De gevolgen van de handelingen gedurende het N.S.B.-beheer waren aanvankelijk niet te overzien. Schade was toegebracht op alle onderdelen van het bedrijf.

Men had het meest waardevolle deel van de effecten-portefeuille, nl. de Amerikaanse en andere stukken, die voor de heren in Berlijn harde deviezen vertegenwoordigden, verkocht, dikwijls beneden de werkelijke waarde. Men had anderzijds aan die effecten-portefeuille stukken toegevoegd, 'gekocht' uit Joods bezit of in beslag genomen van verenigingen, welke het nationaal-socialistisch bewind als vijandig beschouwde. Men had voor millioenen guldens belegd in de aankoop van vaste eigendommen of in hypotheeken op zulke eigendommen, eveneens van Joodse bezitters geroofd, of aan 'vijandige' verenigingen ontnomen. Bij het na de oorlog volgende rechtsherstel werd in een groot aantal gevallen de schade, welke was ontstaan, gedeeld tussen de vroegere eigenaar, die in zijn bezit werd hersteld, en 'De Centrale'. Maar in vele gevallen ook kreeg de bank de schade alleen te dragen, doordat zij slechts vorderingen overhield na het rechtsherstel op de heren Duitsers of N.S.B.-ers, die op geroofde eigendommen hypotheek hadden genomen en de centen hadden opgemaakt...

Ernstige schade leed de bank ook door de sterfte onder de Joodse verzekerden. En dat niet slechts in de reeds vóór de oorlog aanwezige portefeuille. Door de bezettersdirectie was ook een aantal portefeuilles van andere instellingen 'overgenomen'. Daaronder was bv. die van de Nederlandse Handelsreizigers Vereniging (N.H.R.V.), die vele Joodse Nederlanders onder haar leden telde.

En daarnaast werden bij de bank ondergebracht de verzekeringen van de 'Nederlandse Oost-Compagnie', verzekeringen dus op het leven van degenen, die in de Oekraïne een Nederlandse landbouwkolonie zouden stichten tot meerdere glorie van het Derde Rijk...

Wie zich voor de geest haalt, wat dit alles betekende, mag onverbloemd zijn bewondering uitspreken voor het werk, dat door de directeur Simonsz en zijn naaste medewerkers, samen met de juridische adviseur Mr. van Oven ten deze is verricht. Want het moest geschieden in omstandigheden, die zonder deze zorgen reeds zorgelijk genoeg waren. Het bijkantoor Arnhem was één grote chaos – alles moest opnieuw worden uitgezocht. In het land was een grote achterstand ontstaan in premiebetaling door de verzekerden en in premieafdracht door de agenten. Nieuw, vakbekwaam personeel voor binnen- en buitendienst was vrijwel niet te krijgen. En naast deze, gedeeltelijk ook voor andere maatschappijen geldende omstandigheden, kwam nog dat de personeelspolitiek van de bezettersdirectie er een was geweest van volkomen onverantwoordelijke vrijgevigheid... Dank zij een zich tot het uiterste geven van tallozen in binnen- en buitendienst, en dank zij ook het strak aantrekken van de teugels door de leiding in die eerste na-oorlogse jaren kon het herstel met kracht worden aangevat, en in korte tijd worden voltooid.

Een grote versterking was het in die moeilijke omstandigheden, dat de heer Hofstra, eerst als onder-directeur, en – nadat de statuten waren gewijzigd, mede om een meerhoofdige directie te kunnen benoemen – als directeur zijn schouders mede onder het werk kwam zetten.

Deze inleiding loopt ten einde. Het woord kan worden gegeven aan de schrijver van de in dit gedenkboek verzamelde schetsen. Daarbij zal men 'De Centrale' tegenkomen, soms zeer expressief, soms meer bescheiden. De eerste schets laat ons de figuur van De Lieme zien, in al zijn veelzijdigheid. Daarom mocht in deze inleiding minder over hem worden gezegd, dan anders het geval zou zijn geweest. Een andere schets toont de omstandigheden, waaronder het Inter-

nationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis werd opgericht, en heropgericht na de oorlog. 'De Centrale' is trots op haar aandeel in het totstandkomen van deze bibliotheek van onschatbare waarde. En nog een andere schets naar het leven laat zien, wat 'De Centrale' heeft betekend voor velen van haar werkers. In de overige delen is getracht de geest en tijd levend te maken van de eerste helft van deze eeuw: gebeurtenissen en achtergronden worden getekend, waartegen de sociale en culturele werkzaamheid van 'De Centrale' moet worden gezien.

Dit gedenkboek heeft door deze samenstelling misschien een ongewoon karakter, maar dat is voor 'De Centrale' niets ongewoons.

'De Centrale' heeft het geluk gekend, dat gedurende de gehele eerste periode van opbouw en groei de leiding steeds in de bekwame handen van eenzelfde directie en eenzelfde Raad van Commissarissen heeft berust. Er staan nu nieuwe mensen op de oude plaatsen. Maar de doelstelling is gebleven: De bloei van het bedrijf, te richten op een goede en sociaal-bewuste zorg voor de belangen der verzekerden, op een sterke, en in arbeidsvreugde zich uitende positie van de medewerkers, op een naar socialistische maatstaven verantwoorde winstbesteding voor sociale en culturele ontplooiing.

Wij herdenken in dankbaarheid allen, die het bedrijf hebben doen ontstaan, en in de moeilijke beginjaren hebben doen groeien; wij danken allen, die in de oorlogsjaren het verzet niet hebben gestaakt, en wij willen verder gaan, in de strijd samen met allen, wie het een trots is, in 'De Centrale' en door 'De Centrale' grote menselijke idealen te dienen.

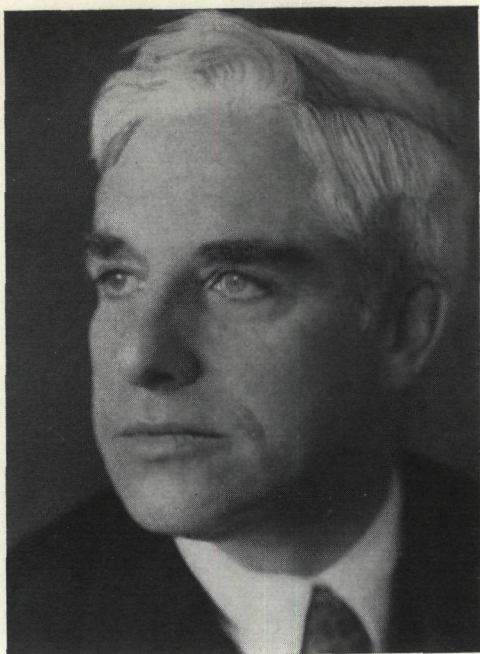

Nehemia de Lieme
directeur van 1904 tot 1940
Naar een schilderij van Isaac Israëls

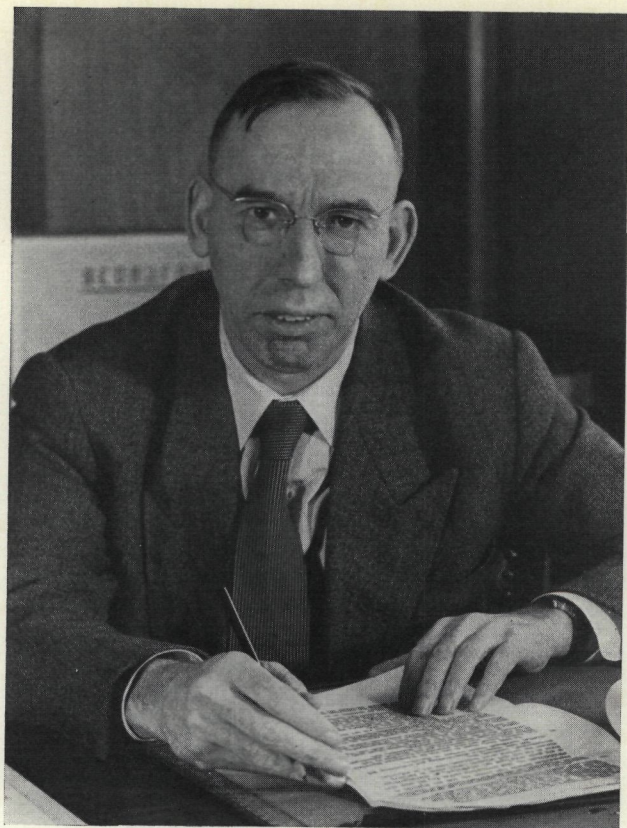

*Directie en Raad van Commissarissen bij het
vijfen twintig-jarig bestaan*

Van links naar rechts. Zittende : J. Oudegeest, prof. I. B. Cohen, ds. G. W. Melchers (voorzitter) en A. Harms. Staande : L. Hoejenbos, W. J. H. Leuring, dr. Th. Stoop, Nehemia de Lieme (directeur) en C. M. Simonsz (onder-directeur)

C. M. Simonsz
adjunct-directeur van 1920-1940
directeur van 1940 tot 1949

Ir. H. Vos
directeur sinds 1949

H. J. Hofstra
adjunct-directeur sinds 1946
directeur sinds 1952

E. Kupers
voorzitter van de Raad van Commissarissen

Eerste zetel van De Centrale op de Houtmarkt te 's-Gravenhage

Het huidige gebouw aan de Rijnstraat te 's-Gravenhage

NEHEMIA DE LIEME

De stichter

In het vertrek van het gebouw der Centrale, aan de Rijnstraat in den Haag, waar de Raad van Commissarissen bijeenkomt, hangt een groot schilderij. Isaac Israëls heeft het gemaakt. Het vertoont de beeltenis van Nehemia de Lieme. Van de man, zoals de mensen op kantoor, de mensen in vergaderingen, de mensen thuis, hem kenden.

Over deze man heb ik met velen gesproken.

Ik heb geprobeerd hem te zien door de ogen van anderen. Een beeld op te bouwen van een zeer opmerkelijk mens. Een raadselachtig mens, in menig opzicht.

Ik stel me voor, dat er ter weerszijden van dat schilderij van Isaac Israëls, twee aanvullende schilderstukken moesten hangen.

Het ene, dat in beeld moest brengen wat Palestina voor De Lieme en wat hij voor ‘Het Land’ heeft betekend.

Het andere schilderstuk moest het Nederlandse deel van dit werkzame leven verzinnebeelden.

Ik verbeeld me, dat iemand, die dat imaginaire drieluik zag, misschien nader tot deze merkwaaardige figuur zou komen. Nochtans weet ik, dat het beeld niet volledig zou zijn.

Sprekende met de velen, die hij heeft gekend (hoe weinigen hebben hém gekend) drong zich aan mij voortdurend de vraag op: *what made Nehemia de Lieme tick?*

Zeker, dat denkbeeldige drieluik zal ons iets meer kunnen laten zien van de achtergronden van de mens. Maar zo hij zelf al een vermoeden heeft gekoesterd van de mystieke bronnen, waaruit hij werd gevoed, hun diepte vermag niemand te peilen. In de maanden, toen ik trachtte enkele bouwstoffen te vergaren voor het beeld, dat ik van hem wilde vormen, heb ik soms moedeloos de typewriter ter zijde geschoven. Het werk wilde niet lukken. Een ongrijpbare beeltenis. Degenen, die hem het naast stonden, erkennen liefdevol,

dat zij hem nooit hebben gekend, nooit werkelijk hebben begrepen.

Ergens in de wereld, her en der verstrooid, liggen honderden en honderden brieven, die hij in de loop van zijn leven heeft geschreven. Over politiek. Over economische en financiële vraagstukken. Over acute gevaren, die hij voorzag. Over dreigingen, die hij vreesde.

Voor de kennis der moderne geschiedenis zou het ongetwijfeld nuttig kunnen zijn, indien in een aantal Nederlandse, Engelse, Amerikaanse, Franse en Israelische kranten een oproep zou verschijnen: willen al degenen, die brieven van Nehemia de Lieme in hun bezit hebben, deze schrifturen opzenden?

Hij was een ijverig schrijver van brieven. Een fanatieke 'beweger' van menselijke machten.

Nehemia de Lieme was, toch reeds dubbel-natuur, nog extra gecompliceerd, omdat hij behalve internationalist en Zionist, ook een warmvoelend Nederlander was.

Zijn correspondentie met judge Louis D. Brandeis in New York bijvoorbeeld, zal, zo zij ooit publiek kon worden gemaakt, meer inzicht geven omtrent de achtergrond van allerlei vraagstukken, die de wereld na de oorlogsjaren van 1914 tot 1918 beroerden. Het is wel zeker, dat uit deze correspondentie eveneens zal blijken, welke belangrijke diensten Nehemia de Lieme gedurende die moeilijke periode getracht heeft Nederland te bewijzen.

Maar de onmiddellijk-zichtbare diensten, die hij Nederland heeft bewezen, zijn in De Centrale en in haar werkzaamheden op velerlei gebied gekristalliseerd.

Voor de oppervlakkige oordelaar die wel eens iets heeft vernomen van de giften, die De Centrale uitdeelde, kan het lijken alsof de weldoener Nehemia de Lieme aan de socialistische beweging in de eerste plaats heeft gedacht, omdat hij zelf socialist zou zijn geweest. Dat is een misvatting.

Het onbegrijpelijke in deze man is juist, dat hij, die zo onnoemelijk veel aan de socialistische beweging deed schenken, zelf géén socialist was. Hij was progressief en zeer radicaal-liberaal.

Een man, die het initiatief neemt tot het doen schenken van vorste-

lijke giften aan de socialistische beweging – een man, die dat voornemen daadwerkelijk uitvoert en in de loop der jaren die beweging helpt haar culturele taak te volbrengen – en tegelijkertijd een man, die zelf nooit lid van die beweging wil worden – ziedaar een gespletenheid in een menselijk wezen, welks zielkundige gesteldheid door afkomst en idealen toch reeds geen eenheid vormde.

What made this man tick?

De toeschouwer, die voor het imaginaire drieluik in de vergaderzaal aan de Rijnstraat in den Haag staat, zal een poging willen doen tot verklaring van het raadsel.

Gaat zijn persoonlijke belangstelling in de eerste plaats uit naar het ene schilderij, dat De Lieme's liefde voor Palestina in beeld brengt, dan zal hij, met meer of minder succes, trachten de sleutel tot het raadsel te vinden in De Lieme's Jood zijn. Richt des toeschouwers aandacht zich echter sterk op De Lieme's genegenheid jegens Nederland, dan zal hij menen eveneens een sluitende verklaring te kunnen leveren. De Lieme's breedheid van opvatting, zo zal hij redeneren, overwon politieke scheidingslijnen. Hij was een man, die de tegenstellingen scherp ziende zelf 'in de synthese' dacht en handelde. Een realist, die de werkelijkheid van elke dag aanschouwend, toch de idealist liet voorgaan – de idealist, die tracht in het heden reeds iets van de toekomst te verwerkelijken. Hij begreep eerder dan vele anderen uit zijn kring, dat de toekomst van Nederland en van de wereld onverbrekkelijk verbonden was met de vraag of het zou gelukken de verantwoordelijkheid voor land en volk, juist in cultureel opzicht, door een zo breed mogelijk vlak te doen dragen.

Het drieluik: links het schilderij van Het Land, rechts het schilderij van Nederland. De mens in het midden.

Een mens is meer dan een optelsom van waarneembare eigenschappen en aandriften. Van hem schreef Jaap Meyer een treffende karakteristiek:

'Kind van de negentiende eeuw, vertegenwoordigde hij in zichzelf de volle tragiek, die naar een woord van Theodor Lessing, het onafwendbaar gevolg moet zijn van gevoelsafstand en denkafstand, bo-

venal ten aanzien van het Joodse volk. De Jood uit de vorige eeuw, die niet meer harmonisch binnen zijn eigen vier ellen leeft, denkt en meent, oordeelt en veroordeelt, zoals de Marranen het reeds deden. De Lieme was inderdaad een kind van dit geslacht, dat hem gedurig bracht in het grensgebied van werelden, die niet met elkander waren te verenigen, en waarvan de onderscheidene wezenskenmerken hun stempel bleven drukken op een man, wiens tent bleef staan aan de oevers van de Jabbok, die ontelbare malen het veer overtrok, altijd worstelde met de engel en altijd alleen bleef. Dit alleen-zijn, dat in de kern een facet is van de romantiek, is De Lieme's meest karakteristieke element geweest. Het alleen-zijn, dat, wanneer hij de ogen sloot, hem, de autonome burger uit de liberale negentiende eeuw, de ontgrenzing opende naar het verleden. Niet het verleden om zich erin te verliezen, maar de creatieve historische her-confrontatie, die hem de weg kon wijzen naar de oerbronnen van levende cultuur. Het alleen-zijn, dat hem, wanneer hij de ogen sloot, de weg kon banen naar het utopistische toekomstrijk, dat hij op voetsporen der profeten niet alleen vond in het nationaal-Joodse maar ook in het maatschappelijke. Het maatschappelijke, waarin De Lieme het perspectief vond voor de vrijheid van het individu, beter geformuleerd, de vrijheid van de mens, het enige object, dat hem feitelijk intrigeerde. Het was ook deze ongebreideldheid van zijn romantische levensvisie, die, hem, het product van de nuchtere era, in flagrante strijd bracht met wat wij hebben leren noemen: de burger. Zo in één opzicht, dan was hij romanticus in zijn oppositie tegen de bourgeois. Over de hoofden der liberalen greep hij terug naar de vroege negentiende eeuw, die hem (kenner bij uitstek der Nederlandse en niet-Nederlandse romantiek) een visie verschaftte op de Goetterdaemmerung aan het einde der vorige eeuw. Onburgerlijk was hij in zijn levensstijl, die, aristocratisch naar innerlijke maatstaven, speelsheid en uiterlijke bohémien-elementen niet uitsloot. Het fin-de-siècle had ook hem, de levensgenieter naar aanleg, niet onaangetast gelaten. Het gaf hem tevens de mogelijkheid tot afstand nemen van ernst, tot zin voor spot. Hoevele verhalen zijn daarover niet in omloop: histoire intime van zeer bij-

zondere makelij. Maar toen de worstelaar begreep, dat het rationele element uit zijn denken hem niettemin voor een beslissende keuze stelde in de practijk des levens en men in redelijkheid verwachten zou, dat de synthese van het socialisme De Lieme in haar greep zou knellen, ontweek hij wederom en keerde alleen huiswaarts. Het contrast, noodzakelijk complement van het eeuwige alleen-zijn, verbood hem een keuze te doen; verbood hem de ontrouw aan de onbegrensdeheid van zijn profetische visie. Misschien is de meest aangrijpende dialektiek in zijn leven wel het drama, dat de practische organisator en koele politicus zijn schuld moest delgen in het meest individuele opvoedingswerk, dat hij voor de Nederlandse arbeidersbeweging heeft geschapen. Hoe symbolisch deze Centrale Arbeiders Verzekeringsbank als mausoleum voor een man, die het heimwee naar de verte bleef koesteren als een kind een stuk speelgoed.'

Hoe is deze man juist tot de Centrale gekomen?

Van de jeugdjaren van Nehemia de Lieme is niet heel veel bekend. Hij stamde uit een oud Joods geslacht van priesters; hij was trots op die afkomst.

De historicus Alexander Bein heeft aan het leven van De Lieme een uitvoerige studie gewijd, die in verkorte vorm werd afgedrukt in het extra-nummer van De Joodse Wachter van 14 Juni 1952, welk nummer geheel aan De Lieme is gewijd. Het draagt de prachtige titel: 'De carrière van een geweten'. Professor mr. I. B. Cohen, die in het bezit was van de volledige tekst van deze biografische studie, stelde die welwillend te mijner beschikking. Een aantal bijzonderheden, die in dit hoofdstuk zijn verwerkt, werden aan deze studie ontleend.

'Schochet' was de vader van Nehemia de Lieme. De 'schochet' is de man, die toezicht oefent op het slachten van dieren, zodat geen enkel voorschrift van de strenge Joodse spijswetten wordt overtreden. Dit beroep vraagt van zijn beoefenaren een groot gevoel van verantwoordelijkheid dat geschraagd wordt door een diep godsdienstige geest. De 'schochet' werkt meestentijds zonder dat hij door supe-

rieuren wordt gecontroleerd. Wanneer hij de naleving van de voorschriften niet zo nauw neemt, verminderen de vleesspijzen in voedings-waarde noch in kwaliteit. De gelovige Israëlieten, die in misplaatst vertrouwen op een onverantwoordelijke 'schochet', vlees van geslachte dieren zouden eten, die niet volgens strenge regelen zijn gedood, weten niet, dat zij een ritueel voorschrift overtreden. Een goede 'schochet' echter acht zich persoonlijk verantwoordelijk voor de naleving der spijswetten door de onbekenden, die op zijn toezicht vertrouwen.

In de wereld van de naar strenge voorschriften levende orthodoxe Joden, is de 'schochet' de drager van het zedelijke motief, dat moderne mensen 'dienst aan de gemeenschap door persoonlijk verantwoordelijkheidsgevoel' plegen te noemen. Het is geen beroep, dat zijn beoefenaren spoedig kans biedt tot de hoogst-aangeslagenen in de vermogensbelasting te gaan behoren. Niet materieel gewin, maar plichtsgevoel en zorg voor het geestelijk welzijn van de medemens kenmerken de goede 'schochet'.

De vader van Nehemia de Lieme was zo'n goede 'schochet'. Elementen uit het karakter van deze man zijn, op een geheel ander plan, in de persoonlijkheid van de zoon terug te vinden.

Familieleden weten te vertellen, dat deze 'schochet' een zeer belezen man was. Dat blijkt trouwens uit de omstandigheid, dat hij in 1903 een vertaling uit het Hebreeuws het licht deed zien: 'Handleiding voor het rituele slachten en het onderzoek.'

Voor degenen, die het Joodse milieu, hetzij uit eigen levenservaring, hetzij uit de literatuur kennen, valt het niet moeilijk zich voor te stellen hoe het in het gezin De Lieme aan de Houtmarkt in den Haag uitzag en toeging. Zin voor het familieleven is een der sterkste eigenschappen in de Jood, zeker in de Jood-in-de-verstrooiing. Joodse romans en Joodse vertellingen zijn in overwegende mate 'binnenshuis'-schilderingen. De vrije natuur, de open lucht neemt er slechts een secundaire plaats in.

De oude vader regeerde dat gezin als een patriarchaal stamhoofd. De zoon voegde zich naar dat vaderlijk gezag met een volgzaamheid,

die op buitenstaanders de indruk van horigheid en slaafse gebondenheid zou kunnen maken, maar die in werkelijkheid resultante was van diepe genegenheid en godsdienstige beleving. 'Eert uw vader en uw moeder.' De vader ging voor in de gebeden; de vader zorgde voor de naleving van de lang niet eenvoudige rituele voorschriften, die een Joodse huishouding kostbaar en ingewikkeld maken. Zoals de getrouwheid aan de wetten en de verordeningen van een land, de bewoners tot staatsburgers maakt, zo kwam de erkenning van het oud-Testamentische vaderlijke gezag tot uitdrukking in de stiptheid, waarmee 's vaders wensen werden nageleefd. Het is in zielkundig opzicht tekenend, dat Nehemia de rituele voorschriften stipt bleef volgen, ook nadat hij het ouderlijk huis had verlaten en een eigen gezin had gesticht.

Ontdoet men het beeld van dit gezin van de warme kleuren der romantiek, dan komt de term 'verlicht despotisme' in de gedachten, waarbij over de mate van verlichtheid kan worden getwist. Onderbewust moet Nehemia het beeld van de alles-regelende, met niemand overleggende, en eigen mystieke aandriften volgende vader, als een navolgenswaardig exemplaar voor ogen hebben gezweefd – ook, in de latere jaren, toen hij als directeur verantwoordelijk was voor het wel en wee van een groeiend bedrijf en het stoffelijk welzijn van de gezinnen van het personeel. Maar wat in het ouderlijke huis aan de Houtmarkt door de gloed der romantiek en de genegenheid werd overgoten, kreeg in het nuchtere licht van het alledaagse zakelijke leven een geheel ander aanzien.

Op foto's, die van de opgroeiende Nehemia bewaard zijn gebleven, zien we een intelligent gezicht van een jongen, die amper twintig jaar oud, een baardje laat groeien. Een hoog voorhoofd, scherpe ogen,

Wanneer deze jongeman twintig jaar oud is, heeft hij een, volgens onze hedendaagse begrippen, onvoldoende schoolse opleiding achter de rug, en een jaar of wat ervaring als bediende op een bankierskantoor. Zijn leven ligt voor hem. Hij heeft het sterke verlangen zelf-

standig ondernemer te worden, 'iets' aan te pakken; een groot avontuur te wagen. Niemand weet (en hij zelf het minst van allen), dat hij een merkwaardig 'gevoel voor de naderende conjunctuur' bezit. Tegen prof. mr. I. B. Cohen heeft hij eens gezegd, dat hij als jongen heeft gewenst architect te worden. Maar zijn vader wilde dat niet.

De verleiding is groot om een verbinding te zien tussen de wens om huizen te willen bouwen en Nehemia's later verlangen om in het zakelijke leven de zin voor het constructieve uit te leven. Zeker is in elk geval, dat als vele jaren later De Centrale besluit een groot pand aan de Rijnstraat in den Haag te laten zetten, de bouwmeester S. de Clercq in Nehemia de Lieme een bouwheer vindt, die een merkwaardig natuur-talent voor architectuur blijkt te bezitten en die aan het ontwerpen en uitwerken der plannen met overgave meewerkt.

Nauwelijks twintig jaar oud is Nehemia, wanneer het denkbeeld dat met de naam De Centrale wordt aangeduid, voor het eerst in de kring zijner belangstelling verschijnt.

Met een goed gevoel voor wat de historie-schrijver toekomt, heeft een der oprichters, de inmiddels overleden ds. G. W. Melchers de voornaamste feitelijke gegevens omtrent de voorbereiding en stichting in een nota vastgelegd.

Op 31 Juli 1936 zond De Lieme deze nota aan de Raad van Commissarissen met de opmerking: 'Dit kan ongetwijfeld belangrijk materiaal zijn voor iemand, die vroeger of later de geschiedenis van De Centrale zou willen schrijven.'

Op 14 Februari 1952, kort voordat hij overleed, schreef ds. Melchers aan zijn vriend en mede-commissaris prof. mr. I. B. Cohen eveneens enkele bijzonderheden omtrent de oprichting.

In het stuk van 1936 vertelt ds. Melchers: 'Eind Januari 1902 verhuisde ik in verband met mijn lidmaatschap van de Tweede Kamer der Staten Generaal naar den Haag. Al spoedig na mijn vestiging aldaar vervoegde zich bij mij de heer W. F. Carrière, die ik kende uit de tijd van zijn verblijf te Gouda, toen ik daar bij hem logeerde bij het waarnemen ener spreekbeurt voor de S.D.A.P. Hij vertelde mij welke kwade practijken er in het verzekeringsvak voorkwamen, waardoor

vooral ouden van dagen, die wel de bode kennen, die geregeld de verzekeringspremie komt ophalen, maar niet de instelling, ten bate van welke hij dat doet, worden gedupeerd en voegde daarbij de mededeling, dat hij bekend was met een plan om een nieuwe verzekeringsbank op te richten, waarbij niet alleen die practijken zouden worden nagelaten, maar waarvan dank zij de samenstelling van de Raad van Commissarissen, ook de strekking democratisch zou zijn. Het voorstellen was daarvoor personen uit het openbare leven aan te zoeken met een democratische reputatie. Hij noemde de namen van dr. Nolens, dr. D. Bos, ds. Talma en voegde er bij, dat hij ook mij kwam vragen deel uit te willen maken van een dergelijke raad. Ik hield de zaak enige dagen in beraad en verklaarde toen wel voor de zaak te voelen. Bij de verdere uiteenzetting van het plan vernam ik, dat een nog jonge man, die zijn opleiding had genoten op een bankierskantoor en geacht kon worden volkomen thuis te zijn in administratie en geldelijk beheer en thans een ziekenfonds met succes exploiteerde, zich voorstelde directeur van de bank te worden.'

Het zou werkelijk een geval van tendentieuze 'Hineininterpretierung' zijn, indien men uit deze door ds. Melchers in 1936 vastgestelde memoires iets anders zou willen afleiden dan dat het initiatief tot de stichting van zo'n bank van 'de nog jonge man' Nehemia de Lieme is uitgegaan. Wekte deze nota een andere indruk, dan valt moeilijk aan te nemen, dat De Lieme dit 'belangrijke materiaal voor iemand, die vroeger of later de geschiedenis van 'de Centrale' zou willen schrijven', had laten passeren zonder een aantekening of aanvulling, die zijn eigen aandeel in het ontstaan van de maatschappij in het juiste licht zou plaatsen. Dat hem inderdaad de eer van het initiatief toekomt, staat dus buiten kijf.

In zielkundig opzicht zeer leerzaam is echter een nadere ontleding van de laatste zin in het aangehaalde stuk uit ds. Melchers' nota. Pas na enige dagen, zo blijkt hieruit, is de 'promotor' de heer Carrière, met de naam van de initiatiefnemer en toekomstige directeur voor de dag gekomen; en hij schijnt dit te hebben gedaan in bewoordingen, die eerder aan een verontschuldiging dan aan een aanbeveling doen

denken. Nehemia de Lieme is (zo horen wij hem zeggen) weliswaar nog een jonge man, maar hij kan 'geacht worden' (!) volkomen thuis te zijn in administratie en geldelijk beheer. Geheel overbodig was die toevoeging niet, want de jongeman, die 'zich voorstelde' directeur van de bank te worden, was amper twintig jaar oud. Om hem als directeur te laten fungeren zou een handlichting nodig zijn, aangezien de wet toen niet toestond, dat personen jonger dan drie en twintig jaren een functie als deze zouden bekleden.

In de memoires van ds. Melchers valt nog een andere bijzonderheid op, die een belangwekkend licht werpt op de beweegredenen, die aanvankelijk bij de stichting van De Centrale een rol hebben gespeeld.

Gaat men uitsluitend af op de practijk van deze verzekeringsmaatschappij en overziet men het indrukwekkende staatje waarin de bedragen vermeld staan, die deze instelling in de loop der jaren aan het Nederlands Verbond van Vakverenigingen, de S.D.A.P. (later aan de Partij van de Arbeid) en aan andere instellingen voor de financiering van culturele en wetenschappelijke doeleinden heeft geschonken, dan is het volkomen begrijpelijk, dat de conclusie zich opdringt, dat een der voornaamste oogmerken, die bij de oprichting van De Centrale hebben gegolden was de uitkering van zodanige geldelijke steun aan deze instellingen. Maar de namen, die de heer Carrière bij zijn eerste bezoek aan ds. Melchers noemde luidden: dr. Nolens (Katholieke Staatspartij) dr. Bos (Vrijzinnig Democraat) en ds. Talma (Anti-Revolutionair), terwijl ds. Melchers klaarblijkelijk de democratisch socialistische richting zou moeten vertegenwoordigen.

Het is in theorie uiteraard mogelijk de veronderstelling te uiten, dat de initiator Nehemia de Lieme onkundig was van het plan een Raad van Commissarissen 'op brede basis' (zoals dat tegenwoordig heet) te vormen. Uit de latere ontwikkeling van zijn gedachtenwereld valt echter wel met redelijkheid af te leiden, dat de twintigjarige zeer vagelijk de moderne opvatting voor ogen heeft gezweefd: er zijn vraagstukken van ethische aard, welker behandeling niet in de partijpolitieke sfeer dient te geschieden, maar die in een gezindheid van

wederzijds respect en begrip tot oplossing dienen te worden gebracht.

Dat hij 'het commerciële ding' levensverzekering als een onderwerp van ethische aard beschouwde, valt uit de gehele opzet en werkwijze van De Centrale af te leiden. Met deze opvatting is geenszins in strijd, dat hij deze ethische activiteit op een efficient-zakelijke basis plaatste en zich bij de behartiging van, naar zijn inzicht, ethische belangen toch een harde, koele, berekenende zakenman toonde. Hier is geen sprake van tweeslachtigheid. Dat Nehemia de Lieme de merkwaardige faculteit bezat idealisme en koele zakelijkheid op te heffen tot een hoger vlak, waarop de lagere tegenstellingen werden overkoepeld door de hogere zedelijke motieven, valt ook te leren uit zijn positie in de Zionistische beweging. Vurig Joods nationalist was hij, maar hij kon de stichting van de Joodse staat Palestina niet zien zonder dat de grondslagen en de werkwijze economisch en financieel volkomen verantwoord waren; het bezorgde hem veel tegenstand uit leidende Zionistische kringen en veel persoonlijk verdriet.

Terugkerende tot het aangehaalde uit de nota van ds. Melchers, kan dus thans de conclusie worden getrokken, dat bij de oorspronkelijke opzet van de Raad van Commissarissen en bij de definitieve vormgeving aan de Centrale sterke idealistische motieven de initiatiefnemers te hebben bewogen."

Voor de beoordeling van de historie van de Centrale blijft verder over de beantwoording van de vraag aan welke oorzaken het moet worden toegeschreven, dat een instelling op 'brede basis', zoals aanvankelijk in de bedoeling heeft gelegen, niet tot stand is gekomen.

Als voornaamste oorzaak van het falen van de aanvankelijke opzet, wijst ds. Melchers de spoorwegstaking van 1903 aan. Hij geeft daarbij te kennen, dat zijn optreden in de volksvertegenwoordiging als pleitbezorger voor de ontevreden en de stakers, de verwijdering tussen de verschillende delen des volks extra accentueerde, toen in de stichting van een boven de partijen staande verzekeringsmaatschappij, een wederzijds respect en begrip tot uitdrukking had moeten komen. 'De tot aan die tijd' (vertelt hij) 'als vanzelfsprekend aanvaarde prettige verstandhouding tussen de politieke partijen, die geen afbreuk

deed aan het recht van elk harer om te staan voor eigen overtuiging had wel wat geleden in die dagen, ja maanden van spanning. In die omstandigheden was er, zo zag ik het in, geen kans iemand te bewegen met een sociaal-democraat deel uit te maken van een Raad van Commissarissen. Daarvoor zou men zich aan 'burgerlijke' zijde te veel gegeneerd hebben.'

Waarschijnlijk hebben geen der betrokken personen op dat ogenblik geweten of kunnen vermoeden, dat het keerpunt in de geschiedenis van de Centrale was aangebroken, nog voordat zij was gesticht. Keerpunt ook in het leven van 'de jonge man', Nehemia de Lieme. Want De Lieme werd voor een moeilijke keuze gesteld.

'Ik ging naar de heer De Lieme' (vertelt ds. Melchers verder) 'en verzocht hem mij mijn woord terug te geven. Maar daar had de heer De Lieme geen oren naar. Hij was van mening, dat hij juist van mij de meeste steun had gehad, waardeerde de houding, die ik steeds had aangenomen en vond in dit alles aanleiding mij te zeggen, dat hij er niet aan dacht mij los te laten. Ik trok daaruit terstond de conclusie, dat hij dan mijn mede-commissarissen niet moest zoeken in het 'burgerlijke kamp', maar in het sociaal-democratische, althans in kringen, die sympathiek en onbevooroordeeld stonden tegenover de socialistische arbeidersbeweging. Daarmede was de zaak, zo meende ik, juist gesteld en ook voor de heer De Lieme een belangrijk ogenblik in zijn leven aangebroken. Ik heb het steeds in de heer De Lieme gewaardeerd, dat hij mijn probleemstelling aanvaardde en daaruit dezelfde conclusie trok als ik: dat wij onze commissarissen dan moesten zoeken in de bovenomschreven kringen. Toen ging ik echter nog een stap verder. Gedachtig aan de propaganda, die de heer Wibaut maakte voor winstuitkering door coöperatieve verenigingen aan de arbeidersbeweging, wees ik er op, dat wij dan ook een deel onzer winst voor dat doel konden bestemmen. Ook daartegen had de heer De Lieme geen bezwaar, waarmede een soliede grondslag voor samenwerking werd gelegd en tevens de richting onzer werkwijze werd aangegeven.'

Op het tijdstip, dat ds. Melchers hem de 'probleemstelling' voor-

legde, kon *verstandelijke* overweging de jonge De Lieme echter moeilijk tot een ander besluit inspireren, dan tot een beslissing, die hem de socialistische beweging de rug zou doen toekeren. Precies het omgekeerde dus van wat hij werkelijk besloot. De stakingsgebeurtenissen van 1903 immers hadden de door anarchisme op dwaalwegen geleide socialistische beweging verzwakt. In de 'probleemstelling' stonden aan de ene zijde de gezagspartijen met grote invloed in de colleges van de overheid, een sterke aanhang ook in de beter gesitueerde kringen en betrekkelijk zeker van een veelbelovende staatkundige toekomst. Aan de andere kant stond het socialisme, een maatschappelijk ideaal, dat hij niet aanhing; de socialistische beweging was een huis van tweedracht, waarin de leiders elkander de bitterste verwijten naar het hoofd slingerden; een politieke partij van nauwelijks enige betekenis; een in sterke mate anarchistisch-georiënteerde vakbeweging, die haar schitterende toekomst reeds achter de rug had. Wat de personen betreft, een gezelschap mensen, die zich in de ogen van de meerderheid der bevolking verdacht hadden gemaakt en die de komende jaren hard nodig zouden hebben om vertrouwen in eigen kleine kring te kweken en te versterken.

Wij vermogen niet de diepste overwegingen na te speuren, die de jonge De Lieme toen hebben bewogen om 'tegen elk gezond verstand in' toch zijn keuze te doen ten gunste van een partner, die hem de minste kans van slagen scheen te bieden voor de bloei van de onderneming. Maar in het licht van de kennis, die wij bezitten omtrent de wijze, waarop de persoonlijkheid van De Lieme zich in latere jaren ontwikkelde, en van de eigenschappen van hoofd en hart, die daarbij aan de dag zijn getreden – is het geenszins ongerechtvaardigd te veronderstellen, dat gevoelens van trouw aan een eenmaal ingenomen standpunt, en ook sympathie met 'the underdog' hem bewogen zich te scharen aan een zijde, waar verstandelijke overwegingen alléén, hem nooit zouden hebben gebracht.

Ds. Melchers heeft ('op verzoek van de heer De Lieme' vertelt hij) de paragrafen in artikel 19 van de toenmalige statuten geredigeerd. Daar-

in werd bepaald, dat van een zeker, na allerlei afschrijvingen, overblijvend deel der winst telkens een derde deel zou worden toegekend aan de politieke strijdorganisatie, de vakbeweging en de coöperatieve bewegingen.

Door deze bepalingen in de statuten werd het levenslot van de bank verbonden met dat der socialistische beweging. Deze verbondenheid moest uiteraard tevens tot uitdrukking komen in de samenstelling van de Raad van Commissarissen, waarmede de initiatoren dachten te starten. Dat daarbij bijzondere aandacht zou worden gewijd aan het deel der arbeidersbeweging, dat door de gevolgen van de spoorwegstakingen en de algemene staking was getroffen, lag voor de hand. De namen van degenen, die voor de Raad van Commissarissen werden aangezocht, leggen van deze overwegingen getuigenis af. De heren J. Oudegeest en A. Harms waren bestuursleden van de Nederlandse Vereniging van Spoorwegpersoneel. De heer dr. Th. J. Stoop uit Dordrecht was een bekend lid van de S.D.A.P. De heren dr. mr. I. B. Cohen en dr. W. J. Leuring stonden bekend om de sterke sympathieën die zij voor het socialisme koesterden, ofschoon zij zelf niet tot de socialistische beweging behoorden. De heer ir. S. Lindeman, die als leraar aan de Landbouwhogeschool in Wageningen was ontslagen, wyl hij in de stakingsbewegingen een aandeel had genomen, zou wiskundig adviseur van de op te richten instelling worden.

De eerste vijf honderd gulden kreeg het comité van initiatoren van de heer Lefebvre, een Indisch ambtenaar. In de maanden, die verliepen tussen het besluit zich voortaan tot de socialistische arbeidersbeweging te beperken en de eigenlijke stichting, slaagde de Carrière er in vele toezeggingen te verkrijgen voor deelname in het kapitaal van f 50.000.—. Koeien met gouden horens kon de toekomstige aandeelhouders moeilijk worden beloofd, aangezien het eventuele cumulatief dividend op vier procent gelimiteerd werd, hetgeen in die dagen reeds niet bar hoog mocht heten. Aldus werd het idealistisch motief, dat van de aanvang af zo sterk had gegolden, verder werkzaam gemaakt.

Op 13 Februari 1904 werd De Centrale definitief opgericht.

Mocht er bij de oprichting van De Centrale en gedurende de eerste jaren van haar bestaan animositeit hebben bestaan tussen haar en andere ('particuliere') verzekeringsmaatschappijen, naarmate de jaren verstreken en rijper inzicht in de waarde van elkanders bedoelingen doorbrak, is vrijwel algemeen de zwart-wit-tegenstelling losgelaten. Deze tegenstelling kwam tot uitdrukking in een simpel voorstelingschema: aan de ene zijde staat de idealistische Centrale en aan de overkant het conglomeraat van op winst beluste private maatschappijen, die de belangen der verzekerden aan het geldelijk profijt der aandeelhouders ondergeschikt maken.

De groei van wederzijds respect vooropstellende, rechtvaardigen de historische feiten echter de stelling, dat er ook thans nog verschil naar het wezen bestaat tussen De Centrale en andere instituten tot verzekering van mensen tegen maatschappelijke tegenslag.

In de kringen waaruit de initiatiefnemers voortkwamen, leefde in het begin dezer eeuw het niet altijd concrete verlangen naar socialistische 'eenheden' te midden ener kapitalistische omgeving. Het streven naar coöperatieve gemeenschappen, idealistische kolonies waarin de leden zonder prikkel tot stoffelijk gewin, voor elkander zouden werken. Dat verlangen is, gezien tegen de achtergrond van die tijd, het laatste bolwerk, waar het utopistisch socialisme zich verschanste tegen het wetenschappelijk socialisme, zoals dat door Karl Marx en Friedrich Engels en hun epigonen te boek was gesteld.

Het is begrijpelijk, dat kunstenaars van allerlei aard zich tot deze idealistische gemeenschappen aangetrokken gevoelden. Onder die kunstenaars bevonden zich mensen, die buiten de kolonie in woord en geschrift tot de vurigste propagandisten van het wetenschappelijk Marxisme behoorden. Voor soms maniakale wetenschappelijkheid zocht de dichterlijke geest compensatie in de kolonie, typisch verschijnsel van sociale romantiek.

Uit de aantekeningen, die omtrent het ontstaan van De Centrale bewaard zijn gebleven, blijkt herhaaldelijk, dat de eerste initiatieven eveneens in die romantische sfeer werden geboren.

Het is zeker niet de kleinste verdienste geweest van de eerste Raad

van Commissarissen, dat zij de jonge directeur Nehemia de Lieme hebben geruggesteund bij zijn streven om, met behoud der idealistische beweegredenen, aan het bedrijf een zo zakelijke vorm te geven, dat het de moeilijke strijd tegen gevestigde ondernemingen kon volhouden en winnen.

De weerslag van de idealistische motieven, die gedurende haar gehele bestaan De Centrale hebben beheerst, vindt een duidelijke uitdrukking in artikel 2 der statuten, dat bij de oprichting werd vastgesteld en tot de huidige dag ongewijzigd van kracht is gebleven. Het bepaalt, dat de tot uitkering komende winst bijna geheel wordt aangewend tot het langs wettige weg economisch, politiek of cultureel sterker maken van de arbeidersklasse.

Het is de wijze van uitvoering van dit artikel harer statuten, die De Centrale ook in de practijk van haar werk zo kenmerkend heeft onderscheiden van andere verzekeringsmaatschappijen.

Het ware echter een mistekening van de werkelijkheid te beweren, dat De Centrale met gejuich door de socialistische beweging van die tijd werd ingehaald. Integendeel, er waren nog al wat socialisten, die de jonge instelling met argwaan aanschouwden. Een der toonaangevende leiders van die dagen, mr. Pieter Jelles Troelstra, was in de eerste jaren een verklaarde tegenstander van De Centrale; hij gaf woord en geschrift aan zijn misnoegen uiting.

Spoedig verlaten door de kleine schare romantici, die De Centrale hadden willen gebruiken als een experimentele kolonie in het zakenleven – met openlijke argwaan en stille tegenwerking begroet in de kring, waar zij haar begunstigers wilde zoeken, stond de jonge verzekeringsmaatschappij voor bijna onoverkomelijke moeilijkheden. Wanneer men bij de poging tot verklaring van haar onmiskenbaar succes, de tol der waardering heeft betaald voor de mannen, die het bedrijf hebben geleid, dient men de verdere verklaring van haar groei en bloei te zoeken in de maatschappelijke omstandigheden van die dagen.

De gedachte aan een zekere mate van sociale zekerheid (hoe gering ook) is geenszins een uitvinding van onze moderne tijd. Prof. dr.

H. Bolkestein schetst in zijn boek 'Sociale politiek en sociale opstandigheid in de oudheid' hoe de wens naar sociale hulp bij de oude Egyptenaren, in het Oud-Testamentische Israel, bij de Grieken en bij de Romeinen reeds vorm had gekregen. Het besef, dat de mens recht heeft op gelijke sociale levenskansen en dat bij de verwezenlijking van dit oer-oude verlangen, 'allen voor één' moet gelden, is diep in de menselijke natuur geworteld. Deze dorst naar sociale gerechtigheid is een der banden, die oude beschavingen verbinden met het moderne socialisme.

Toen het jonge kapitalisme zijn intrede deed, waren er in de maatschappij tal van overblijfselen aanwezig van het maatschappelijk stelsel, dat in de Middeleeuwen had bestaan. De gilden, waarin de beoefenaren der beroepen, de handwerkers, samenwerkten, beschermde het handwerk. Zij waren opgenomen in het godsdienstig leven van die tijd. Bij de gilden en gezellenverenigingen treft men reeds omstreeks het jaar 1400 zeer primitieve zieken-, armen- en begrafenis-kassen aan. In later eeuwen nemen arbeiders uit een bepaald bedrijf het initiatief tot de stichting van onderlinge kassen, die in geval van maatschappelijke tegenspoed, de nooddrufstigen moeten bijstaan. Maar elke wiskundige grondslag ontbreekt, zodat het geenszins verwonderlijk is, wanneer nu en dan ernstig wordt geklaagd over de geldelijke moeilijkheden, waarin deze primitieve instituten voor sociale verzekering komen te verkeren.

De Franse revolutie heeft de gilden weggevaagd, die 'in zich zelf' een stuk sociale zekerheid waren. Het jonge kapitalisme stelde er niets voor in de plaats. Het bracht het ene land na het andere grote industrieën, die voor de mens geen enkele zekerheid boden. De ruwe toestanden, die de eerste periode van het ongebreidelde jonge industriële kapitalisme kenmerken zijn dikwijls beschreven. De nadruk valt in die beschrijvingen uiteraard zwaar op de onmenselijke woning-toestanden, op lange arbeidsdagen op vrouwen- en kinderarbeid, op verdierlijking en gebrek. Maar dat in de vierde stand de behoefte aan sociale zekerheid werd gevoeld, blijkt overduidelijk uit de omstandigheid, dat vrijwel alle vakverenigingen uit de negentiende

eeuw begonnen zijn als ziekenkas, begrafenisfonds en instituut tot hulp aan weduwen en wezen. Gaandeweg zijn uit deze fondsen de vakverenigingen ontstaan.

Bismarck toonde zich niet slechts een politicus van groot formaat, maar ook een man, die de kunst verstond sociaal psychologische waarnemingen in de staatkunde te verwerken, toen hij tegen het opkomende arbeiders-socialisme in Duitsland, de verlokking van een verlichte sociale politiek stelde.

Het tijdperk van het filantropisme liep ten einde, het maakte plaats voor het tijdperk, waarin de eis van arbeidersverzekering met steeds groter aandrang werd gesteld. Tien jaar, nadat in Duitsland de keizerlijke boodschap was afgekondigd, waarin Bismarck's initiatief werd bekend gemaakt, kondigde in Nederland de troonrede van 1891 aan, dat 'maatregelen tot verzekering van het lot van oude en verminkte werklieden, naarmate het door den wetgever bevolen onderzoek vordert, zullen worden ontworpen.' Maar toen de Staatscommissie der Arbeidsenquête, ingesteld bij koninklijk besluit van 29 September 1892 en tot taak hebbend verslag uit te brengen over de werkzaamheden van de staatscommissie, ingesteld bij de wet van 19 Januari 1890, met haar voorstellen kwam, bleek, dat zij niet verder wilde gaan dan de indiening van een wetsontwerp in overweging te geven tot oplegging van de verplichting aan werkgevers tot verzekering hunner werklieden tegen invaliditeit ten gevolge van arbeidsongevallen.

Terwijl de meningen in gezaghebbende kringen verdeeld waren, niet alleen over de vraag of er 'ueberhaupt' enige sociale zekerheid moest worden tot stand gebracht, maar des te meer nog over de wijze, waarop het doel moest worden bereikt, werd het allengs duidelijk, dat wat ook ten slotte op dit terrein zou worden verwezenlijkt, binnen afzienbare tijd niet kon worden gerekend op voorzieningen van overheidsweg hoe gering ook, die de nabestaanden zouden beschermen tegen het overlijden van de kostwinner.

Voor de verzekeringsgedachte *sec* was echter door al deze gebeurtenissen in wijde kring propaganda gemaakt. Op deze in psycholo-

gisch opzicht geëffende bodem vond de acquisitie van verschillende particuliere verzekeringsmaatschappijen ontvankelijkheid voor het afsluiten van contracten. Van enige ordening in het verzekeringsbedrijf was echter nauwelijks sprake: toezicht van overheidswege, zoals wij dat tegenwoordig kennen, bood in die tijd geen zekerheid aan de grote massa der polisbezitters tegen kwalijke praktijken. Integendeel. Toen in 1904 mr. Pieter Jelles Troelstra in de Tweede Kamer bij de behandeling der begroting van Justitie het initiatief nam tot het openen der besprekingen, die later onder de naam 'zwendeldebatten' bekend zijn geworden, vermeldde hij weliswaar enkele gevallen, die wij mensen van 1954, wanneer ze uit de oude Handelingen thans te onzer kennis komen, nauwelijks 'erg' kunnen noemen, maar in die tijd gaven Troelstra's woorden uiting aan een diepgeworteld wantrouwen jegens financiële manipulanten en tegen verzekeringsmaatschappijen, dat grote groepen des volks beheerste.

De Centrale, die juist in die tijd met haar acquisitie begon, had dus in menig opzicht de wind in de zeilen. Zij schonk bevrediging aan het verlangen naar sociale zekerheid daar waar de wetgever geen garanties zou geven.

Zij waarborgde verder door de idealistische sfeer, waarin zij werkte, dat haar acquireurs geen minderwaardige praktijken zouden toepassen. Weloverwogen voerde de directie van De Centrale de nieuwheid in (althans voor die dagen een novum), dat zij uitermate uitvoerige financiële verslagen openbaar maakte, waarin iedereen kon lezen hoe haar financiële beleid werd gevoerd. Aldus versterkte zij het vertrouwen, dat zij krachtens haar eigen aard, reeds had gewonnen. Wanneer men spreekt met de weinige mensen uit het eerste agentencorps van De Centrale, die nog in leven zijn, valt het voortdurend op, dat zij zich met een zeker welbehagen herinneren hoe in de huiskamers der toekomstige verzekerden heftige debatten werden gevoerd met agenten van concurrerende maatschappijen. In die huiskamerdebatten speelden de financiële verslagen een grote rol.

Aldus werd De Centrale een monument van een uit de volkskracht zelf gegroeid verlangen naar en verwezenlijking van sociale zeker-

heid, maar zij werd tevens een voorbeeld van openhartigheid omtrent het zakelijk beheer van een onderneming, die, evenals het gehele verzekeringsbedrijf, een bedrijf van maatschappelijk nut moet worden geacht, precies zoals gas- en electriciteits-, water- en vervoerbedrijven utiliteitsbedrijven zijn.

VICTORIANO VINETO

Op het Troelstra-Oord

Laat eens kijken, wanneer heb ik Victoriano Vineto voor het eerst ontmoet? In een of andere map, onder een dikke laag stof, zal nog wel een papiertje liggen met de aantekening van de datum, waarop een bestuursvergadering van een deel der internationale vakbeweging plaatsvond op het Troelstra-Oord in Beekbergen. In Spanje had dat deel der internationale vakbeweging weinig verbindingen. In Madrid bestond een kleine organisatie van lager personeel in gemeentelijke dienst. Het bondje scheen altijd op sterven na dood te zijn.

Om de Spanjaarden een beetje op streek te helpen, had het internationale bestuur de luidjes in Madrid een uitvoerige brief geschreven: wilt U maar zo vriendelijk zijn, een of meer afgevaardigden naar onze vergaderingen op het Troelstra-Oord in Nederland te sturen, de grote rijke broers uit het buitenland willen deze keer wel voor de kosten opdraaien, en, beste kameraden, als jullie toch aan het schrijven bent, laat ons dan meteen eventjes weten, hoe laat de vrienden uit Madrid in Amsterdam aan het station arriveren en vooral hoe de knapen er uit zien, dat gaat in één moeite door, want we willen op het perron al met onze bergingspogingen beginnen, en hoeveel hotelkamers moeten we reserveren, Uw gewaardeerd antwoord gaarne tegemoetziende.

Het gewaardeerde antwoord kwam per kerende post en per expresse, ontvang onze honderd hartelijke dankbetuigingen voor het genereuze aanbod en het ontroerende bewijs van internationale broederschap, en verder duizend verontschuldigungen, dat er geen afgevaardigde kan komen, want onze secretaris Victoriano Vineto moet eerst nog aan zijn baas vragen of hij een paar dagen vrij kan krijgen, het gemeentebestuur van de Ciudad Madrid de Castellano is zijn baas, met hartelijke broedergroeten. Ofschoon de brief in optimistische termen was geschreven, liet hij toch een pessimistische indruk achter.

De brief had echter toch een verkeerde indruk gewekt, want Victoriano kreeg van zijn gemeentelijk bestuur wél verlof, maar natuurlijk precies op het nippertje. *Caramba*, de trein naar Parijs was al bijna het station uit, toen hij zich met doodsverachting nog net in de laatste coupé wist te wurgen, *carracho*, hij had beslist geen seconde tijd om een telegrammetje naar het Troelstra-Oord te sturen, zelfs geen boodschap van één woordje; natuurlijk had die trein vertraging, de machinist was *loco* of zo iets, *Dios*, ze kwamen minstens een paar etmalen te laat in Parijs aan, waar Victoriano amper tien minuten tijd had om van het ene station naar het andere te rennen en alle taxi's waren bezet, zodat hij als een amechtige muilezel, weer net op het laatste nippertje, in de trein naar Amsterdam terecht kwam, hij dacht *si Dios quiere*, ik zal in Amsterdam een telegram naar Beekbergen sturen, maar zijn trein stopte precies tegenover de trein naar Apeldoorn, en toen dacht hij, ik kan die paar pesetas van het telegram uitzuinigen... en het internationale bestuur zat in de warme zomerzon onder een grote boom te vergaderen, toen een verfromfaaid mannetje in een gekreukeld colbertje over het grint zenuwachtig en ontroerd kwam aanhuppelen.

Nog voordat hij een woord had gesproken, begreep iedereen, dat hij de Spaanse kameraad was, want hij droeg onder zijn ene arm een pakje, dat in een Spaanse krant gewikkeld was; de kop van de krant was duidelijk zichtbaar: 'El Socialista'. Hij sprak nog geen woord, maar begon, als een berekenende standwerker, het krantenpapier van het pakje af te pellen. Toen wist iedereen, dat het krantenpapier een pakje zijn hele reisbagage was. Er zat een hagelwit matelootje in. Dat had hij de hele reis stofvrij weten te houden. In de trein droeg hij het zwarte alpino-petje, dat hij nog op had. Met de hoed in een krant, kwam hij door het ganse land.

Vervuld van de hoofse gratie van een Baron Cesar de Bazaan op het dilettanten-toneel, beurde hij het alpinoetje van zijn hoofd, frommelde het in zijn colbertje, en daarna zette hij het matelootje op. Nu hij in pontificaal was, kon hij officieel kennis gaan maken met de *camerados* van het internationale bestuur.

‘Victoriano Vineto’, zei hij plechtig, en hij schudde iedereen breedvoerig de hand. Toen ging hij zich aan een geestdriftige redevoering te buiten, die zeker vijf minuten in beslag nam.

‘Hij zegt, dat hij naar zijn kamer wil om zich een beetje op te knappen,’ vatte ik zijn referaat samen.

Als een feodale landheer voelde ik me, toen ik hem in het Troelstra-Oord rondleidde. Dat is de tuin, en dat is de aula en hier, dit is de keuken, en zo komen we in de conversatiezaal en dit is de gérant, verroest, hoe heet een gérant nu in het Spaans, enfin, laat ik maar zeggen, dat hij de burgemeester van het huis is, es el alcalde de la casa... si... si... el alcalde... oh lala... el jefe... si el jefe... en nu gaan we naar boven naar de logeerkamers, jij beste kameraad hebt nummer *tres*, uno, dos, *tres*, si... si... *tres*, asjeblijft, hier is het en was je maar lekker, tot straks.

Ik slofte de gang terug naar de trap, dreutelde de treden af, maar voordat ik beneden was aangeland, had Victoriano me al weer ingehaald. Hij liep nog steeds met zijn strooien dak op. Zo ging hij onder de boom zitten. Mee-vergaderen! De besprekingen in die vergadering vond ik destijds duizelingwekkend belangrijk, maar ik kan mij er niets meer van herinneren.

Maar de gesprekken, die ik met Victoriano in de vrije uren heb gevoerd, die gesprekken herinner ik me wel. Niet woordelijk natuurlijk, want als ik mijn vocabulaire van het Spaans op de nagel van mijn pink kon schrijven, dan ging de zijne nog niet in een woordenboek van twee en zeventig delen.

Hij was hulpknecht in een ziekenhuis in Madrid, een gemeentelijk hospitaal, waar uitsluitend arme mensen kwamen om te wachten op het uur, dat ze zouden worden geleid naar de kuil in de grond, die ze ‘de laatste rustplaats’ noemen, ofschoon het hun eerste rustplaats is. Naar zijn beschrijving te oordelen, was de betrekking van hulpknecht geen bezigheid, die een mens in staat stelde zijn volle persoonlijkheid naar hartelust te ontplooien. Vloeren schrobben, faeces opruimen en lijken naar de kelder sjouwen, z : over je schouder, rug aan rug, vier armen in elkaar gestrengeld, als bizarre worstelaars. Hij

werd slecht betaald en het eten, dat hij kreeg, was nog te slecht voor zwijnen, caramba!

Al schonk het werk hem dan geen bevrediging, daar stond tegenover, dat het hem volop gelegenheid bood het leven van zijn chef te vergallen. Ter kenschetsing van die baas gebruikte Victoriano een overvloed van schilderachtige uitdrukkingen, waarvan ik de woordelijke betekenis niet begreep, maar die de duidelijke strekking hadden ernstige twijfel uit te spreken omtrent de levenswandel van diens vrouw, de deugdzaamheid zijner dochters, de eerlijkheid van zijn zonen en in het algemeen pessisme omtrent de toekomst van diens familie tot in het zevende geslacht.

Hoezeer ik me ook inspande, het lukte mij aanvankelijk niet, van de geachte afgevaardigde uit Spanje een serieuze indruk te krijgen.

Na het avondeten gingen hij en ik door het voorhek, we staken de grote weg over en, aan de andere kant wandelden we een van de lanen in. Hij zei, dat hij in elk geval voor het invallen van de duisternis terug wilde zijn. Boslucht was gezond, maar alleen zo lang de zon scheen.

‘Overdag is het bos gevuld met oxygenium’, zei hij geleerd, ‘maar als de zon weg is, gaan de bomen nitrogenium uitademen en stikstof is vergif voor de mens.’

Ik lachte hem in zijn gezicht uit. Hij bleef echter dood-ernstig. Hij was niet helemaal uit Spanje gekomen om zich hier op een zomeravond door een stel stomme bomen te laten vergiftigen. Voor het donker wilde hij thuis zijn, in gezondheid.

‘Waar heb je al die wijsheid vandaan?’ vroeg ik hem.

‘Ik studeer voor verpleger,’ legde hij uit en haastig liet hij erop volgen: ‘Er is een cursus, waar ik tweemaal per week heenga en daar leer ik alles, wat ik moet weten om later zelf een gediplomeerd verpleger te worden.’

‘En hebben ze je op die cursus verteld, dat de bomen een mens kunnen vergiftigen?’

Nee, dat had hij niet van de cursus, maar uit een boek, waarin stond dat bomen ademen. Net als levende wezens! Werd dat de

kinderen in Holland niet op school geleerd? O juist, dus de Hollandse kinderen leren op school dat bomen kunnen ademen, nou, en hij wist, dat stikstof vergif is, dus het was zo klaar als bronwater, dat het schadelijk voor de menselijke gezondheid is om 's avonds in een bos te lopen. Dat had hij zelf geconcludeerd. *Qué logica!* Deze waarheid was hier ontstaan (hij wees op zijn hoofd) in zijn *cabeza*. Aanvankelijk begreep ik van zijn uitlegging niets, maar nadat hij zijn vrees nog eens had verklaard was ik diep onder de indruk van zijn talent om duisternis te verspreiden, waar reeds schemering heerste.

Omdat geen dwaasheid moeilijker te weerleggen is dan de onzin, die een mens zich door zelfstandig denken heeft eigen gemaakt, beloofde ik Victoriano, dat de wandeling in elk geval geëindigd zou zijn, voordat de giftige dennen van de Soerense weg de kans zouden krijgen hem te bedwelmen. Om hem nog meer op zijn gemak te stellen, ging ik belangstelling veinzen voor het verplegersberoep in Spanje.

'Oh,' zuchtte Victoriano, 'als ik zie hoe een verpleger een patiënt een injectie geeft, kan ik gewoon jaloers zijn op zo'n man. Ik wil niet mijn hele leven lijkenjouwewer blijven. Ik wil hogerop. Ik droom ervan... dag en nacht... eens zal ik met een injectiespuit in de hand bij een bed staan en de patiënt zal zijn lichaam ontbloten en ik zal een watje in de ether drenken en zijn huid desinfecteren en dan breng ik voorzichtig de naald dichterbij – de patiënt kijkt angstig naar mij... en opeens, floep, ik geef een injectie...'

Aanvankelijk had hij op zijn gewone toon gesproken, maar allengs was zijn stem hees geworden van spanning. Hij moet het tafereel ontelbare malen in zijn fantasie gezien hebben; en hij verlustigde zich erin.

In de roes van zijn hardop uitgesproken wensdroom ging hij verder: 'Natuurlijk... ik zal alleen maar intra-musculaire injecties mogen geven... in de spieren, begrijpt u? Nu ben ik een lijkenknecht, maar dan zal ik een verpleger zijn... in een witte jas... en de patiënten zullen me groeten, wanneer ik over de zaal loop... ze zullen bang voor me zijn. En eenmaal, wie weet, gebeurt het mirakel dat ik de

kans krijg intraveneuze injecties toe te dienen, net als een echte dokter. Ik weet precies hoe ik het moet doen... eerst de arm afbinden, totdat de blauwe aderen in de elleboogholte opzwellen... dan de injectiespuit vullen en goed opletten, dat er geen luchtbelletjes meekomen... het is spelen met de dood... want een blaasje lucht betekent het einde... het leven van een mens heb je in de hand... en ik zal mij een *medico* voelen, een echte *medico*...

Ik kreeg het beklemmende gevoel, dat ik nu pas Victoriano leerde kennen. Hij was niet belachelijk. Hij verdiende niet dat ik hem laatdunkend bekeek. Een vertrapte man. Onmachtig om vernederingen te wreken, die hij daardoor des te dieper voelde. En een tikje een wreedaard.

We liepen een paar minuten zwijgend naast elkander voort; om het gesprek weer op gang te brengen, vroeg ik hem:

‘Is het in Spanje moeilijk een *medico* te worden... ik bedoel voor gewone mensen, zoals jij en ik...?’

‘Voor gewone mensen is alles moeilijk in Spanje... die kunnen lijkenknecht worden en de smeerboel van andere mensen redderen. Zo’n ziekenhuis is net als de hele wereld, de mensen zijn in de minderheid; de meerderheid is drek. Maar, *verdad*, kameraad, je moet niet zeggen gewone mensen, zoals jij en ik. De Hollanders, die ik heb ontmoet, zijn heel andere mensen dan de Spanjaarden... jullie bent geen gewone mensen.’

‘Ik heb tot dusver weinig bovennatuurlijks aan ons Nederlanders kunnen ontdekken.’

‘Neen,’ zei Victoriano ernstig, ‘ik bedoel het niet grappig. Het is heel anders dan jij het begrijpt. In de trein van Madrid naar Amsterdam heb ik steeds uit het venster gekeken. Overdag scheen de zon en dan zag ik mensen en steden. En ’s nachts staarde ik in de duistere nacht en dacht na.’

‘Reizen is voor iedereen een machtige sensatie.’

Hij ging verder, alsof hij mijn opmerking niet had gehoord.

‘Overdag scheen de zon... en zo ben ik van het Zuiden naar het Noorden gereisd. Dit is niet dezelfde wereld. Dit zijn andere

wezens, ze kijken anders, ze leven anders, ze denken anders...'

'Als ze allemaal dezelfde taal spraken, zou je bemerken, dat er niet zulke grote verschillen tussen die mensen bestaan.'

'Nee, het is niet de taal. De taal is bijzaak. Hoe zal ik het u uitleggen? Neem nu eens dit vakantie-oord, Troelstra-oord. Ik heb vandaag rondgekeken. De toren. Het beeld in de vestibule. De gebrandschilderde ramen met die prachtige portretten, ik vind het een cathedraal, maar een socialistische, en ik heb gezocht van ontroering, zo mooi vond ik de kleuren die door dat glas in de zaal vielen. Het deed me denken aan de kerk, waar ik als kleine jongen hecnging. En ik heb de schilderijen langs de wanden gezien en daarna ben ik naar mijn eigen kamer gegaan. Ik ben op het bed gaan zitten en heb rondgekeken. Stromend water in de kraan en het beddengoed zo helder en op de gang is een badkamer... en toen heb ik tegen mezelf gezegd: Victoriano, dit is allemaal voor arbeiders. Dát begrijp ik niet. Wij in Spanje dromen van zulke dingen, maar we weten dat onze fantasieën nooit bewaarheid zullen worden, evenmin als mijn droom, dat ik ooit *medico* zal worden...'

Ik geef dit gesprek in een ietwat ordelijke vorm weer. In werkelijkheid verliep het heel wat onregelmatiger. Hij had zoveel te vertellen, dat zijn tong de vaart zijner gedachten niet kon bijhouden. Maar op zeker ogenblik moest het ook tot hem doordringen, dat hij mij gelegenheid moest geven tot een wederwoord. Ik begon met een uitvoerig overzicht van wat we in Nederland met een afgrijselijk woord 'kaderwerk' noemen.

'Kijk, Victoriano, Nederland is een vreemd land en het klimaat is het vreemdste van alles. Negen maanden van het jaar regent het en de rest van de tijd wil het per ongeluk wel eens gebeuren dat de zon schijnt. Dan nemen die Nederlanders vakantie. Dit Troelstra-Oord hier is een vakantie-oord, jawel, maar wat doen we er mee in de tijd, dat de mensen geen vakantie hebben?'

Hij keek plotseling bedroefd.

'In de wintermaanden komen hier jonge mensen uit de arbeidersbeweging. Dan is hier een school. De Troelstra-school. Beter gezegd

een Universiteit, met leraren. Ze studeren. Boekhouden en economie, geschiedenis, politiek, vakbeweging... maanden achter elkaar. En het volgend jaar komen ze weer. Net zo lang, tot dat een gehele cursus ten einde is. Zo kweken we bestuurders, verantwoordelijke jonge mensen, die de plaatsen kunnen innemen wanneer de oude bestuurders zich moeten terugtrekken.'

'Dat moet fortuinen kosten...'

'Dat kost het ook. De Vakbeweging betaalt een belangrijk deel. Maar er is een verzekeringsmaatschappij, die het leeuwendeel voor zijn rekening neemt. Een arbeiders-verzekeringsmaatschappij.'

'Luister,' zei hij, en hij trok me aan de revers van mijn colbertje. 'Als ik in Madrid terugkom en ik vertel, wat ik hier heb gezien, zullen ze zeggen: Victoriano is een leugenaar... of hij is een domoor, die per vergissing bij de kapitalisten is terecht gekomen... Ik heb ansichtkaarten gekocht, maar als ik die in Madrid laat zien, zullen ze het toch niet geloven. *Impossible*... Victoriano, die *burro*, is bij de kapitalisten terecht gekomen,'

We liepen langs een boswachterswoning, of een kleine boerderij of zoiets. De schemering was dichter geworden. In het huis stak een vrouw het licht aan. We keken door het raam in de propere kamer. Knusjes-burgerlijk. De woning van kleine mensen. Een lamp uit een poffertjeskraam. Een dressoirtje met poppetjes en tierelantijntjes. Een oliedruk in een vergulde lijst aan de wand.

'Electrisch licht,' mompelde Victoriano. 'De woning van een peón... en electrisch licht... en kijk eens naar die meubelen, een schilderij, *impossible*... de kameraden zullen het niet willen geloven...'

Toen Victoriano zo kinderlijk-opgetogen de lof zong van het Troelstra-Oord, betrapte ik mezelf op dat gevoel van neerbuigende vriendelijkheid. Asjeblieft, dat hadden wij Nederlanders toch maar eventjes voor elkaar gebokst. En zo'n stom ding als electrisch licht in een boswachterswoning... wie denkt daar bij óns nog over na? Maar dan komt zo'n Spanjool naar Nederland en opeens bemerk je, dat wij in ons kleine landje het toch maar een aardig eindje hebben geschopt.

Ik begon een verhaal op te lepelen over de woningbouw; we zaten in Amsterdam toen juist in die periode van de nieuwe prachtige wijken van het Nieuwe Zuid en de Tuindorpen. In mijn onverstandige overmoed waagde ik me zelfs aan de vertaling van de woordspeling 'Wie bouwt? Wibaut!' Maar die poging werd een jammerlijke mislukking. Victoriano snapte er niets van. Maar hij begreep me weer opperbest, toen ik zei dat hij toch nodig iets meer van Nederland moest gaan zien.

'Si... si...'

Het was intussen goed donker geworden en hij begon opeens weer over de kwalijke stoffen, die de bomen uitademen. Hij was oprecht bang! Hij haalde zijn zakdoek te voorschijn en hield die voor mond en neus.

'Laten we teruggaan,' zei hij, halfvloed achter de katoenen lap.

We sjokten het eindje terug. Toen we de grote deur waren doorgegaan en in de gang stonden, haalde hij voor het eerst weer diep adem. Hij was verrast, dat hij nog leefde.

Van alles, wat ik hem tijdens de wandeling had verteld, schijnt mijn verhaal over de nieuwe woonwijken en de mooie huizen wel de diepste indruk op hem te hebben gemaakt. Hij begon er althans diezelfde avond weer over. En hij betrok iedereen in het gesprek.

Hij probeerde in een minimum van tijd een maximum van encyclopaedische kennis omtrent de volkshuisvesting in Nederland te vergaren. Hij stelde iedere kenner van het vraagstuk op een zware proef. Hij bezat een goed verstand, en een zeer critische zin. Slechts af en toe schreef hij een paar getallen op; met cijfers had hij blijkbaar moeite. Tegenspraak in de inlichtingen, die hem werden verstrekt, ontdekte hij onmiddellijk – ook, wanneer er in het geheel geen tegenspraak was. Dan was het moeilijk hem ervan te overtuigen, dat zijn onwetendheid hem parten speelde. Koppig hield hij vol, dat hij gelijk had; wantrouwig bijna. Juist omdat hij van het onderwerp bijna niets wist, wekten zijn stijfkoppige tegenwerpingen eerst een weinig lachlust en daarna veel wrevel. Het viel niet gemakkelijk rustig te blijven, wanneer deze ruziemakende fanaticke betweter, probeerde vol te

houden, dat hij, in nog geen uur tijds, meer wist van de Nederlandse volkshuisvesting dan alle Nederlanders bij elkaar.

Zijn belangstelling voor de volkswoningbouw stamde voor een deel ook uit zelfzucht, voor een deel slechts. Hij vertrouwde me althans toe, dat hij spoedig in het huwelijk ging treden. En hij wilde María zoveel vertellen van de woningen in Nederland en hoe de mensen slapen in een andere kamer dan die waarin ze eten en dat de kinderen allemaal aparte slaapkamers hebben en elke woning is gebouwd met een eigen privaat, waar water doorheen spoelt, wanneer aan een ketting getrokken wordt.

Ik geloof dat hij zijn hele verblijf in Nederland vergald waande, toen door een samenloop van omstandigheden het plan om de nieuwe stadswijken van Amsterdam te bezichtigen niet kon doorgaan. De vergadering van dat internationale bestuur nam namelijk meer tijd in beslag dan aanvankelijk was berekend. Victoriano had slechts een beperkt verlof. Nu de kameraden uit het buitenland zijn reis hadden betaald, wilde hij geen seconde van de vergadering verstek laten gaan. De laatste dag, 's middags om een uur of vier, zei de voorzitter, dat de vergadering geëindigd was en de volgende ochtend om zes uur of zoiets zou Victoriano's trein naar Parijs vertrekken.

Die moest hij halen, want anders miste hij de aansluiting naar Madrid.

Hij nam overdreven formeel afscheid van zijn gastheren, maar die vormelijkheid diende slechts om zijn ontroering te verbergen. Ik had hem in die paar dagen goed leren kennen. Een brave vent. Hij deed druk om zichzelf er van te overtuigen, dat hij zich door geen enkel milieu liet intimideren; en de waarheid is, dat elke omgeving hem bovenmatig imponeerde. In de tredmolen van zijn somber bestaan, de lijkenknecht van een ziekenhuis, had hij zich op de been gehouden met wensdromen. Onbestemde verlangens naar een andere staat van leven. En nu, in Nederland, had al dat vage heimwee plotseling een concrete vorm gekregen. Hij had de wereld van het Westen ontdekt. Een nieuwe wereld. Hij kon er niet genoeg van zien, horen, voelen, bezitten.

Nadat hij afscheid had genomen, lichtte hij zijn mateloetje van het hoofd. Hij haalde warempel het nummer van 'El Socialista' uit de binnenzak van zijn colbertje. Vouwde het open, rolde het hoedje erin. Daarop pakte hij het zwarte alpinoetje uit een andere zak tevoorschijn. Zo, zijn bagage was alweer gepakt. Hij was reisvaardig.

Onderwijl betuigde hij me met vele woorden en duidelijke handgebaren zijn spijt, dat hij nu reeds moest vertrekken. Droefheid overmande hem. Hij zwaaide onmachtig met zijn armen. Zijn leed was te groot om het met twee handen te vertellen. Jammer, duizendmaal jammer, dat zijn trein morgenochtend ging en dat hij nu die woningen niet zou kunnen zien, die prachtige nieuwe huizen.

'Troost je,' probeerde ik hem gerust te stellen. 'Volgend jaar om deze tijd is er weer een bestuursvergadering van de Internationale en dan zullen ze je zeker opnieuw uitnodigen. Wanneer we dan van tevoren weten, dat je komt, zullen we een dag reserveren voor een tocht door Amsterdam.'

Maar hij was ontroostbaar.

Toen kreeg ik plotseling een zonderlinge inval. Om Amsterdam te zien zou er die avond geen tijd meer zijn, hoogstens voor een vluchtige rit. Maar wat zou kameraad Victoriano Luisaretta er van zeggen, wanneer ik hem vanavond meenam naar een concert?

Hij stond even met zijn ogen te knipperen. Een concert? Een muziekantenfestijn, in plaats van de socialistische volkshuisvesting? Dat was toch niet met elkaar te vergelijken.

'Nee,' legde ik hem uit. 'Je vergist je, het is geen kapitalistisch concert. Het is socialistisch.'

Aha, zijn ogen kregen weer glans. Socialistisch! Een concert van een kinderkoor, maakte ik hem verder duidelijk. 'De Kleine Stem.' La voz pequeña, jawel, niños, allemaal kinderen. Zo'n concert – dat is een unieke gebeurtenis. Die kans moet je grijpen. Zoiets komt nooit meer terug; tenminste niet zo spoedig.

Toen we op de terugreis naar Amsterdam in de trein over dat concert spraken, was het vraagstuk van de volkshuisvesting volkomen op de

achtergrond van zijn belangstelling gedrongen. Er was nu nog slechts één onderwerp, dat zijn gedachten geheel in beslag nam. Het concert. Bestond dat kinderkoor al meer dan twintig jaar? Hoe was het begonnen? Uit welke groepen van arbeiders kwamen die kinderen, en hoe waren ze gekleed?

‘Wacht maar tot vanavond,’ weerde ik af, ‘dan zul je het allemaal zelf kunnen zien. En vooral: horen. Ze zingen prachtig.’

‘Wat zingen ze?’

‘Kinderliederen en godsdienstige liederen ook.’

‘Religieuze?’

‘Sommige...’

‘*Impossible*... een socialistisch koor kan geen religieuze liederen zingen.’

‘Je zult het vanavond zelf horen.’

Hij zat enkele ogenblikken in zichzelf te mopperen. Het was blijkbaar een heftig gesprek, want zijn armen en handen hadden het druk.

‘Ah...’ riep hij plotseling en sprong van de bank tegenover me op, greep me bij de arm, ‘ah... je vergist je kameraad... Dat kan niet... Jullie bent tegen de godsdienst. Dit is Holland, nietwaar... wij lezen in Spanje een brochure van een Hollandse socialist... één over het historische materialisme... hoe is de naam ook weer?’

Hij struikelde enkele malen over een paar namen, totdat we samen hadden uitgedokterd, dat hij een brochure bedoelde van Herman Gorter. Victoriano had ze ook gelezen. Hoe hij er toe kwam juist op grond van die brochure stijf en strak vol te houden, dat een socialistisch koor in Nederland geen religieuze liederen kon zingen, ontging me totaal, maar dat kan wel aan mij hebben gelegen. Als ik het wel heb, is die brochure omstreeks 1910 in ons land verschenen en het was lang geleden, dat ik ze gelezen had. In elk geval laat in de twintiger jaren, ontleende Victoriano er het recht aan om een oordeel uit te spreken over het repertoire van een kinderzangkoor.

In Amsterdam aten we een hapje. Tijdens de maaltijd werd het vraag- en antwoordspelletje voortgezet. Toen zijn wetensdrang vrijwel bevredigd was, ging hij ten behoeve van mijn opvoeding een

uitvoerige inleiding over muziek houden. Hij gaf me een wijdlopige uiteenzetting over het Spaanse *canto flamenco*. Ik geneerde me dood toen hij in het drukke Noord Hollands Koffiehuis luidkeels deze manier van zingen ging demonstreren. *Canto flamenco* wordt met een kopstem gezongen. Hij leek een dronken eunuch, een raadselachtige koorknaap.

Hij was voortdurend zo opgewonden, dat hij pas in de vestibule van het Concertgebouw bemerkte, dat hij nog altijd met zijn alpino-tje opliep. Hij zei: 'Wat zijn die mensen allemaal prachtig gekleed... echt feestelijk...' en toen greep hij verschrikt naar zijn alpino-petje. 'Ik had mijn hoed moeten opzetten,' voegde hij er aan toe met een stem vol zelfverwijt.

We stonden in de rij wachtende mensen, die stuk voor stuk langs de suppoost schuifelden, het strookje van hun bewijs van toegang lieten afscheuren en daarna, omstandig en op hun gemak, een programma gingen kopen. In dat gedrang probeerde Victoriano tegelijkertijd het alpino-tje van zijn schedel te schroeven en zijn mateloetje uit het krantenpapier omhulsel te peuteren.

Een man naast hem zei: 'Zeg vader, heb je je kuchie meegenomen voor de pauze?'

'Schei uit, Victoriano,' zei ik, harder en strenger dan ik bedoelde.

Hij keek me aan met de blik van een kind, dat een draai om de oren heeft gekregen.

'Het is onzin om die hoed uit te pakken,' legde ik hem uit. 'Je moet je hoed toch zo meteen bij de garderobe afgeven. Je kunt niet met een hoed op je hoofd naar muziek luisteren.'

Hij plooidde de kranten weer om de matelot heen. We schoven voorbij de suppoost. Het tweede incident ontstond aan de toonbank van de vestiaire.

'Wat moet ik met dat malle ding?' vroeg de juffrouw, zenuwachtig van de drukte. Ze draaide het pakje in haar hand om en om, woog het. Ze probeerde blijkbaar te raden, wat er in zat. Toen haar dat niet lukte, haalde ze onverschillig de schouders op en mikte het nonchalant onder de toonbank.

Victoriano protesteerde heftig. Hij had zijn mooie hoedje niet uit Madrid meegesjouwd om het nu op een duistere plank onder de toonbank een vroegtijdig einde te laten vinden. De juffrouw van de vestiaire begreep hem niet.

‘Bent u thuis ook zo lastig, of bewaart u uw lastigheid voor vrienden?’

Victoriano kon de woorden niet vatten, maar de toon zei genoeg. Hij bleek een man van snelle beslissingen en directe actie. Voor ik het goed en wel in de gaten had, zwaaide hij zijn ene been over de toonbank, toen het andere; hij duwde de juffrouw opzij en graaide het pakje weer te voorschijn.

Er ontstond tumult. Het kostte me nogal moeite de juffrouw en Victoriano duidelijk te maken, dat ik de oplossing van hun geschil bij de hand had. Het was een compromis. Toen ze me mijn gang lieten gaan, haalde ik het hoedje uit het pak te voorschijn. De juffrouw hing het netjes aan een van de haken en Victoriano kreeg zijn houten kwitantie. Het nummer van ‘El Socialista’ vouwde hij op. Dat stak hij in zijn zak, voor later.

Het orgel imponeerde hem, vooral de hoogte van de grote pijpen. Daarna moest ik hem vertellen, wat de namen boven de zaalpilaren en op de rand van het balkon betekenden.

‘Dat zijn namen van beroemde componisten... Beethoven, Wagner, Lulli...’

‘Aha... zijn er ook socialisten bij?’

Ik uitte aarzelend de veronderstelling, dat de klassieke muziek van ouder datum is dan het Communistisch Manifest en ik voegde er aan toe, dat ik om die reden zijn vraag dus ontkennend moest beantwoorden. Maar met deze repliek nam hij geen genoegen. Het stelde hem blijkbaar diep teleur, dat hij geen van de beroemde namen ‘kameraad’ kon noemen. In Spanje hadden ze wel socialistische componisten. Hij begon een stel langademige Spaanse namen op te dreunen. Het klonk als een litanie.

‘Wanneer hebben die geleefd?’ vroeg ik vol belangstelling.

‘Ze leven nog, allemaal. Het zijn componisten,’ legde hij mij uit.

‘Zij zetten strijdliederen voor de Spaanse socialistische beweging op muziek.’

Mij bekreep de vrees, dat hij nu luidkeels zou laten horen, hoe groot de talenten van die tijdgenoten waren. Maar gelukkig viel juist op dat ogenblik de roerloze stilte in, vlak voordat het concert begon.

De zang van het koor scheen Victoriano tot bewegingloosheid te bedwelmen. Ik heb hem nooit zo lang achtereen stil zien zitten. Als hij opgewonden deed, was hij kalm, als hij zich kalm gedroeg, was hij diep bewogen. Toen het koor het lied van Adema van Scheltema ‘Vroeg in de morgen’ zong, deed Victoriano iets wat ik niet van hem had verwacht. Aan het slot van dat lied klinkt het bim-bam-bom-bam van kerkklokken, die vroeg in de morgen beginnen te luiden. De muziek erbij heeft een sterk nabootsend karakter, anecdotisch-naturalistisch heet dat geloof ik. Een bijna volmaakte imitatie van zwevende bronzen klanken. Toen Victoriano dat geluid hoorde, maakte hij met de rechterhand een onwillekeurige beweging naar zijn borst. Hij wilde een kruis slaan. Volkomen onopzettelijk; een reflexbeweging. Maar midden in die beweging verstijfde zijn arm. In zijn ogen kwamen tranen. Hij scheen zich voor die aandoening te schamen, of geneerde hij zich, omdat ik hem op de onwillekeurige beweging had betrap?

Toen we later in de Van Baerlestraat liepen (ik bracht hem naar zijn hotel en hij sjouwde weer met zijn matelootje in een krant), legde hij me uit dat hij het concert majestueus had gevonden. Mooier dan het mooiste maagdenkoor bij de mooiste processie, en dat klokken-gelui, *madre de dios*, dat was magnifiek geweest, magnifiek, nooit zal ik dat concert vergeten, en al die mensen in de zaal, en de namen op de wand van het balcon, jammer, dat er geen socialistische componisten bij zijn, kameraad, maar tja, als jullie in Nederland geen socialistische toondichters hebt, kun je moeilijk hun namen vereeuwigen, neen, dan moet je in Spanje komen. En warempel, wat ik in de zaal had gevreesd, gebeurde nu. Midden op straat liet hij me horen, hoe groot de talenten van die tijdgenoten-componisten waren. We leken twee straatzangers, die na bezette tijd hun wijk doen.

Ik bracht hem naar het hotel en daar dronken we iets om het afscheid te bezegelen. Het werd heel laat, voordat hij me eindelijk verlof gaf naar huis te gaan. Zijn trein zou immers vroeg in de ochtend vertrekken, zodat er voor hem van slapen toch niet veel zou komen, maar, *mañana, mañana*, onderweg kon hij de shade wel inhalen en, kameraad uit Holland, wees overtuigd van de dankbaarheid van het hele Spaanse proletariaat voor de gastvrijheid, die aan Victoriano betoond is en je zult nog van ons horen, goede nacht, goede nacht, tot ziens, tot ziens, weer een handdruk en ten slotte een mannelijke halve omhelzing.

Nadat Victoriano in Madrid was teruggekeerd, ontstond er voor de zoveelste maal onenigheid in zijn bondje. Daardoor legde de internationale solidariteit het loodje en daardoor bleef Victoriano vele jaren lang verstoken van een tweede bezoek aan Nederland. Het speet hem wel, schreef hij naar Amsterdam, maar tenslotte was hij een realist, die de feiten aanvaardde zoals ze zich aan hem opdrongen, met kameraadschappelijke groeten.

Er was bij die officiële brief een stuk papier gevoegd, waarop hij met ronde sierlijke letters aan zijn vrienden in Amsterdam schreef, dat hij voor het onnoemelijke leed, hem in de organisatie berokkend, vergetelheid had gezocht in het huwelijk met María, jammer, dat ik destijds toch geen gelegenheid heb gehad te kijken hoe de kameraden in het Noorden hun huizen inrichten, want nu ik zover ben, dat ik een eigen nest gebouwd heb, zou ik misschien toch iets van de Nederlanders hebben kunnen leren, maar daarom niet getreurd, want ik heb María verteld van het concert en nu hebben wij ons voorgenomen, *mañana*, als onze eersteling geboren is, een socialistisch kinderkoor te stichten, weet je nog, kameraad, hoe mooi de zaal van het Concertgebouw was, en ik sluit een foto van María en mij in deze enveloppe, zodat jullie daarginds kennis kunt maken met mijn bruid.

P.S. (stond eronder) wat was dat orgel mooi en daarna een tweede P.S., ik volg nog altijd lessen om gediplomeerd verpleger te worden,

maar het gaat langzaam en het is net alsof mijn hersens hoe langer hoe trager werken, enfin, eenmaal komt de dag, waarop ik een witte jas zal dragen.

Zulke persoonlijke ontboezemingen stuurde Victoriano niet regelmatig. Soms verliepen er vele maanden, voordat hij iets anders schreef dan de stereotiepe officiële mededeling, dat het met de organisatie nog niet wilde vlotten. Maar al hield hij het internationale proletariaat hink-stap-sprongsgewijze op de hoogte, het kon hem van ganser harte feliciteren, toen zijn dochter Juanina geboren werd ('een welgeschapen zuigeling van zeven pond, en María en ik maken het best'). Er ging een pakje met wat kinderkleertjes naar Madrid, waarna een brief terugkwam met de handtekening van María er onder en ze schreef, dat ze geschreid had van aandoening en ze zou toch zo graag zelf eens dat wonderland in het Noorden willen zien, waar de kinderen zingen als de engeltjes aan de deur des hemels.

Op een dag (het was na 1930 en voor 1936, dát weet ik zeker) belde de telefoon op mijn schrijftafel. Een portier van een hotelletje vertelde me, dat een van zijn gasten mij wilde spreken: Victoriano.

Ons weerzien was zeer hartelijk. Zijn uiterlijk had weinig veranderingen ondergaan. Een beetje leerachtiger was zijn gezicht geworden, misschien. Hij deed nog altijd even druk en ontroerd. Toch was hij veranderd: in de hotelkamer, waar we samen zaten te praten, stond een klein fibre-koffertje, zijn bagage. En hij droeg een slap vilthoedje, dat hem beslist niet flatteerde.

Twee dagen had hij deze keer van zijn verlof weten af te knippen om Nederland te zien, overmorgen ging zijn trein en wil je maar zo vriendelijk zijn je belofte van destijds gestand te doen, ja, kameraad, de woningen! Hij had zijn María moeten beloven, dat hij haar uitvoerig zou vertellen hoe de huizen in Nederland ingericht zijn.

'En hoe gaat het met je dochter?'

'Juanina... oh, *magnifico*... *magnifico*...'

'Heeft ze al twaalf zusjes?' vroeg ik met een vertrouwelijk klopje op zijn schouders, zo echt van 'we-zijn-jongetjes-onder-elkaar-ge-neer-je-niet'. Hij schudde energiek het hoofd. 'Juanina is de enige...'

Natuurlijk moest ik foto's zien, tjonge, tjonge, wat is die María dik geworden, maar dat zei ik niet hardop, en wat heeft die Juanina een prachtige mooie donkere ogen; dat vertelde ik hem natuurlijk wél en hij dankte me ontroerd voor het compliment, *muchas gracias*, al had het kind de ogen van de moeder, tenslotte was hij de vader, niet-waar?

Hij studeerde nog steeds voor verpleger, maar klaar was hij nog lang niet. Vervolgens gaf hij mij een vluchtig, maar desalniettemin uitvoerig overzicht van alles wat er sinds onze laatste ontmoeting destijds op het Troelstra-Oord was geschied, in Spanje in het algemeen, in zijn organisatie in het bijzonder en in zijn gezin met name. Ik kan niet zeggen, dat het relaas me verward voorkwam, want ik begreep er drie kwart niet van, zoveel locale kleur was in het schilderij verwerkt, maar ik geloof niet, dat hij omtrent mijn belangstelling enige verwachting had gekoesterd. Het deed hem goed, dat hij zijn alleenspraak in mijn bijzijn kon houden; uitsnikken en de pols laten voelen, heet dat.

Daarop heb ik hem in een taxi gehesen en naar het Betondorp gezeld, waar ik destijds woonde. Zo kon ik de plicht der gastvrijheid betrachten en hem meteen laten zien, hoe nu eigenlijk volkswoningen in Nederland eruit zien. Het tuindorp vond hij een juweel, vooral de betonnen blokkendozen met de platte daken, die hem meer bekoorden dan de huizen, die met pannen zijn gedekt. Van het systeem der bouwverenigingen en de wijze waarop de woningbouw betaald wordt, begreep hij niets. Het is hem op vele wijzen uitgelegd. Toen hij, twee dagen later, uit Nederland vertrok, begreep hij het nog niet. Dat het op een of andere wijze mogelijk kon zijn met zo weinig geld zoveel en zulke mooie huizen te bouwen, ging ver boven zijn vilten hoedje.

De grootste aandacht echter had mijn radiotoestel. Hij vond het curieus, dat hij aan zoveel huizen antennes bevestigd zag. Zoveel weelde voor eenvoudige arbeiders! Hij zuchtte van onbevredigde begeerte. Zijn verbazing verschaftte mij natuurlijk een schone gelegenheid over de Vara te spreken; en de socialisten hebben in Neder-

land hun eigen omroep-vereniging, met wel ruim honderdduizend leden, of misschien zijn het er tweehonderdduizend, want de groei is gewoonweg niet bij te houden en in Hilversum staat hun eigen studio, ja menconcertje Vineto een eigen studio met een eigen orkest en een prachtig orgel... wil je het zien, maar natuurlijk kameraad, morgen gaan we kijken en dan zal je iets beleven, waarover je in je wildste dromen nooit hebt durven fantaseren. Hij zei:

‘Het klinkt nogal fantastisch... en wat doe je druk, je lijkt wel een Spanjaard.’

De volgende dag reden we naar Hilversum en natuurlijk zag hij eerst het stadhuis van Dudok voor een studio aan en het gebouw van de Vara voor een klein kerkje. Maar toen we eenmaal binnen waren, kwam er een uitdrukking op zijn gezicht, die ik er voorheen nooit op had ontwaard. Victoriano voelde zich verslagen. Hij was verbluft. Zijn gewone, soms hinderlijke zucht tot betweterij, liet hem volkomen in de steek. Hij bevoelde de wanden van de studioruimten, als wilde hij zich er van vergewissen, dat hem niet een of andere goocheltruc met onwezenlijke projecties werd voorgeleefd. Het orgel liet hij zich voorspelen en het mechaniek van de zwelkasten, die met de knieën door de organist in beweging worden gebracht, ontlokten hem uitroepen van verrukking, daarna werd hij stil van ontzag. Gedwee sjouwde hij achter ons aan, de trap op naar de torenkamer. *Glorioso, glorioso*, zo’n mooi uitzicht.

Later, toen we in een van de kamers een kopje koffie dronken en een stuk sprits aten, vroeg hij, hem uit te leggen hoe zoiets nu mogelijk was, financieel en organisatorisch, maar na tien minuten luisteren haalde hij mistroostig de schouders op:

‘Van de manier, waarop jullie huizen kunt bouwen, begrijp ik niets, maar hoe jullie kans hebt gezien zo’n omroep in elkander te zetten, is me een volslagen raadsel.’

Hij zuchtte en toen zei hij ernstig, rustig en volkomen oprecht: ‘Wij in Spanje zijn een stel barbaren... barbaren... barbaren... ik wou maar, dat ik als Nederlander ter wereld was gekomen. Hier kun je socialist zijn...’

En hij maakte aantekeningen van golfengten en kilohertzen en uitzendtijden, want natuurlijk zal ik proberen in Madrid te luisteren, ja, ja, de Pyreneeën liggen er tussen, maar soms lukt het wel om Nederland te ontvangen, en dan zal ik de kameraden uitnodigen om te luisteren als de 'Internationale' weerklinkt, dan moeten ze wel geloven wat ik vertel... Ontwaakt, verworpenen der aarde, begeerte heeft ons aangeraakt.'

Toen hij, na twee drukke dagen weer afscheid nam, had hij mij de plechtige belofte ontfutseld, dat ik hem eens in Madrid zou komen opzoeken en dan moet je daar in vergaderingen over Nederland spreken, kameraad, de taal is in het geheel geen bezwaar, ik zal je redevoeringen wel in het Spaans vertalen, trouwens het is me destijds op het Troelstra-Oord al opgevallen, dat ik jouw Nederlands veel beter kan verstaan dan het Hollands van je landgenoten...'

Ik weet precies in welk jaar ik besloot Victoriano in Madrid te gaan opzoeken. Het was: 1936. Een ongedacht buitenkansje stelde me in staat zo maar voor mijn genoegen een boemelreis te maken. Het zee-gat uit, en naar het Zuiden. Op de 'Wittekerk' had ik passage geboekt tot Las Palmas, dat voor de kust van West Afrika ligt. Eerst Southampton, daarna Bordeaux, en vervolgens een paar havens op de Iberische Atlantische kust. Lexos, Vigo, La Coruna en Oporto. Als we nu in Bordeaux zijn (dacht ik), laat ik mijn bagage aan boord, en ik pik de trein naar Madrid. Dan heb ik ruimschoots tijd het schip weer in een of andere Spaanse haven terug te vinden, en dan vaar ik verder mee naar Las Palmas.

We vielen op een Zaterdagmorgen de haven van Bordeaux binnen en voor we goed en wel vastlagen, gingen de havenarbeiders naar huis, want het was midden in de zomer en veel te warm om te werken, en bovendien hadden ze diezelfde Zaterdagavond een vergadering, waar ze zouden besluiten met ingang van de volgende Maandag te gaan staken. Er was een Zweed aan boord, die beweerde, dat hij een graaf van den bloede en daardoor deskundig omtrent het nachtleven in elke Europese havenstad was.

‘Ik zal jullie Bordeaux bij nacht laten zien, zoals je het nooit meer zult kunnen aanschouwen,’ proclameerde hij plechtig.

Waarom zou ik me nu naar het station haasten, dacht ik, en urenlang in een stoffige trein gaan zitten? Laat de fiolen zorgen. Madrid kan wachten, desnoods ga ik op de terugweg even bij Victoriano buurten. Haast heeft het in het geheel niet.

Door dit besluit liep ik echter de reportage-van-mijn-leven mis, want toen de ‘Wittekerk’ een dag of wat later vroeg in de ochtend voor de haven van Las Palmas de loods aan boord hees, vertelde deze man, dat de dag tevoren een zekere generaal Franco van het naburige eiland Tenerife was vertrokken en dat in Spanje de burgeroorlog was uitgebroken. Las Palmas was natuurlijk doodrustig, maar voor alle zekerheid had de gouverneur een paar honderd soldaten in de haven gestationneerd, die, met de bajonet op het geweer, rondbanjerden. Ik was de enige passagier, die van boord ging. Met mijn handen omhoog en vier knaapjes met de geweren in de aanslag achter me sjouwde ik naar ‘Hotel Britannia’.

De gigolo achter de toonbank keek argwanend, toen ik hem vroeg op welke wijze ik zo snel mogelijk naar Madrid zou kunnen vertrekken. Hij wist het niet, althans hij bootste onwetendheid op bedriegelijke wijze na.

‘Waarom blijft u niet hier?’ vroeg de smuigerd. ‘Hier is het gezellig, het hotel is vol gasten en we hebben het mooiste zwembassin van de hele wereld. In Spanje is burgeroorlog... boem... boem!’

In Spanje begon een bloedig nieuw tijdperk in de vrijheidstrijd. De hele wereld zat op de tribune en keek naar het spannende schouwspel in de arena. De ene helft van het mensdom hing over de schutting en vertelde de strijdenden, hoe ze moesten winnen, maar deed verder niets; de andere helft zei, dat ze neutraal was en stuurde intussen wapens. Het was een tijdperk in Spanje’s Tachtigjarige oorlog; dat is niet slechts een literaire vergelijking.

Toen ik weken later van Tanger met de ‘Dempo’ in Rotterdam aankwam, was mijn collega Levinus van Looy voor de krant naar

Madrid vertrokken. Hij bleef er, totdat hij bijna niet meer uit de stad kon ontsnappen. Ik had geen gelegenheid gehad hem een boodschap voor Victoriano mee te geven. Maar enkele maanden later meldde een broeder van de Amsterdamse Geneeskundige Dienst zich voor Rode Kruiswerk bij de Internationale brigade. Hem gaf ik het adres in Madrid en wil je maar zo vriendelijk zijn eens bij Venito op visite te gaan, doe hem de groeten, zeg, dat we allemaal met hem meeleven en als we nog iets voor hem kunnen doen, dat hij het openhartig bekenne.

Die Rode Kruis-man kwam lang daarna terug en ja hoor, hij had Victoriano Venito opgezocht. Victoriano zelf was niet thuis. Maar de Amsterdammer had María en de dochter gesproken. Aardige mensen. Victoriano zat aan het front. Rode Kruissoldaat.

‘Het is de mooiste tijd van zijn leven,’ had María gezegd. ‘Hij doet het werk van een verpleger en hij geeft injecties.’

De wereld weergalmd van het ‘no pasaran’ der Madrilenen. Om elke meter grond werd gevochten, maar tenslotte won Franco dit deel van de vrijheidsoorlog. Hij ging orde scheppen, zijn orde!

Nu de burgeroorlog officieel ten einde was, gaf ik alle hoop op, ooit meer iets van Victoriano te vernemen. Afschrijven, dacht ik. Die mensen zijn dood of verstrooid. Misschien zitten ze in de gevangenis. Steentjes in de bloedige sokkel, waarop de grote mannen van de geschiedenis pronken.

Hulpvaardige mensen in de hele wereld begonnen toen een groot-scheepse actie om Spaanse kinderen te helpen. Duizenden en duizenden van die stakkerds waren door het geweld van de burgeroorlog over de Pyreneeën geperst. Wezen meestal. Terug naar hun vaderland konden ze niet of wilden ze niet, of mochten ze niet. In elk geval, ze gingen niet terug. Ze klitten in enorme kampen ergens in het Zuiden van Frankrijk. De voedselvoorziening was hopeloos. Hun lot was hartverscheurend. Hun toekomst onzeker.

Comité's werden gesticht om die stumpers te helpen. De Amsterdamse wethouder S. ('Monne') Rodrigues de Miranda werd de ziel van de hulpvaardige Nederlanders. Hij trok naar het Zuiden van

Frankrijk om te inspecteren en de voedselvoorziening te organiseren. Hij kwam terug met de boodschap:

‘Ik moet je de groeten overbrengen van een zekere Victoriano Vineto.’

Victoriano was verpleger in het kamp.

‘Waar zijn zijn vrouw en kind?’

‘Die zijn in Spanje gebleven. Hij gaat terug, heeft hij me in het geheim verteld. ‘Mijn werk ligt in Madrid,’ zegt hij, ‘ik ben socialist en ik blijf bij mijn kameraden.’

Hij is teruggegaan!

Hij is er nog.

Er is sinds die dagen van de Spaanse burgeroorlog veel gebeurd. Een wereld zakte in elkaar. Millioenen mensen krepeerden in concentratiekampen, op de slagvelden, op en onder de zee, in de steden, waarop de bommen uit vliegtuigen regenden.

Ik zat in het Concertgebouw... de lezer sta mij toe, dat ik deze gedachtesprong maak, ik zat op 14 November 1951 in het Concertgebouw in Amsterdam. De Vara vierde haar vijfentwintigjarig bestaan met een prachtig concert onder leiding van Pierre Monteux. Ik had een plaats op het balkon gekregen en terwijl het orkest speelde, gleed mijn blik langs de namen, die tegen de buitenkant van de balustrade geschilderd zijn. Namen van beroemde componisten. Beethoven, Bach...

Plotseling drong het tot me door, dat er andere namen stonden dan ik er vroeger had gelezen. Ik las de naam van Cornelis Dopper. Die had er vroeger niet gestaan. Wanneer de oude namen door nieuwe vervangen zijn, weet ik niet.

Andere namen! Een ogenblik flitst door me heen: ‘Zijn er ook namen van socialistische componisten bij?’

Dat had Victoriano me indertijd gevraagd.

Maar ik had geen tijd, lang over die vraag na te denken, want de muziek greep mij vast en liet me niet meer los. Het Radio Symphonie Orkest speelde De Internationale zo meeslepend als ik het nog nooit

gehoord had. De microfoons namen het geluid op, de zenders verbreidden het, de aether droeg het verder, de gehele wereld was vervuld van het machtige thema; en op een raadselachtige manier wist ik opeens met volstrekte zekerheid, dat Victoriano op dit zelfde ogenblik ergens ver weg naar dezelfde muziek zat te luisteren. In een kleine rommelige kamer zit hij bij een radiotoestel, dat zachtjes speelt, er zijn nog een paar mannen in de kamer en ze zingen zachtjes de melodie mee en als Victoriano aan het slot iets wil zeggen, knijpt de ontroering zijn keel dicht en hij zwaait onmachtig met de armen en hun harten zijn gevuld met een innerlijke trots, die zich niet onder woorden laat brengen.

ATJE VAN BOOM

Arbeidersontwikkeling

'dan heffen we onze kind'ren hoog...'

Omdat in ons goeie land geen notabel mens, ook al is hij slechts referendaris ten departemente, kan overlijden zonder dat de plechtige woorden, die aan zijn kist worden geredevoerd, zijn vereeuwigd in het één-dags-verschijnsel, de krant, sjouwde ik plichtsgetrouw over het grint van het voorpad in Westerveld, om, 'na aankomst van de trein, die om 15 uur 32 uit Amsterdam C.S. vertrekt' in een half kolommetje persklare copy met redenen omkleed te boekstaven, dat de staat der Nederlanden een beste ambtenaar minder op de begroting had staan. Het was omstreeks 1934.

De familie van de overledene hield zich met haar eerlijke verdriet in de kleine rouwkamer schuil; in de grote wachtkamer keken enige der belangstellenden, die van heinde en ver waren gekomen om de laatste eer te bewijzen, tersluiks op hun polshorloges.

Ik kwam toevallig naast Van Boom te staan, Atje van Boom.

'Ha, die Atje...'

'Bzjoer...'

Hij onderbrak een gesprek, dat hij met een stuk of drie andere mensen voerde. Ik herkende hun gezichten, maar ik kon me niet zo snel herinneren welke namen er bij hoorden.

'Dag heren...'

'Salu...'

Daarna zette Atje zijn discours voort.

Niet veel later drentelden de mensen uit de wachtkamer achter de kist met de overleden referendaris erin, tegen de heuvel op. Ik was naast Atje van Boom gaan lopen.

Plotseling zei hij tegen me:

'Elke keer als ik op een begraafplaats kom, moet ik denken aan een gebeurtenis uit mijn jeugd. Als joggie van zes jaar heb ik m'n moeder moeten helpen begraven, en ik kon alleen maar mee, omdat een

buurvrouw me een hesje had geleend, dat me paste. Zelf bezat ik geen blouse, die toonbaar was. Zoiets vergeet je niet, in je hele leven niet.'

Atje van Boom behoorde tot de kring van mensen, die ik 'mijn goede relaties' pleeg te noemen. Ik had hem vele malen eerder ontmoet. Hij bekleedde een of andere functie bij een vakvereniging, verificateur van zus-of-zo. Zijn werk had iets uitstaande met werken. Hij beweerde verantwoordelijk te zijn voor een administratie, zonder welke tienduizenden arbeiders aan de honger en het Koninkrijk der Nederlanden aan de chaos ten prooi zouden vallen.

Die belangrijke functie, waarvan ik het fijne nooit heb begrepen, dwong Atje tot veel reizen. Als ik hem ontmoette was het meestal in een trein of op een station of in een tweede klas wachtkamer. Hij was zeer met zichzelf ingenomen, maar probeerde die menselijke ijdelheid zo veel mogelijk te verbergen; daarom sprak hij meestal over zijn werk, dat was voor hem de manier om over zich zelf te spreken.

Mijn kennis omtrent Atje bestond uit kleine gegevens. Rubrick: vluchtige ontmoetingen. Je praat over dingen, die in de krant staan en je roddelt een beetje over wederzijdse kennissen. Maar af en toe had Atje me ook wel eens iets uit zijn eigen leven verteld. Geen aaneengeschaafd verhaal. Alleen maar fragmenten. Hij bezat een hevige voorkeur voor het detail. Zo hij voor de continuïteit in elk mensleven ooit enig gevoel heeft bezeten... hij heeft er tegenover mij nooit blijkt van gegeven.

Ik wil nu wat meer van Atje gaan vertellen, maar omdat ik het verhaal van zijn leven slechts bij stukken en brokken heb vernomen, voel ik me thans als een man in het laboratorium van een filmfabriek, waar in manden en dozen een groot aantal losse einden celluloid door elkander krullen; en nu heeft die man 't in zijn hoofd gehaald van al die brokken en fragmenten een film te maken, nog wel een film waar een draad doorheen loopt. In die manden en dozen ligt veel onbruikbaar materiaal, en slechts een paar stukjes celluloid zullen een plaats in de film krijgen. Hoe die film er tenslotte uit zal zien, weet de man nog niet, en van het verhaal heeft hij slechts een vage voorstelling, enfin, hij begint maar vast.

Terwijl de slangen uit de manden kruipen, begint de film langzaam te groeien.

‘Mijn ouwe heer schijnt uit de Bommelerwaard te zijn gekomen, dat maak ik althans op uit de verhalen, die hij me vroeger heeft verteld. Ik heb aan hem natuurlijk veel sterker herinneringen dan aan mijn moeder, die hij nog vijftien jaar heeft overleefd. Waar zijn eigen ouwe heer, dus mijn grootvader vandaan kwam, wist hij niet, hij heeft er, voor zo ver ik me herinneren kan, nooit over gesproken en als hij het wel had geweten, zou hij het me allicht hebben verteld, want de ouwe was een spraakzaam mannetje. Naar de naam te oordelen zou ik zeggen, dat zijn grootvader of zijn overgrootvader uit België kwamen. Van Boom, er schijnt bij Brussel een plaatsje te liggen, dat Boom heet. Nou ja, wat doet het er toe! Mijn ouwe kwam uit de Bommelerwaard, waar hij in een of andere negorij is geboren. Hij was wat je zou kunnen noemen: een reizend arbeider. Zijn handen stonden beslist niet verkeerd. Hij kon een beetje timmeren en een beetje metselen, en hij kon ketellappen en stoelenmatten. Hij zei altijd: ‘Ik deug nergens voor, maar ze kunnen me overal voor gebruiken.’ Echt zo iemand, die van huis tot huis en van boederij tot boerderij zwerft. Maar meestentijds schijnt hij gewerkt te hebben als losse knecht in de drukke tijd bij de boeren. Hannekemaaiers zullen we maar zeggen. Je kunt ook zeggen: een zwervende arbeider, een soort landbouwer, die wat wil verdienen.

De ouwe dronk als een spons. Wanneer ik later geheelonthouder geworden ben is het alleen maar, omdat ik een vader heb gehad, die de laatste paar jaar van zijn leven op het randje van het delirium gebalanceerd heeft. Dan kun je geen jenever meer zien. Dat drinken behoorde bij zijn vak, het was een beroepsziekte, zal ik maar zeggen, want je had geen arbeidsbeurzen en als je tegen de tijd, dat het bij de boer druk werd, werk wilde hebben, moest je zorgen, dat je bij een kastelein in de buurt in het krijt stond. Wie niet dronk kreeg geen werk, want de boeren kwamen bij de kastelein om te vragen of hij los volk wist.

De kastelein verdiende aan de boer en aan de losse arbeiders, aan de bruiloft en aan de begrafenis.

Zo zwervend van het ene dorp naar het andere is die ouwe van me ten slotte in het Groningerland terecht gekomen. Toen kon hij blijkbaar niet verder naar het Noorden zwerven en daarom is hij maar getrouwd met de vrouw, die dan later mijn moeder geworden is, niet véél later, want als de ambtenaar van de burgerlijke stand niet gauw de hamer had laten vallen was ik op het stadhuis geboren. Zeker weet ik het niet, maar ik vermoed, dat de ouwe geprobeerd heeft het trouwen zo lang mogelijk uit te stellen; ik denk, dat hij zich niet wilde laten binden. Maar die moeder van mij is een potig wijf geweest, al herinner ik me er niet zo veel van, want toen ik zes jaar was, ging ze dood. Waar ze aan gestorven is? Mijn vader heeft me altijd gezegd: zickenstof in de borst, zo noemden ze dat vroeger, dus ik denk, dat het wel tering geweest zal zijn of iets dergelijks.

In elk geval, toen ze dood was, zeiden de buren, dat ik mee moest naar de begrafenis, maar ik wilde niet. Mijn vader kon 't niet veel schelen of ik mee ging of niet; die was weer laveloos. Ik was bang om naar 't kerkhof te gaan, zo onredelijk bang als kinderen soms kunnen zijn. Ik bezat één katoenen hesje en dat was een vod, maar ik herinner me nog heel goed, dat ik er 's avonds stiekum nog een paar winkelhaken in maakte, om maar te kunnen zeggen: ik *kan* lekker niet mee naar de begrafenis van moeder. Op de ochtend van de begrafenis was vader nuchter, voor zijn doen dan altijd. Toen hij hoorde, dat ik opzettelijk mijn bloesje had vernield, gaf hij me een flink pak ransel en zei, dat ik mee *moest*! Voor straf! Hij ging naar een buurvrouw en leende daar een schone witte jongensblouse. Ik huilde van narigheid, maar als ik zeg, dat mijn vader me naar de begraafplaats heeft geschopt, dan overdrijf ik geen woord. Van de begrafenis zelf herinner ik me niets, letterlijk niets.

Toch geloof ik niet, dat ik me in mijn jeugd erg ongelukkig heb gevoeld. Als ik het nu bekijk, achteraf dus, met de ogen van een volwassen mens, dan leefde ik in een miserabele omgeving, maar als kind besef je zo iets niet. We woonden in een gehuchtje ergens op 't hoge

land. De boeren zijn er nog steeds schatrijk, maar destijds waren het regelrechte slavenhouders. De slaven, dat waren de arbeiders. Wat daar een haat en verbittering tussen mensen is gezaaid, daarvan kan iemand, die het niet in zijn eigen leven heeft meegemaakt, zich geen voorstelling vormen. Nog hè, als ik er tegenwoordig soms kom en ik zie die paleizen van boerderijen, waar de weelde en de welvaart van afdruipt en ik denk dan aan de verschillen, die vroeger honderd maal groter waren... nou jong, dan begin ik te koken. De paar goede niet te na gesproken, maar ik zou je tientallen boerderijen kunnen aanwijzen, die letterlijk gebouwd zijn op het bloed en de tranen van arme mensen.'

'Na de begrafenis van mijn moeder was ik volkomen van slag af. Het onhandelbaarste portret van een jongen, dat iemand zich kan voorstellen. Bijzonderheden uit die tijd staan me natuurlijk niet meer voor de geest; zulke dingen vergeet je, nietwaar, maar ik moet een kwaadaardige hond zijn geweest. Als je later zelf op een zekere leeftijd bent aangekomen, zie je de jaren van je jeugd natuurlijk in een verkeerd licht; je maakt de dingen mooier, dat is nu eenmaal menselijk, maar laat ik je dan maar vertellen, dat ik nu nog geen kans zie me zelf zó voor de gek te houden, dat ik me een plezierige jeugd kan aanpraten. Kort en goed, na een jaar van boosaardigheid, moest ik van school af; langer dan anderhalf jaar ben ik trouwens niet op school geweest. Mijn vader had een kennis, een kroegvriend van hem, die een brokkie loodgieter was en samen hadden die twee overlegd, dat ik naar een baas moest. Die loodgieter zou dan wel de zorg voor mijn verdere opvoeding op zich nemen. Of ik als loodgietersjongmaatje ooit een cent loon heb ontvangen, weet ik werkelijk niet; ik vermoed, dat het financiële gedeelte van mijn betrekking geregeld werd tussen mijn vader en mijn baas, in de kroeg dan altijd.

Ik kan je uit mijn leerjaren natuurlijk een hoop narigheid vertellen, maar waarom zou ik dat doen? Die toestanden van destijds zijn al zo dikwijls beschreven, in honderden ellende-verhalen. Ik kreeg ransel als een koppige ezel, ik zag en hoorde vuiligheid. Toen ik een joggie van tien jaar was, had het leven geen geheimen meer voor me, de

smeerlapperij van het leven dan altijd: ze probeerden me aan het drinken te krijgen, anders ben je geen man, zeiden ze, maar er was iets in me, dat zei: nee, dat vertrap ik. En voor de rest groeide je tegen de verdrukking in. Zeven jaar heb ik het nog in dat gat uitgehouden, toen ben ik weggelopen. Ik ging zwerven, net zo als de ouwe had gedaan, maar toen ik na twee weken in de buurt van Leeuwarden belandde en bij een gasfitter werk kreeg, had ik van het trekken ruimschoots mijn bekomst.'

'Die gasfitter in Leeuwarden was een rare sijs. Stel je voor: een gasfitter met een baard en met krulharen tot op zijn schouders. Hij was wat we tegenwoordig een ethische intellectueel zouden noemen; hij had in zijn hele leven niet veel meer gelezen dan de Bijbel en een paar tractaatjes. Hij was een man, die veel nadacht en die op zijn manier probeerde een persoonlijke kijk te krijgen op de dingen, die iedereen kon waarnemen. Als die ouwe Haanstra (zo heette hij) in een andere omgeving was geboren en als hij een behoorlijke school had kunnen volgen, zou hij vast en zeker een geleerde zijn geworden. Je leest wel eens van arbeiders-filosofen, die in het midden van de vorige eeuw vooral in Duitsland schijnen te hebben rondgespookt, nou ik stel me voor, dat mijn nieuwe baas van dat hondje gebeten was. Je had in die dagen natuurlijk socialisten en toen ik in Leeuwarden werk kreeg, sprak de hele stad al jaren over de jonge Pieter Jelles Troelstra, die naar de rooien was overgelopen en zijn vader nog in het graf zou brengen van verdriet, maar de ouwe Haanstra was in zijn dooie eentje een richting op zich zelf. Hij leraarde de tevreden ontevredenheid; dat klinkt gek, maar een betere uitdrukking ervoor heb ik nooit kunnen vinden. Hij verafschuwde de toestanden, maar hij zei, dat de oplossing voor alle kwalen te vinden was, wanneer de mensen maar terug willen gaan naar het communisme van de eerste Christengemeenten. Je moest hen echter niet dwingen. Het nieuwe Jerusalem zou vanzelf komen, als een dief in de nacht. Ik hoor het hem nog zeggen:

'Het Christendom, Atje, is van oorsprong een bedelaarsgodsdienst... een godsdienst van arme mensen en bestemd voor arme

snuikers zoals jij en ik. Maar toen het Christendom naar het Westen kwam is het bedorven, ze hebben er een kapitalisten-god van gemaakt; ze hebben Christus in de Nederlandse Bank gevangen gezet en hij mag er niet uit; de priesters zijn de cipiers en de wereld zal niet eerder genezen of ze moet Christus hebben teruggevonden, zoals hij werkelijk is, niet met goud bestrooid en met diamanten omhangen, maar Christus de bedelaar, stervend als een zwerver, verlaten door iedereen.'

Dat klinkt nou wel heel mooi, maar ik zou liegen als ik zei, dat ik er destijds erg van onder de indruk kwam. Ik vond de ouwe Haanstra in de grond van mijn hart een vervelende ouwe zeur, maar als ik hem vergeleek met het soort, dat vroeger mijn baas was geweest, moest ik toegeven, dat ik het heel wat slechter had kunnen treffen.

Van organisatie moest de ouwe niets hebben; de oude Christengemeenten hadden ook geen vakbonden gekend en daarmee was voor hem de kous af. Ik vermoed, dat ik uit pure recalcitrantie tegen het gefemel van Haanstra, toen lid ben geworden van een klein bondje, of 'bondje' is eigenlijk niet het goeie woord, het was meer een ziekenfonds annex begrafenisfonds en één keer in een jaar klaverjassen om dooie eenden als prijs. Ze wilden me in het bestuur hebben, maar welke functie kon ik bekleden? Secretaris ging niet, want met dat beetje onderwijs dat ik had gehad was ik al blij, dat ik kon lezen en schrijven. Ze hebben me voorzitter gemaakt.

Uit die tijd moet ik je nog één ding vertellen. Ik denk, dat het omstreeks het eind van de vorige eeuw is geweest, dat er in Zwolle een soortement congres werd gehouden van bondjes en dat verenigingetje van mij was ook uitgenodigd. Ze gingen een landelijke federatie stichten. Nou, het bestuur vond, dat de voorzitter naar Zwolle moest; dat was ik dus. Het was de eerste keer van mijn leven, dat ik in een spooortrein stapte, maar ik moet je ook nog iets vertellen over mijn kleding. Ik had nooit iets anders gedragen dan een boczeroen of als ik erg netjes wilde zijn een soort overhemd met een slappe boord en nooit een das of zoiets. Maar nou ik naar dat congres in Zwolle moest, vonden mijn medebestuurders, dat ik er een beetje mcneer-achtig uit

moest zien. Ik kocht een nieuw overhemd en een stijve boord en ik weet nog, dat het hele bestuur er aan te pas moest komen om me in een geleend stijf zwart pak te persen en me die malle boord om te doen. Laat ik je zeggen, voordat mijn das in die stijve boord was geduwd en voordat die das in een behoorlijke knoop om mijn strot was gestropt, zijn er heel wat harde woorden tussen de bestuursleden gevallen; dat er geen bestuurscrisis van gekomen is, begrijp ik nog niet. Kortom, ik sjouwde in dat harnas der deftigheid naar de trein en kwam in Zwolle aan. Ik zat als een opgeprikte vlinder in dat congres en voelde me in het geheel niet op mijn gemak. Maar de gedachte om het hele land in een soort federatie op te bergen vond weerklank; en dat werd door dat congres besloten.

Ze hadden de afgevaardigden in goedkope logementjes ondergebracht en toen ik 's avonds doodmoe op mijn kamer kwam, zei ik tegen me zelf: 'Atje, als jij morgenochtend in je eentje, die boord en die gemene stropdas moet omdoen, komt er niks van terecht.'

Dus wat deed ik? Ik hield boord en das om, ging om mijn rug in mijn bed liggen en probeerde te slapen.

Maar jò, wat was ik blij, toen ik weer in Leeuwarden terug was.

'In wat je noemt: de bonzocratie, ben ik terecht gekomen, omdat het primitieve Christendom van mijn baas, de ouwe Haanstra, plotseling onverdraagzaam bleek, toen ik me hoe langer hoe meer met dat bondje van ons ging bemoeien. De ouwe zag in organisatie geen heil en ondanks al zijn zogenaamde berustende filosofie, was hij daarom kwaad, dat ik van zijn tevreden ontevredenheid niks wilde weten. Hij gaf me ontslag. We waren met onze kleine organisatie intussen lid geworden van dat grotere verband, die federatie zal ik maar zeggen, er kwamen leden bij en op een goeie avond zeiden ze in de bestuursvergadering tegen me, dat ze eigenlijk wel een bode konden gebruiken. Zo'n mannetje, dat de contributie ophaalt en een brokkie administratie verzorgt en of ik er niks voor voelde, ik was toch werkeloos; en ik was een tijdje te voren als voorzitter afgetreden, omdat ik een ander geschiktter vond, maar in 't bestuur was ik blijven zitten.

Ik antwoordde, dat ik me beslist geschikt achtte om contributie op te halen, maar voor administratie moet je in de wieg zijn gelegd en een behoorlijke hand kunnen schrijven en dat was er bij mij niet bij.

‘Nou jò dan neem je ’s avonds les van een schoolmeester,’ zeiden ze.

Dat valt niet mee hoor, als je een jaar of twintig bent en je moet ’s avonds nog net als de kleine jongens lesjes uitschrijven en leren, dat je ‘Hier mangelt men’ met een t schrijft en niet met dt.

Maar ’t zat nou eenmaal in die malle kop van mij, dat ik het leren moest. Ik heb geploeterd als of ’t aangenomen werk was. Ik heb netjes leren schrijven en andere dingen. Een jaar of wat heb ik het als bode uitgehouden. Ik geloof, dat ik mijn werk niet slecht heb gedaan, want daarna vroegen ze me of ik niet naar Amsterdam wilde komen om iets op kantoor te worden van die landelijke federatie.

Dat was mijn eigenlijke entree in de hogere regionen van de vakbeweging zal ik maar zeggen. Ik heb de hele geschiedenis meegeemaakt, de staking van 1903 en de oprichting van het N.V.V. en in Amsterdam heb ik ook mijn vrouw leren kennen, een best mens.

Tegenwoordig hebben ze in de beweging kaderscholen en arbeidersavondscholen en dat vind ik nuttige instellingen, want toen ik jong was, zongen we al: ‘Doch ’t moeilijkt werk om ’t overwinnen, is het bolwerk der onwetendheid.’ Dat is uit het Marianne-lied, dat tegenwoordig in onbruik is. Nou ja, de tijden veranderen en het is de bedoeling, dat wij mee-veranderen, maar makkelijk valt je dat niet altijd.

In de tijd, dat ik zo’n beetje bestuursfuncties in de beweging ging bekleden, heette het: ze smijten je in het water en je moet maar zien, dat je je drijvende houdt. Zwemmen of verdrinken. De ouwe Vliegen heeft eens een keer gezegd: je sprong op de fiets en je reed weg. Maar zo eenvoudig ging het niet.

Ik zelf heb tenminste hard moeten buffelen om het beetje geleerdheid, dat die schoolmeester in Leeuwarden me in de avonduren had ingepompt, nog wat aan te vullen. Ik ben zelfs een keer aan talen begonnen, maar die liggen me niet erg, of het kan zijn, dat je er mee

moet beginnen op een leeftijd, wanneer je hersens nog week zijn. In elk geval, mijn aanleg ging meer naar de boekhoudkundige kant. Ik heb een paar jaar gewerkt om de acte M.O. Boekhouden te halen, actes M.O., die waren toen grote mode in de beweging, weet je nog, maar ik heb het niet kunnen redden. Op een gegeven ogenblik merk je toch, dat anderhalf jaar lagere school beslist onvoldoende basis vormen, ook al heb je later nog zo hard geprobeerd de achterstand in te halen. Ik zakte als een basaltblok voor dat examen M.O. Maar ik heb van boekhouden toch genoeg geleerd om er mijn mannetje in te staan, anders zou ik mijn tegenwoordige functie vast en zeker nooit hebben gekregen.

Of ik erg teleurgesteld was, dat ik die acte M.O. niet heb kunnen krijgen? Nou ik zou liegen, wanneer ik je vertelde, dat ik het leuk vond. Het zijn een paar vervelende maanden voor me geweest, niet beroerde maanden, maar écht vervelende... je moet proberen met jezelf in het reine te komen, hé, wanneer je op een gegeven ogenblik merkt, dat je hersens het kunnen en dat de wil er ook is, maar dat ergens een of andere handicap uit je jeugd je op latere leeftijd nog de nek breekt.

Over die teleurstelling ben ik heengekomen in het werk voor het Instituut. Het Instituut voor Arbeidersontwikkeling! Je zult misschien vragen: hoe ben ik daar beland? Maar dan vraag ik: waarom zijn we tenslotte socialist? Vind je dat een gekke vraag? Nee? Nou ik voor mij zeg het altijd zo: we zijn socialist, omdat we de wereld een beetje beter willen achterlaten dan die wereld eruit zag, toen we zelf werden geboren. Dat klinkt misschien erg eenvoudig, maar zo voel ik het nu eenmaal. Toen ik die teleurstelling over die mislukte acte M.O. Boekhouden moest verwerken, zei ik op een goeie dag tegen mezelf: 'Atje, als je nou nog langer blijft zeuren over je gekrenkte ijdelheidjes, dan ben je geen knip voor de neus waard. Je weet nou aan jezelf wat het is, wanneer je in je latere leven iets wil bereiken en je hebt er de kennis niet voor... het Instituut, jongen, het Instituut.'

Daar ben ik toen ingedoken, hé. Niet voor mezelf. Maar voor anderen. Dat is ook een manier om een teleurstelling kwijt te raken.

Die arbeidersavondscholen, die kaderscholen en het zomerwerk, al die dingen boeien me reusachtig; hoeveel vacantiehuisen hebben we nou al niet, hé, en tegenwoordig gaan onze mensen naar het buitenland, alsof het zo maar niks is. Soms zeg ik tegen mezelf: 'Atje, als je indertijd die stomme acte M.O. had gehaald, was je nou misschien bondspenningmeester met een hoop zorg vanwege de beleggingen en de beurskoersen, maar het werk van het Instituut zou zich min of meer buiten je om voltrekken en dan zou je toch iets missen in je leven... missen, zonder dat je het zelf wist.'

En als ik terugkijk op mijn leven, nou, dan vind ik, dat ik het toch niet zo beroerd heb gedaan. Een beetje trots mag een man toch wel zijn op zich zelf, nietwaar! Ga maar eens na... hoe staat het ook weer bij Adema van Scheltema: 'Wij komen uit duister verleden, uit het land van ellende vandaan...'

Van Atje's huiselijk leven weet ik weinig, want hij sprak slechts zelden over zijn gezin. Maar ik beoefen de kinderlijke hebbelijkheid om een achtergrond te fantaseren bij mensen, die ik ontmoet.

Destijds, omstreeks 1934, kostte het me weinig moeite me Atje in de familiekring voor te stellen.

Een beetje pietepouterig met geld, wanneer hij zijn vrouw eens in de week de envelop met inhoud overhandigt, want hij is een correct en spaarzaam baasje. Behalve wanneer ze met vakantie gaan, dan is hij royaal. Door zijn werk is hij nu eenmaal gewend tweede klas te reizen en in behoorlijke tenten te eten, nou en dan ga je niet op de houten banken zitten als je voor je eigen plezier uit bent, waar of niet, vrouw?

Ik kon in mijn verbeelding Atje zien thuiskomen, na een lange reis uit een of andere negorij, waar een afdelingspenningmeester de heilige administratie definitief in de puree heeft gereden en waar Atje met voorhoofdrimpels en een vulpen een chaotische paperassenwinkel heeft vervangen door een keurig boekhoudboek, met alle cijfertjes precies onder elkander en 'transporteren' *onder* en 'per transport' *boven* aan elke bladzijde. Nu komt hij thuis, hij heeft nog net de laatste

tram kunnen halen. Moeder de vrouw zit nog op, dat is een gewoonte van haar, ze kan niet naar bed gaan, als ze weet, dat haar man thuis moet komen.

‘Hier zijn je pantoffels, man.’

Ze knoopt zijn veters los, trekt zijn stoffige schoenen uit en moleert de trijpen toffeltjes om zijn voeten. Hij zit genoegelijk in de leuningheer, *zijn* stoel.

‘En nou je stukkie leverworst, een hartig happie voor je naar bed gaat, dan slaap je eens zo lekker.’

Hij heeft dat al zeven miljoen zeven honderdduizend maal gehoord... dát van het hartige happie en het lekkere slapen... maar het geeft hem een gevoel van huiselijkheid. Hij leest onderwijl even zijn krantje, en moeder de vrouw beredert nog wat in de keuken.

Als hij het laatste smaakje leverworst van zijn vingers heeft gelikt, zegt hij: ‘Nou, zullen we ons dan maar panklaar gaan maken en op onze nekharen gaan leunen.’

Zij heeft die uitdrukking ook al zeven miljoen zeven honderdduizend maal gehoord en toch moet ze er elke keer om glimlachen. Die Atje toch, een beste man en zo gezellig in huis, jammer, dat hij dikwijls 's avonds het land in moet, dat reizen moest er nou niet bij wezen, maar wat wil je, bij die bond heeft hij een vaste betrekking en pensioen, er zijn waarachtig wel vrouwen, die het heel wat slechter hebben getroffen in hun trouwen.

Hij is zo gewóón; en dat trekt haar juist aan.

Zo zag ik Atje in het jaar 1934: in mijn fantasie.

Maar over Atje's oudste zoon Gerrit, behoefde ik niet te fantaseren, want over die jongen sprak hij dikwijls. Op de lagere school had de meester al ontdekt, dat er een goeie kop op dat joch zat en Atje zou geen normale vader geweest zijn, wanneer hij niet een beetje had opgeschept met de hersens van die knaap.

‘Prima verstand... eerste klas fabrikaat, há, há, há.’

Later ging de jongen naar het gym en daar liep ook alles even vlot. Ik wist, dat Gerrit naar de universiteit was gegaan. Chemische technologie, vertelde Atje.

‘Kijk ’s, ik maak er helemaal geen geheim van, dat ik in die zoon van me probeer een stuk van mijn eigen eerzucht te bevredigen en wie het niet goed vindt, die mocht het hardop zeggen, maar ik denk, dat de meeste ouders het wel met me eens zullen zijn. Ik mijmer wel eens: ‘Drie generaties... de eerste, een eeuwig dronken man, die als een landloper van boer naar boer zwerft... ik zelf, anderhalf jaar op de lagere school, meer niet en mijn zoon over een jaar of wat doctor in de wis- en natuurkunde, doctor Gerrit van Boom.

En nou hoeft niemand me te vertellen, dat ik een ontzaglijke hoop aan de beweging verschuldigd ben; dat weet ik zelf drommels goed. Zonder de vakbeweging was ik nooit gekomen, waar ik nou ben; het werk voor de bond heeft me geprikkeld om ’s avonds bij die schoolfrik privaates te nemen, en later was het de eerzucht om in de bond vooruit te komen, dat ik me die malligheid van de acte M.O. Boekhouden in mijn kop heb gehaald... en daardoor weer ben ik zo gelukkig als een kind, dat ik kan kromliggen om die zoon van me te laten studeren... alles door de beweging. Weet je, dat de ouwe Vliegen eens gezegd heeft: Wat zou ik geworden zijn zonder het socialisme? Dat geldt ook voor mij, niemand hoeft me dat te vertellen en toch voel ik een flink stuk persoonlijke trots om alles wat ik door die jongen van me straks zal bereiken. Maar kromliggen is het, dat kan ik je verzekeren.

Toen we voor de grote beslissing stonden, heb ik er een lang gesprek met mijn vrouw over gehad. Ik zei: ‘We moeten goed weten wat we beginnen, want zo’n studie kost minstens zes, misschien wel meer jaren en als je er eenmaal mee bent begonnen, dan kun je niet middenin ophouden. Dat zou zonde zijn, waar of niet?’

Toen zei zij: ‘Dan maar zuinig zijn, Atje, tenslotte heb jij later een pensioentje en als wij goed voor de jongen zijn, zal hij zijn ouwe vader en moeder toch niet in de steek laten.

‘Je beschouwt het als een soort geldbelegging,’ zei ik toen, maar ik begreep best dat ze het heel anders bedoelde.

Nou ja, zo is het toen begonnen, en ik ben blij, dat we van te voren niet hebben kunnen weten hoeveel geld er mee gemoeid zou zijn en

wat een zorg en moeite... anders hadden we er misschien niet eens toe besloten.'

Alle gebeurtenissen en alle vluchtige ontmoetingen met Atje, die ik tot dusver in dit verhaal heb verteld, spelen vóór het jaar 1934.

Een paar jaar later vond ik bij de post een grijs boekje met een akelig geleerde titel. Het ging over iets vreemdsoortigs, angstwekkend en ingewikkeld: Gerrit's dissertatie. Er lag een keurige uitnodiging in om bij de promotie aanwezig te zijn. Als ik, die toch waarlijk niet meer dan een vluchtige kennis van Atje was, zo'n invitatie kreeg, wel dan moest hij de halve wereld hebben aangezegd, dat zijn zoon zou gaan promoveren. Maar tja, zulke uitbundigheden moet je een trotse vader kunnen vergeven.

De promotie vond plaats in de aula van de Amsterdamse Universiteit. Atje in een deftig zwart pak, en zijn vrouw in een jurk, opvallend nieuw en kennelijk voor deze bijzondere gelegenheid bij de naaister besteld en gepast. Een stuk of wat familieleden, die op een kluitje bij elkander stonden. En verder dozijnen mensen uit de arbeidersbeweging, die allemaal een blik van blijdschap in hun ogen hadden, alsof ze dachten: 'Het is eigenlijk ook een zoon van *ons*, die gaat promoveren.'

De plechtige optocht kwam binnen. Eerst de pedel, daarna de professoren in hun slobberjurken; Gerrit was er al, in een gehuurd pak en de paranympfen, die keken alsof ze vandaag jarig waren en nog gefeliciteerd wilden worden ook.

Gerrit verdedigde zijn proefschrift, stotterend, maar, voor zover ik er iets van begreep, met veel inzicht in vraagstukken, die mijn kennis verre te boven gingen. Daarna kwam de plechtige uitreiking van de doctorsbul in de zaal, waar de wanden van onder tot boven vol hangen met de portretten van geleerde professoren.

De prof, die Gerrit toesprak overschreed ver de grenzen van het conventionele, want na enkele formele zinnen, keek hij niet meer de jonge doctor in de natuurwetenschappen aan, maar Atje, de vader. Hij bleek voortreffelijk op de hoogte van Atje's leven.

‘Hij is partijgenoot’ zei een van de gasten, die naast me stond.

De prof hoorde ik zeggen: ‘En het moet u, geachte ouders, tot trots en voldoening strekken, dat gij bij deze plechtigheid aanwezig kunt zijn, want gij vindt vandaag de bekroning van jarenlange offeringen, die begonnen zijn, lang voordat uw zoon tot de studie aan onze Universiteit werd toegelaten. Gij, mijnheer van Boom senior, hebt mij eens, toen u mij kwam bezoeken om inlichtingen in te winnen omtrent de toekomstige studierichting van uw zoon, verteld van uw jeugd en van de moeilijkheden, die gij zelf hebt moeten overwinnen om de schaarse hoeveelheid kennis aan te vullen, waarmee men het wrede harde leven op u had losgelaten. Ik weet, dat u alles wat u weet door moeizame zelfstudie heeft vergaderd, in lange avonden, wanneer ge vermoeid waart van het inspannende werk overdag en ik weet ook, dat u thans zelf een werkzaam aandeel heeft in dat grote stuk volksopvoeding, dat in een der organisaties der socialistische beweging is samengevat. Gij hebt het besluit genomen om er toe mee te werken, dat arbeiders hun ontwikkeling kunnen aanvullen op scholen en instituten van allerlei aard en ik zie uw afkomst, uw eigen dorst naar kennis, uw werk ten bate der volksopvoeding en de promotie van uw zoon in elkanders verlengde liggen en moge ik daarom bij deze promotie niet slechts de ouders gelukwensen, maar in gelijke mate de jonge doctor feliciteren met zulke ouders.’

Na afloop was er een kleine receptie: een sigaartje en een kop koffie met een koekje. De mensen trokken in een lange rij langs vader en moeder en zoon en ze gaven handjes.

‘Wel gefeliciteerd hoor... Mooie specch van die prof... Moet een mooie dag voor jullie zijn.’

Het kan zijn, dat ik me vergis, maar ik herinner me niet, dat ik Atje na de promotie van zijn zoon Gerrit nog eens heb ontmoet. In elk geval heeft die ontmoeting, zo zij heeft plaats gehad, geen indruk in mijn geheugen achter gelaten. Wat ik van Atje's verdere lotgevallen weet, heb ik van anderen gehoord. Ik vat hun inlichtingen samen in

dit stuk, een 'Naschrift', omdat de gegevens, die het bevat naar mijn oordeel noodzakelijk zijn voor degenen, die zich 'n enigszins afgerond beeld willen vormen van het karakter van 'de gewone man' Atje van Boom.

Voordat ik die samenvatting echter neerschrijf, lijkt het me gewenst even bij de uitdrukking 'de gewone man' te verwijlen.

Was Atje van Boom inderdaad een gewone man? Ik geloof, dat die vraag bevestigend moet worden beantwoord. Onder een gewone man versta ik een persoonlijkheid, die een zeker aantal eigenschappen van karakter met vele andere mensen gemeen heeft. Atje bezat ongetwijfeld een sterk doorzettingsvermogen. Het is geen kleine prestatie om zich met de zeer geringe schoolse kennis, die hem was bijgebracht, los te rukken uit het milieu, waarin hij was geboren en waarin hij zijn jeugd had doorgebracht. Het getuigt verder van grote volharding, dat hij op latere leeftijd er in is geslaagd het tekort aan schoolse kennis aan te vullen en zich te bekwamen voor de functie, die hij ten slotte, blijkbaar met goed gevolg, heeft kunnen bekleden.

Wanneer men dit alles erkent, gebiedt de zin voor de werkelijkheid echter tegelijkertijd te vermelden, dat zeer vele andere mensen, uit een dergelijk milieu of uit een soortgelijke omgeving, precies hetzelfde hebben gedaan; zij hebben zich eveneens met noeste leergierigheid in de avonduren kennis eigen gemaakt, die hun was onthouden, toen zij het grote leven werden ingestuurd. De arbeiders-organisaties van allerlei richting en schakering, in en buiten onze grenzen tellen onnoemelijk veel mannen en vrouwen, die zich zelf hebben opgevoed tot nuttige leden der maatschappij.

Men moet ontzag hebben voor hun wilskracht. Toch zal men kwalijk kunnen volhouden, dat zij zeldzame uitzonderingen zijn. Om die reden was Atje inderdaad 'een gewone man'.

Zeldzamer is de eigenschap van zijn karakter, die hem er toe bracht een persoonlijke teleurstelling (namelijk het falen van zijn eerzucht om de acte M.O. Boekhouden te bemachtigen) zodanig te sublimeren, dat gevoelens, die bij vele andere mensen wellicht frustrerend zouden hebben gewerkt, bij hem juist konden leiden tot een verdere harmonische ontplooiing van zijn persoonlijkheid.

Maar of deze eigenschap werkelijk zo zeldzaam is, dat Atje daardoor afzonderlijk komt te staan, los van de groep der 'gewone mannen', waag ik te betwijfelen. Om een juist oordeel te vellen zou men enigszins nauwkeurig de diepe beweegredenen moeten kunnen nasporen, die zovelen op allerlei posten, actief werkzaam doen zijn ten gunste ener systematische arbeiders-ontwikkeling, tegen geen enkele geldelijke beloning. Ik waag de voorspelling neer te schrijven, dat zo'n onderzoek meer dragers van het type Atje van Boom aan het licht zal brengen, dan velen vermoeden, die het werk der arbeiders-ontwikkeling veelal 'van de buitenkant' bekijken. Vooralsnog geloof ik dus, dat dit werk noch de beweegredenen, die hem er toe brachten, Atje van Boom tot een ander type dan 'de gewone man' hebben gestempeld.

Toch was hij in één opzicht een bijzonder mens: dat is gebleken, toen de Duitse bezetter Nederland had overrompeld en de vrijheid in knellende banden sloeg.

Na de tiende Mei 1940 heeft Atje gedurende enkele maanden getracht buiten elk organisatorisch verband in het land huiskamer-bijeenkomsten te organiseren, waar hij voorlichting verspreidde, moed en troost bracht. Vrienden van mij, die zulke bijeenkomsten hadden bijgewoond, hebben mij verteld, dat zij getroffen waren door de rustige zekerheid, die Atje's optreden in die gevaarlijke tijden kenmerkte. Ik heb hun, en anderen gevraagd, of zij ooit iets hadden vernomen van illegale activiteit, die Atje zou hebben ontwikkeld, behalve dan het toespreken van de huiskamer-bijeenkomsten zelf. Niemand droeg van ondergrondse werkzaamheden (in de zin, waarin deze term veelal wordt gebruikt) die hij mogelijk heeft verricht, kennis. Een van mijn zegslieden drukte het aldus uit: 'In de bezetting was Atje een echte eigenheimer. Hij sloot zich nergens bij aan. Hij probeerde geen opvallend-moedige daden te verrichten. Hij had zich nu eenmaal in het hoofd gezet, dat de ontwikkelingsarbeid moest voortgaan en omdat hij er geen zin in had die arbeid in organisatorisch verband, gecontroleerd door mensen, die hem niet aanstonden, te verrichten, deed hij het in zijn dooie eentje verder. Dat is wat ik een typische eigenheimer noem.'

Van anderen heb ik echter vernomen, dat Atje 'in zijn dooie eentje' wel degelijk nog andere werkzaamheden verrichtte. Die lagen op administratief terrein. Iedereen weet, dat er tijdens de bezetting in het geheim gelden werden ingezameld voor zekere fondsen, uit welker middelen uitgaven werden gefinancierd, die destijds slechts vagelijk konden worden vermeld. Het is zeker, dat Atje de huiskamer-bijeenkomsten, die hij bezocht, gebruikte om gelden voor deze fondsen in te zamelen. Het is kenmerkend voor zijn ordelijke persoonlijkheid, dat hij degenen, die geld schonken in het bezit wist te stellen van een ingenieuze vorm van kwitantie. Mij is door mensen die zeker tot oordelen bevoegd zijn, verzekerd, dat Atje's administratie ook gedurende de bezetting perfect in orde was.

Aan deze periode kwam echter een abrupt einde toen Atje bij een overval door de S.D. werd gegrepen. De koppige trots, die hij tegenover de Duitsers, die hem ondervroegen, toonde, prikkelde deze zodanig, dat zij hem zonder enig bewijs, als een gevaarlijke verzetsman behandelen. Ofschoon hem geen enkele directe daad van verzet tegen de bezettende macht kon worden ten laste gelegd, was zijn gedrag tijdens de verhoren de directe oorzaak van zijn opzending naar een concentratiekamp.

Talloos zijn de mensen, die Atje 'in het kamp' hebben meegemaakt. Hun verhalen stemmen in alle opzichten met elkaar overeen.

Omdat Atje nu eenmaal een 'administratieve aura' bezat en zijn persoonlijkheid rust en ordelijkheid suggereerde, werd hij door de leiding van het concentratiekamp al spoedig op de afdeling administratie te werk gesteld. Naar het oordeel van de Duitse kampleiding was hij een voorbeeldig gevangene; zijn medeslachtoffers wisten echter, dat Atje van zijn aanraking met de kamp-administratie gebruik maakte om vele gevangenen een administratieve dood te laten sterven. De hartstocht, met welke hij voorheen onbeholpen penningmeesters in de afdelingen van zijn vakbond achterna had gezeten ten bate ener goede boekhouding, richtte zich nu op een tegenovergesteld doel. Hij goochelde met registers, knoeide in lijsten, veranderde namen, liet doden administratief voortbestaan en levenden admini-

stratief overlijden; en met deze gecompliceerde vervalsingen, waarvan hij alleen de bijzonderheden kende, redde hij tientallen uit de handen van de kampbeulen. Een van zijn vrienden vertelde mij: 'Ik heb er met Atje wel eens over gesproken. Hij had op een of andere manier het vermogen ontwikkeld afstand van zich zelf te kunnen nemen. Hij sprak over zijn knoeiwerk bij de administratie op een wijze alsof hij niet over zich zelf maar over een wildvreemde had. Je kreeg werkelijk de indruk alsof zich alles buiten hem voltrok, alsof hij toeschouwer was bij de handelingen, die door een ander werden uitgevoerd – een ander, die als bij een maskerade het uiterlijk van Atje had aangenomen. Ik herinner me, dat ik hem op een avond heb gevraagd: 'Denk je niet, dat het je na de oorlog moeite zal kosten om weer aan het gewone ordelijke administratieve werk te wennen?' Toen keek hij me hoogst verwonderd aan. 'Hoe bedoel je' vroeg hij. 'Nou', zei ik, 'als je zoveel jaar falsaris bent geweest, moet je weer even aan de eerlijkheid wennen.' Maar hij zei: 'Niks hoor. Wat ik nu doe is eigenlijk precies hetzelfde als het werk, dat ik vroeger deed. Toen bracht ik alles systematisch in orde, nu schop ik alles systematisch in de war, maar de uiterlijkheid van orde blijft bewaard. Dat is voor mij de hoofdzaak, geloof ik. Je zou het zo kunnen zeggen, zei hij er toen bij, het is hetzelfde werk als vroeger, alleen toen stond er een plusteken voor en nu een minteken.'

Ik vond het relaas van dit gesprek zo merkwaardig, dat ik het de moeite waard vond anderen te vragen of zij soortgelijke conversaties met Atje hadden gevoerd. Maar het schijnt, dat hij slechts met weinig mensen op zo vertrouwelijke voet stond, dat hij over de diepe motieven wilde spreken. Tegen een van die zeldzame vertrouwelingen moet hij eens hebben gezegd: 'Voor mezelf heb ik er deze verklaring voor gevonden, maar ik weet niet of de psychologen van professie het met me eens zullen zijn. Kijk, ik geloof, dat mensen, die angstvallig ordelijk zijn, zoals ik, dus wat je noemt de echte administratieve peutersaars... dat die lui ergens heel diep in hun hart een volkomen chaos hebben. Ze kunnen die innerlijke wanorde alleen maar baas, door uiterlijk een overdreven nauwkeurigheid ten toon te spreiden... ik

ben een door ordelijkheid geremde slons, en nu heb ik de remmen er af gegooid. Als je het zó bekijkt, krijg ik in het kamp dus nu eigenlijk pas gelegenheid om mezelf te zijn.'

Hoe de werkelijke verklaring ook zij, Atje heeft met zijn bedriegrijen vele mensen het leven gered.

Hij heeft de oorlog ook overleefd; niemand had het anders verwacht. Maar tijdens de hongermars van het kamp naar de bevrijde wereld, is hij gestorven. Hij behoorde tot de ongelukkigen, die reeds tijdens de eerste dag van de barre tocht, uitvielen. De Nazi-beulen wisten toen nog niet, dat de oorlog definitief ten einde was; ze dachten, dat ze de gevangenen naar een ander kamp moesten brengen. Elke uitvaller schoten ze dood. Zo is Atje gestorven. Vlak bij de ingang van een Duits dorp, waarvan zijn lotgenoten de naam hebben onthouden.

Na de bevrijding heeft de Opsporingsdienst van de Nederlandse regering de stoffelijke resten van vele slachtoffers in Duitsland teruggevonden. De lijken zijn opgegraven en naar Nederland gebracht, waar men voor een eerlijke begrafenis zorg droeg.

De teraardebestelling van Atje in zijn vaderland ging met plechtigheid gepaard. Er waren delegaties van verschillende verenigingen. Zijn zoon, doctor Van Boom sprak een slotwoord. Een koortje zong 'Aan de strijders'.

‘NEGENTIENVIER’

Volksgebouwen

Mensen van allerlei slag telde de afdeling van de S.D.A.P. in de provincie-stad.

Een van hen was Hendrik Johannes Jacob Cornelissen. 's Morgens voor dag en dauw ging hij op het pad om zijn medeproletaren versgebakken brood te bezorgen, dat meelslaven in nachtelijke uren hadden gebakken. Hij vervulde twee betrekkingen, zonder dat iemand hem ooit cumulatie van functies verweet.

Hendrik was een man met een kleine voorraad uitdrukkingen. Er waren echter enkele bij, die opvielen door de oorspronkelijkheid van hun beperkte kijk. Toen hij op een ochtend na een hevige sneeuwval om zes uur slaperig en kleumend aan de bakkerij kwam, zei hij: 'Wij arbeiders zijn nog minder in tel dan de sneeuw. *'Wij* moeten om vijf uur ons nest uit, maar de *sneeuw* kan blijven liggen.'

Wanneer hij zijn klasse-genoten hun vers ontbijt had gebracht, begon zijn tweede taak: contributie innen voor een vakvereniging.

Als hij, hoogst zelden, in de huishoudelijke vergadering de vinger opstak, decreteerde de voorzitter: 'Het woord is aan Negentienvier.'

In de afdeling kende iedereen hem als: Negentienvier.

Die bijnaam dankte hij aan het congres van de Tweede Socialistische Internationale, dat in het jaar 1904 in Amsterdam heeft plaats gevonden.

Hendrik Johannes Jacob Cornelissen had een oorspronkelijke kijk op dat congres ontwikkeld. Het befaamde debat tussen Bebel en Jaurès en de loodzware resoluties lapte hij op soevereine wijze aan zijn laars. Maar belangrijk was het congres wél. Reken maar!

'In 1904 heb ik August Bebel de stad laten zien, en toen heeft de grote voorman bij mij thuis een kop koffie gedronken en een boterhammetje gegeten. En toen hebben we een portret laten maken. Ik en Bebel.'

Die wandeling door de stad vormde een der hoogtepunten in zijn leven. Dat was in de tijd, dat hij nog in de hoofdstad woonde. Later is hij verhuisd. Naar die provincie-stad. Maar de herinnering aan Mokum was bij hem blijven leven. Wat een stad; en wat een congres was dat geweest, het congres van 1904. Hij herinnerde zich haarfijn door welke straten, stegen en sloppen hij en Bebel hadden gewandeld. Ze waren ook nog op een terrasje van een café gaan zitten.

‘Herr Ober’, zei Bebel, ‘bitte ein Glas Helles.’

Bier. Alcohol. Aanvankelijk was Hendrik verontwaardigd geweest. Maar hij maakte van zijn hart een moordkuil. Als hij er later over sprak, zei hij wijsgerig: ‘Ik dacht: ieder diertje heeft zijn plezier-tje, en Bebel’s pleiziertje is nu eenmaal zijn biertje.’

Hij zelf bestelde een glaasje limonade. Drinkende arbeiders denken niet en denkende arbeiders drinken niet.

Genosse Bebel, royale broer, wilde de vertering betalen, voor allebei. Maar Hendrik zei met een breed gebaar: ‘Nein, Genosse... komt nichts von ein... lass sitzen die verzehring... ik betale.’

... en na enig protest liet de gast zich die vrijgevigheid welgevallen.

Nou, en toen hebben ze verder door de stad geslenterd en zo kwamen ze in de buurt waar Hendrik destijds woonde. Toevallig, zullen we maar denken.

‘Sollen we oben ein kopfchen kaffé trinken?’ vroeg Hendrik.

Maar eerst wilde Genosse Bebel in een winkel iets kopen voor Hendriks vrouw. Hij kocht een plak chocola. Aardig gebaar van een voorman van het internationale socialisme. Zo eenvoudig!

Die chocola heeft Hendriks vrouw nooit opgegeten. Ze bewaarde het snoepgoed. Als aandenken. Jarenlang. Maar zelfs de chocola van August Bebel behoort tot de vergankelijke dingen dezer wereld. Ten lange leste sloeg de schimmel groenig door het papier heen. Toen gaf ze het souvenir aan de vuilnisman mee. Toch jammer.

Alles wat Hendrik aan vindingrijkheid bezat, verspilde hij aan pogingen om in elk gesprek zijn vriendschap met August Bebel te pas te brengen. Je kon hem vragen naar de vertrektijden van de Zwolse nachtboot, *hij* eindigde met Bebel.

De afdeling van Hendrik besloeg een deel van de grote provinciehoofdstad. De bewoners hadden een hekel aan alle Amsterdammers. In de afdeling brak zo nu en dan bitterheid door, omdat het Partijbestuur ('die Amsterdammers') van de provincie niets begrepen. Hendriks opdringerig gesnoef met dat Internationale congres in Amsterdam streek iedereen tegen de haren op.

Omdat de leden van de partij-afdeling zich tegen die opschepperij wilden verweren, gingen ze hem 'Negentienvier' noemen. Ze bedoelden het als een hekelnaam. Maar hij was er zo trots op als een pauw met zeven staarten. Hij maakte er een ere naam van. Wat drommel, adellijke geslachten laten zich voorstaan op namen van heel wat twijfelachtiger afkomst.

Als de leden van de afdeling verondersteld hadden, dat ze met die bijnaam Hendrik van zijn opschepperij zouden genezen dan hebben ze dus fout gespeculeerd. Bij heftige verschillen van mening, die politieke vriendschap nu eenmaal kenmerken, placht hij achteloos te zeggen: 'Iedereen heeft natuurlijk recht op een eigen mening, en Bebel heeft me destijds over die kwestie gezegd...'

... en dan volgde een of andere apodictische bewering.

Soms zei hij nog onverschilliger: 'Bebels mening is...' en dan voelden alle intellectuelen in de afdelingsvergadering zich als kleine jongens, die dromen, dat ze zonder boven-en-onderbroek in een drukke straat lopen.

De intellectuelen zeiden:

'Hij is een koopman in ongeregelde citaten.'

De intellectuelen spraken veel, maar ze dachten zoveel te meer. Ze piekerden dus ook wel eens over de intellectuele betrouwbaarheid van Hendrik. Was Negentienvier werkelijk met August Bebel zo bevriend?

Kwaadaardige achterklap, zulke vragen. Negentienvier bezat het wettig en overtuigend bewijs van zijn vriendschap met de grote man. Het stond in de huiskamer op de schoorsteen in een zilveren lijstje. Dat was de foto, die hij had laten maken, hij met Bebel op één portret. Twee ernstige mannen. Echte problementorsers. Negentienvier met

een strooien hoed op. Bebel met een bolhoed en zijn colbertje open, zodat zijn wit-zijden vest goed zichtbaar was.

Die foto hadden hij en Bebel laten maken bij Cornelis Leenheer, de partij-fotograaf, toen ze toevallig in de Utrechtsestraat liepen.

‘Genosse Bebel’, vroeg Hendrik, ‘sollen we een kiekchen machen laten? Von ons zweien?’

Twee afdrukken zijn er van die foto gemaakt. Eentje stond op de schoorsteen in een zilveren lijstje. En eentje stuurde Negentienvier aan Genosse Bebel in Duitsland. Hij kreeg een beleefd bedankbriefje terug. ‘Lieber Genosse’, stond er boven. Negentienvier schreef onmiddellijk een tweede brief naar Duitsland om te vertellen hoe blij hij was, dat zijn eerste brief goed was aangekomen en hoe gaat het u Genosse Bebel, bij ons is alles goed en wij hopen van u hetzelfde te vernemen. Maar antwoord bleef uit.

Diep in het diepste putje van zijn hart, wist Negentienvier dat hij een man was van eenvoudig denken. Hij bezat één boek. ‘De vrouw en het socialisme’. Geschreven door Bebel, natuurlijk. En verder een stuk of wat brochures. Een klein mensje in een grote beweging.

Maar gedurende enkele uren had zijn levensbaan parallel gelopen aan die van August Bebel. En in die korte spanne tijds had zich bij Hendrik een grote verandering voltrokken. Hij voelde het rythme van een grote persoonlijkheid. Hij werd aangeraakt door een pathos, dat groter was dan hij onder woorden kon brengen. Onmachtig probeerde zijn hart mee te kloppen in de maat van Bebels hart. Hij voelde zijn kleinheid. Maar hem zengde het verlangen te zijn als Bebel. Althans te gelijken op die grote kameraad. In elk geval een zwakke navolging te worden van die edele held.

Ofschoon de grote man hem op zijn tweede brief nooit antwoordde, had Negentienvier het gevoel, dat hij in zijn verdere leven August Bebel niet mocht teleurstellen. Hij dacht nooit met zoveel woorden: ‘Wat zou Bebel er wel van zeggen, als hij wist wat ik nu deed...’ en toch had hij ergens een gevoel, dat met deze vraag zou kunnen worden omschreven. Hij idealiseerde en romantiseerde zijn grote vriend.

Het gaf hem het besef voor een norm, die hij als partijgenoot in acht moest nemen. En al was die norm, goed beschouwd, armzalig en simpel en een surrogaat – toch voelde Negentienvier zich sinds die grote ontmoeting op een vreemde manier rijker.

Voorheen sloeg hij zelden een cursusvergadering over. Niet, omdat de onderwerpen hem zoveel belangstelling inboezemden. Zijn trouw aan de partij leerde hem, dat hij de beweging niet mocht opknappen met een zaal zonder bezoekers. Hij bezocht die vergadering uit plicht.

Maar voortaan probeerde hij te begrijpen wat de geachte spreker-van-hedenavond hem met veel omhaal van woorden probeerde uit te leggen. Hij wilde leren, maar zijn hoofd zat van binnen vol roest en dikke bedorven smeerolie. Zolang hij zo'n man hoorde praten, dacht hij, dat hij alles van de cursus snapte. Maar als hij eenmaal op straat stond, wist hij beslist, dat hij alles weer glad vergeten was.

Waar de wetenschap en haar uitleggers te kort schoten, hielp de kunst. Die stond in de partij in hoog aanzien. Zij gaf uitdrukking aan het sociale idealisme, de machtige drang, die de socialisten voortdreef. Dichters, schrijvers, schilders, bouwmeesters en tekenaars gaven moeilijke begrippen gestalte. De dichters werden met grote tederheid geciteerd, vooral wanneer ze in hun verzen verstaanbare taal gebruikten.

Als de geleerden je het gevoel gaven, dat je dommer was dan een kind op de bewaarschool, bonden de kunstenaars je weer met duizend kabels aan het socialisme vast.

Geen der artisten oefende op Negentienvier echter zo'n grote invloed uit als Marie de Roode Heyermans, die door het land trok met levende schilderijen. Tableaux vivants, die het leven en streven der arbeiders voor iedereen zichtbaar maakten. Zulke voorstellingen vond Negentienvier het mooiste, dat hij ooit gezien had.

De zaal sloeg donker en het scherm ging op. Het toneel was fel verlicht. Je moest er naar kijken; gedwongen door de spanning, die alle aanwezigen in bezit had genomen. Het lichte tafreel kreeg het onwezenlijke van een visioen. Een droom in kleuren. En tegelijkert-

tijd wist je, dat op een toneel levende mensen stonden. Maar ze stonden doodstil. Alsof een machtige kunstenaar prachtige beelden had gehouwen uit een zeldzame soort steen.

Een forse blonde vrouw met weelderige vormen bezette de middenplaats van het toneeltje. Een rode vlag in de ene hand, en in de andere de hoorn des overvloeds. Die hoorn zal vol met vruchten en vooral met stro-gele koren-aren.

Om dat schone socialisme heen, zag je de volkeren der aarde. Twee mannen op het toneel reikten elkaar de hand. Over een muurtje heen, waarop geschilderd stond: 1870. Daaraan kon je zien, dat het een Franzoos en een Duitser waren, die zich met elkander verbroederden en die gedachte gaf je een brok in de keel.

Een andere man droeg een zeis. Hij reikte de hand aan een man met een zware voorhamer en een schootsvel, een soort smid. Dat was de symbolische voorstelling van de verbroedering tussen het platteland en de stad, tussen de boer en de fabrieksarbeider.

Een vrouw lag geketend op de grond. Maar juist voordat het scherm opging, moest ze haar boeien hebben verbroken, want de stukgetrokken schakels lagen zeer zichtbaar om haar heen. Zij richtte zich half op, de hand uitgestrekt naar een oudere man, die haar bewegingloos, maar toch duidelijk aanraadde spoedig geheel op te staan. En ook hij stak de hand uit.

Maar het mooiste toneel waren de kinderen. De meisjes in witte jurkjes met kransjes van kunst-margrietten in hun haar. Een en al onschuld. De jongetjes in een soort gestyleerde kruippakjes.

De liefde voor het eigen kroost smolt samen met de liefde voor de mensheid. Al die uitgestrekte handen op het toneel vormden een symbolische verbroedering, maar tussen de mensen in de zaal en die op het toneel was de vriendschap zeer werkelijk.

Zulke bijeenkomsten werden simpelweg 'kunstavonden' genoemd, maar dat was toch een veel te schamele benaming. Het waren wijdingsbijeenkomsten. Feesten van gemeenschapszin. Erediensten aan de liefde voor de mensheid.

Enkele ogenblikken keken de mensen in de donkere zaal naar dat

zinrijke schouwspel. Iemand begon zachtjes te zingen. Na een paar maten nam iedereen de melodie over. De levende beelden op de planken werden zingende beelden:

Werkers met de handen
Werkers met het hoofd
Werkers aller landen
Strengelt broederbanden.

Een hoge golf van edele gevoelens tilde iedereen op, de werkers van de afdeling, de intellectuelen en de gewone leden. Verschillen van inzicht waren vergeten, voor een wijle...

Voor een wijle. Want echte verschillen van inzicht laten zich nooit tot zwijgen brengen. Rechtsen en linksen in de afdeling waren het in bijna alle opzichten met elkander oneens.

Maar er was één punt, waarover geen verschil van mening bestond. Het kapitalisme is zijn eigen doodgraver. Het socialisme komt vanzelf. Vanzelf.

Al was elke socialist er rotsvast van overtuigd, dat het socialisme zich vanzelf zal verwezenlijken, het was toch wel geriefelijk af en toe op een wegwijzer te kunnen aflezen hoeveel kilometers de nieuwe maatschappij weer dichterbij was gekomen.

Zulke mijlpalen waren de verkiezingen. Niet alleen de verkiezingen voor de vertegenwoordigende lichamen in de staat. Oh, neen, ook de verkiezingen voor het bestuur van de afdeling leerden of het echte socialisme vorderingen maakte. De partij streed voor een nieuwe maatschappij, maar *in* de partij redetwistten de partijgenoten over de vraag *hoe* die strijd moest worden gevoerd. Als de linksen invloed kregen, voorspelden de rechtsen rampen; als de rechtsen invloed behielden, gaven de linksen zich aan pessimisme over.

Alles goed en wel, en denk vooral niet, dat de partijgenoten elkan- der naar het leven stonden, integendeel, ze waren persoonlijk de trouwste vrienden, maar om elke vacante plaats in het bestuur werd een bittere strijd gestreden. Meerderheid en minderheid betwistten

elke duimbreed gronds achter de bestuurstafel. Ze streden vinnig, verbitterd, rhetorisch, met open vizier en in wolken van tabaksrook.

Zeer tegen zijn zin is Negentienvier op zekere dag persoonlijk in die strijd van minderheid tegen meerderheid verward geraakt. Hij kon er werkelijk niets aan doen.

In de afdelingsvergadering werd weer eens uitvoerig gediscuteerd over een belangwekkend punt van socialistische theorie. Wat is het nut van hervormingen?

Negentienvier zat een beetje achteraf en liet de golfjes der wel-sprekendheid over zich heen kabbelen.

Toen werd ook hem de liefde voor de partij te machtig en hij stak zijn vinger op.

Het glatte voorzittertje zei rap: 'Het woord is aan Negentienvier.'

'Kijk eens', zei Hendrik aarzelend, 'ik geloof, dat een paar sprekers me al het gras voor de voeten hebben weggemaaid.'

'Kan je hooien,' interrompeerde iemand schamper, en verduidelijkend liet hij er op volgen: 'Dat weggemaaide gras is een foutieve beeldspraak, partijgenoot.'

'O,' zei Hendrik, die als goede Amsterdammer zulke bedillige aanmerkingen van een wijsneus ten plattelande niet kon verdragen, 'nou, laat ik u dan zeggen, dat August Bebel diezelfde uitdrukking heeft gebruikt, en wat goed is voor hem, is goed genoeg voor een gewone arbeider, zoals ik, die nooit meer heeft gehad dan de lagere school.'

'Die zit,' zei het voorzittertje. Instemmend gemompel klonk in de vergadering. Hendrik nu geheel van de wijs gebracht ging resoluut verder: 'Ik ben nog niet klaar, want ik wou eigenlijk iets zeggen over die hervormingen... ik heb dat argument al eens eerder gehoord... ik bedoel, dat die hervormingen wel waarde hebben, maar dat ze juist daardoor ons arbeiders van de klassenstrijd zullen afhouden, maar nou heb ik zo geredeneerd: de partijgenoot, die dat zegt is een ambtenaar met een vaste betrekking.'

'Wat zou dat?' interrompeerde de partijgenoot-ambtenaar, 'u moet

een principieel debat niet vertroebelen met persoonlijke kwesties.'

'Dat kan wel,' beweerde Hendrik droogjes, 'en als ik het niet begriip, zal het wel weer aan mij liggen, maar wij arbeiders praten ook maar naar ons verstand ons ingeeft en dus zeg ik menceer de voorzitter, dat die partijgenoot-ambtenaar makkelijk kletsen heeft. Als *hij* vijf en zestig jaar is, verlaat *hij* de klassenstrijd met pensioen en wie doet hem dan nog wat? Het spijt me heel erg, voorzitter, maar als ik die redeneringen hoor, dan denk ik: nou die partijgenoot mag dan een hele knappe ambtenaar zijn, maar het zwarte garen heeft hij niet uitgevonden...'

'Ik vraag het woord voor een persoonlijk feit,' riep de aangevallene woedend en deftig tegelijk.

'U heeft het woord voor een persoonlijk feit,' zei de voorzitter formeel.

'Ik protesteer er tegen, voorzitter, dat Negentienvier persoonlijke elementen in het debat brengt door te zeggen, dat ik het zwarte garen niet heb uitgevonden. Dank u', en toen ging de partijgenoot-ambtenaar weer zitten.

'Wenst Negentienvier hier nog op te antwoorden?' vroeg de voorzitter.

'En of', antwoordde Hendrik, 'ik... eh... heb er spijt van dat ik gezegd heb, dat hij het zwarte garen niet heeft uitgevonden... Ik neem mijn woorden terug, voorzitter en verklaar, dat hij het zwarte garen *wel* heeft uitgevonden.'

Toen dreunde de zaal van het gelach en de voorzitter bracht snel het voorstel van de oppositie in stemming, dat met overgrote meerderheid werd verworpen.

Niet de principiële opposanten, maar een paar kleinzielige geestdrijvers gingen in de weken daarna fluisteren, dat Hendriks vriendschap met August Bebel een puur verzinsel was. Opschepperij, kale Amsterdamse drukte, en anders niet.

Het boze gerucht won aan kracht. De een vertelde het de ander, in diep geheim. Zwijgt het voort. En ieder plakte er nieuwe bijzonderheden aan vast.

Het is een onomstotelijke waarheid, dat een paar partijgenoten toen discretelijk bij het Partijbestuur in Amsterdam naar Hendriks eerlijkheid hebben geïnformeerd. Maar onweerlegbaar bewezen de archiefstukken, dat Hendrik zich indertijd had aangemeld, toen het Partijbestuur vrijwilligers opriep om als gids te spelen voor afgevaardigden van het congres van 1904, die de hoofdstad wilden bezichtigen.

Met deze officiële documentatie als steuntje in de rug, was Negentienviers positie in de afdeling opeens een stuk sterker.

Er was in die dagen juist een vacature in het bestuur van de afdeling. De oppositie veronderstelde, dat zij het gevecht om die zetel zou kunnen verliezen – de meerderheid vreesde, dat zij de strijd om de lege stoel niet zou kunnen winnen. In zulke gevallen slaat een verstandige vergadering het gevecht over en kiest een bestuurder, die vlees is noch vis.

Negentienvier werd kandidaat gesteld door de oppositie en het bestuur nam zijn candidatuur over. Omdat er geen tegenstrever was, werd hij met algemene stemmen gekozen. Toen de voorzitter de benoeming met een stevige tik van de hamer officiële kracht verleende, klonk er in de vergadering zowaar een zwak applausje.

Zo werd Negentienvier van gewoon lid opeens lid van het afdelingsbestuur. Een besluit waarop hij trots mocht zijn. Een promotie, die August Bebel plezier zou doen. Maar Negentienvier werd tweede secretaris en dat is de hondenbaan in elk bestuur. Zo een man moet de notulen schrijven. Hij heeft slechts zelden tijd zich in de debatten te mengen. Hij moet onophoudelijk aantekenen, welke wijsheden de sprekers wereldkundig maken.

Negentienvier schreef plichtsgetrouw cahiers vol met minitieuze verslagen. Soms dacht hij: 'Zou Bebel ook wel eens notulen hebben geschreven?'

Hij las de notulen in elke vergadering voor met het verlamme gevoel, dat hij de enige was, die de woorden hoorde. Dan vroeg de voorzitter:

'Is er iemand, die op deze notulen op- of aanmerkingen heeft te maken? Niemand? Dan zijn ze onder dankzegging aan de tweede

secretaris zonder wijziging goedgekeurd, en dan stel ik nu het volgende punt van de agenda aan de orde...'

Een nieuwe stroom van welsprekendheid begon te vloeien, waarvan de loop moest worden geregistreerd. Vele malen dacht Negentienvier: 'Ik schei er mee uit. Wie zijn vader en moeder heeft vermoord, is nog te goed om notulen te schrijven. Laat een ander het nu maar eens opknappen. Ik word weer gewoon lid.'

Maar hij bleef. Eerst had August Bebel hem tot een strever gemaakt, nu maakte hij hem tot een klever.

Als hij 's avonds met zijn schoolse hanepoten ijverig neerschreef wat hij in de volgende vergadering moest gaan voorlezen, dacht hij, dat hij evenals Bebel op een verantwoordelijke post de komst van het socialisme verhaastte.

Hoe schoon en *hoe* zwaar het leven van een tweede secretaris kon worden, ontdekte Negentienvier pas goed, toen de provinciale stad een volksgebouw rijk werd.

Reeds vele jaren had men de behoefte gevoeld aan een eigen gebouw voor de eigen beweging. Iedereen vond het eigenlijk beneden de stand van een nette partij-afdeling om in een gehuurd zaaltje te vergaderen. De ene avond herbergt zo'n zaal een klaverjasclub, de andere avond een fuif van de loterijvereniging 'Altijd niet' en als de partij dan eens aan de beurt komt, nou ja, dan moeten de verheven idealen van dichters en denkers in diezelfde oudbakken omgeving worden verkondigd. Dat is toch niet *waardig*, partijgenoten! En kijk nou eens naar de wanden. Bloemetjesbehang en een toneel met decors uit de tijd van Claudius Civilis. Zo'n tableau vivant van Marie de Roode, hoe mooi was het. Maar als het licht weer op ging, zag je de zaal en daarvan stonk de lelijke burgerlijkheid je tegemoet.

Bovendien, je behoefde warempel geen professor in de weet-ik-veel-kunde te zijn om te snappen, dat van een eigen gebouw een enorme propaganda zou uitgaan. De naam van zo'n eigen gebouw was een strijdkreet. 'De Burcht' of 'De Toekomst' of 'Palvu', dat is de samengetrokken vorm van de klassieke zin: 'Proletariërs aller landen

verenigt u.' Toen er nog in de verste verte geen sprake van kon zijn, dat de afdeling ooit het geld bijeen zou kunnen brengen om het gebouw te laten zetten (laat staan het te exploiteren) dreigde er in het bestuur al een scheuring, omdat men het over de naam niet eens kon worden.

Er was toen een fonds gevormd, uit vrijwillige bijdragen van al degenen, die lid wensten te worden van het eigen gebouw, dat er nog niet was. Elke week een dubbeltje, jaren achtereen.

In andere plaatsen had de beweging ook eigen gebouwen kunnen laten zetten. Partij en vakbeweging samen, en soms met de royale hulp van De Centrale in den Haag, die de arbeiders tegen lage tarieven verzekerde en toch nog geld wist te verdienen.

Toen Hendrik in het afdelingsbestuur werd gehesen, stond de vlag juist op de nok van het volksgebouw: het was onder de kap.

In de bestuursvergadering zei de voorzitter: 'Ik stel voor, dat we onze partijgenoot Negentienvier benoemen tot afgevaardigde van het bestuur in de commissie, die moet toezien op het meubilair in het eigen gebouw.'

Iedereen juichte dit voorstel hartelijk toe, want het lidmaatschap van die commissie was geen sinecure. Je moest toezien, dat onverschillige bezoekers het meubilair niet veramponeerden. Als je de functie van commissielid goed wilde uitoefenen moest je van 's morgens vroeg tot 's avonds laat in het gebouw rondlopen en achter elke bezoeker gaan staan om toe te zien, dat hij geen as morste op de vloerbedekking, geen krassen maakte in de stoel, geen koffie klierde op het tafeltje, niet met deuren sloeg en geen peukjes sigaren wierp in installaties, die beslist niet verstopt mogen raken, omdat anders het eigen gebouw onfris zou gaan ruiken.

Toen het gebouw eindelijk klaar was, werd het feestelijk ingewijd met een culturele avond, zo mooi als niemand voor mogelijk had gehouden.

Hendrik met zijn herinneringen aan Amsterdam, had doorgedreven, dat er een eerste klas programma ten tonele zou worden gebracht. Persoonlijk was hij naar de hoofdstad getogen om er met

Jantje, Pietje en Klaasje te praten over de medewerking. Nou, en toen hij terug kwam, legde hij een ontwerp op de bestuurstafel, dat zonder een enkele wijziging, met algemene stemmen, werd aangenomen: Een opvoering van 'Allerzielen' met echte toneelspelers en recensies in de plaatselijke pers. Na afloop bloemen en redevoeringen en weer bloemen en nieuwe redevoeringen.

Het gebouw werd het middelpunt van een opgewekt en ietwat rumoerig sociaal leven. De jeugdorganisatie vergaderde meestal elke avond in een van de bovenzaaltjes. En de vakbeweging had er haar vaste zittingsavonden. Elke week was er een cursusvergadering, van de partij. En de grote zaal werd een immerspuitende bron van cultuur, kunst en socialistisch willen.

Dat het leven van een tweede secretaris werkelijk schoon en ondragelijk zwaar kan worden, leerde Negentienvier, toen hij op een avond na afloop van een vergadering met de eerste secretaris naar huis liep.

'Als ik jou was, Negentienvier, zou ik mijn borst maar nat maken met geitenmelk, want er wachten jou zware weken.'

'Hoe zo', vroeg Hendrik onnozel.

'Tussentijdse verkiezing voor de gemeenteraad,' zei de eerste secretaris, 'de liberaal Van Wustwezel heeft het laten afweten... Hij is dood, 't staat vanavond in de krant. Dus tussentijdse verkiezing, en voor ons district. Begin maar vast in je handen te spugen, want je zult een zweetje moeten halen.'

Het kiesrecht was toen nog niet algemeen. De Grondwet van het Koninkrijk der Nederlanden bond het kiesrecht aan de geldzak. De vrouw werd beschouwd als een huisdier zonder recht op invloed.

De verdeling van de zetels in de gemeenteraad in die provincieplaats was zodanig, dat het de moeite loonde een gooi te wagen naar de raadszetel van de overleden meneer Van Wustwezel. De liberalen voerden een dom beleid. Dat moest hun ingepeperd worden. Zij noemden zich het denkend deel der natie. Ze moesten een tik op hun hoofd krijgen, waarover ze nog lang zouden kunnen nadenken. De

leden van de afdeling hadden warempel geen injecties nodig. Uit het hele land zouden de beste sprekers naar de afdeling worden gedirigeerd. De felle klassenstrijd trok zich samen op die tussentijdse verkiezing voor een zetel in de gemeenteraad. Het zou een verkiezingsactie worden, waar de vonken van afspatten.

De eerste secretaris was verantwoordelijk voor alles wat er in het verkiezingsbureau gebeurde. Die werkzaamheden waren echter zo talrijk, dat hij slechts leiding kon geven. Hij commandeerde. Heel gemoedelijk natuurlijk. Maar hij was de baas. En de tweede secretaris moest zorgen, dat alles werd uitgevoerd, zoals de eerste had bevolen.

Negentienvier zei: 'Het komt hierop neer, dat ik de tweede secretaris en de eerste knecht ben.'

Hij verwaarloosde zijn gezellig gezin voor de ongezelligheid in het verkiezingsbureau.

Een enkele maal, midden in het geroezemoes van zeurende partijgenoten, kon hij plotseling denken: 'Als we nu August Bebel in een verkiezingsvergadering in ons eigen gebouw konden laten spreken... dan wonnen we de verkiezingen vast en zeker... Al ging Bebel alleen maar op huisbezoek.'

Naarmate de dag van de verkiezingen dichterbij kwam, raakte elke bewoner van het district er van overtuigd, dat de stemming de belangrijkste gebeurtenis was, die sinds eeuwen in het universum had plaats gevonden. De liberalen dachten: 'Als we het verliezen, houdt de wereld op met draaien.'

De socialisten dachten: 'Als we het deze keer niet winnen, kunnen we ons de ogen uit het hoofd schamen.'

Toen op de dag zelf de stembussen opengingen, stonden de partijgenoten achter de hekjes in het verkiezingsbureau. Ze turfden mee. En daarna sprongen ze haastig op de fiets. Naar het eigen gebouw snelden ze om hun cijfers in te leveren.

De uitslag gaf een sensatie in de hele stad. Geen enkele kandidaat had de volstrekste meerderheid behaald, zoals de wet voorschreef. Er moest een herstemming plaats vinden. Tussen de liberale en de rode kandidaat.

'Dat is alvast de eerste helft van de overwinning,' zei de voorzitter hoopvol, toen hij de verzamelde schare partijgenoten gelukwenste met dit resultaat.

De partijgenoten zongen: 'En die stroom rijst al meer en meer.'

De kandidaat zei nuchter: 'Als we niet hard aanpoken, komt die liberaal toch in de raad.'

Aanpoken dus.

Het was begin Augustus van het jaar 1913. Een lome warmte lag over de stad.

'De mussen vallen dood van de hitte,' mopperden de werkers, 'en wij moeten verspreiden.'

'Dat is voor ons voordelig,' legde de handige voorzitter uit, 'de bourgeoisie is met vakantie, de arbeiders niet. Dat helpt ons bij de verkiezingen. We moeten meer huisbezoekers hebben. Alleen door huisbezoek kunnen we het winnen.'

Als Negentienvier diep in de nacht thuis kwam, was hij te moe om 'Het Volk' in te kijken. Hij sliep een paar uur. Dan krabbelde hij, dood-vermoeid, weer op de been.

De dag van de herstemming was bepaald op de twintigste Augustus. Nog een goede week, en dan was de strijd beslist.

De avond van de dertiende Augustus zat Negentienvier in het verkiezingsbureau, toen de voorzitter ademloos kwam binnenstuiven.

'Heb je het gelezen?' vroeg hij.

'Wat?'

'Bebel is dood. Plotseling overleden. Aan een hartverlamming. In Zwitserland. Kijk, het staat in de krant.'

Een groot portret van Bebel. En een zwarte rand er om heen. In Memoriam. August Bebel overleden. Een zware slag heeft het internationale socialisme getroffen. De arbeiders van de hele wereld zijn diep bedroefd.

Geleerde psychologen moeten maar uitzoeken hoe zoiets mogelijk is, maar Hendriks eerste gedachte was niet een van droefenis. Het eerste wat hij dacht was: 'Nou winnen we de verkiezing.'

En pas daarna voelde hij droefheid als een mantel over zich heen glijden.

Die nacht kon hij niet slapen. Hij dacht aan de uren, toen hij met de grote man door Amsterdam liep. Aan de invloed, die deze wandeling op zijn leven had. En aan het werk, dat hij in het afdelingsbestuur deed. Aan de verkiezingen. De partij *moest* winnen! Hij deed geen oog dicht. Toen hij opstond om naar de bakkerij te gaan, was zijn besluit genomen.

‘Vanavond ga ik ook op huisbezoek. Dat kan er nog wel bij, en van die paar dagen hard pezen, zal Hendrik niet sterven.’

Het huisbezoek viel hem mee. Hij had nooit vermoed, dat hij in een gesprek van man tot man zoveel overtuigingskracht kon ontwikkelen. Hij wist niet, dat de mensen met wie hij sprak onder de indruk kwamen van zijn grote ernst, meer dan van zijn argumenten. Maar moeilijk bleef het huisbezoek toch wel. Toen de dag van de herstemming eindelijk aanbrak, had hij in zijn huisbezoekboekje vijf adressen genoteerd. Vijf kiezers, die vroeger nooit op de S.D.A.P. hadden gestemd, maar die nu beloofd hadden de rode kandidaat te zullen stemmen.

’s Morgens liep Negentienvier zijn broodwijk, maar de rest van de dag nam hij vrijaf.

‘Ik ga vijf adressen afsjouwen,’ zei hij tegen zijn voorzitter, ‘vijf lui, die me hebben toegezegd, dat ze rood zullen stemmen. Die ga ik vandaag voor de tweede maal opzoeken. Ze *zullen* stemmen, al moest ik ze in mijn broodkar eigenhandig naar het stembureau rijden.’

Ze *gingen* stemmen, die vijf.

En laat nou ’s avonds, toen de stembussen opengingen en de uitslagen werden geteld, de rode kandidaat gekozen zijn. Met vijf stemmen meerderheid. Vijf stemmen! Vijf!

‘*Mijn* stemmen’, dacht Hendrik en een warm gevoel van voldoening trok door hem heen, ‘ik heb in mijn centje het socialisme een grote overwinning bezorgd.’

Een paar dagen later beleegde de afdeling een feestelijke kunstavond, ter viering van de sensationele overwinning. De grote zaal van het

eigen gebouw was tjokvol. Nu merkte je pas hoe waardevol zo'n gebouw was. Vlaggen langs de muren. Vaandels op het toneel. Hendrik had dat moeten regelen. Als lid van de commissie voor de meubilering.

In etenstijd kwam de voorzitter bij Hendrik aan huis.

'Zeg, Negentienvier,' zei hij, 'jij hebt toch dat portret van jou en Bebel. Kunnen we dat lenen, voor één avond. We willen een groot portret van Bebel op het toneel zetten, en dat van jou er naast. Rode bloemen er om heen en zo.'

'Hier heb je het,' zei Hendrik en hij voelde een brok in zijn keel komen.

Op het podium stonden de beide portretten. Het grote, dat iedereen kende. Het kleine; je moest er eigenlijk vlak bij gaan staan om te zien wat het voorstelde. De rode bloemen lagen er om heen. De vlag van de afdeling was met zwarte crêpe omfloerst.

Toen de vergadering begon, herdacht de voorzitter de gestorven voorganger. De aanwezigen stonden op en zongen:

'O strijders, die uw liefde en leven
Uw kracht, uw geest en heldenmoed
Aan heel de mensheid hebt gegeven
Wij brengen u een broedergroet.'

En niemand vond het vreemd, dat Hendrik Johannes Jacob Cornelissen, de tweede secretaris van de afdeling, de tranen over de wangen biggelden.

Toen ze 's avonds laat naar huis liepen, zei Hendrik aarzelend tegen zijn vrouw: 'Je mag er nooit met iemand over spreken, maar toen ze 'Aan de strijders' zongen had ik een ogenblik het vreemde gevoel, dat August Bebel naast me stond... en hij legde zijn hand op mijn schouder... en hij zei alleen maar: *Genosse*... Gek zoiets, eigenlijk.'

'Ja,' zei zijn vrouw, 'gek zoiets.'

GOEIE-GEMEENTE

/

Arbeidsvreugde

Zijn naam doet er niet toe, tenminste hier niet. En de naam van de gemeente, waar hij zijn werk begon is ook verzonnen, want u zult Goeie-gemeente vergeefs op de kaart van Zuid Holland zoeken.

Hij is een lid van het omvangrijke personeel van De Centrale; en hij heeft plezier in zijn werk. Zijn maatschappij is zijn derde grote liefde. De eerste is zijn vrouw, de tweede zijn negen kinderen en dan komt De Centrale.

In zijn doodeenvoudigheid is hij het zinnebeeld van al die mensen, die op enigerlei wijze De Centrale hebben groot gemaakt. Daarom verdient zijn verhaal een plaats in dit boek.

Och, al is het aantal mensen, dat vreugde in de dagelijkse arbeid vindt, tegenwoordig gelukkig niet meer zo klein als vijftig jaar geleden, en al vindt men dezulken overal in het bedrijfsleven – ze zijn toch weer net zeldzaam genoeg om ze even aandachtiger te bekijken, wanneer je er eentje tegenkomt.

Maar waarom zou *ik* van zijn leven en werk vertellen?

Laat hij dat zelf doen; op zijn eigen manier.

'In Gorcum ben ik op school gegaan, laat 's kijken, ben ik er nou van af gegaan op mijn elfde of op mijn twaalfde jaar? Nee, dat moet op mijn elfde zijn geweest. Ik ben wat je noemt ongelukkig jarig, daarvoor ben ik op mijn vijfde op school gekomen. Nee, ik geloof toch niet, dat ik de volle zeven jaar op school ben geweest. Nou goed dan, toen ik er op mijn elfde vanaf kwam, moesten mijn ouwe lui de vraag beantwoorden, wat ik moest gaan doen. Ik zou liegen als ik zei, dat ze het precies wisten. Traditie voor een bepaald beroep bestond er in onze familie niet.

Mijn grootvader was visser geweest, riviervisser dan altijd. Hij ging op de zalm, die zat toen nog dik in de rivier. Als ik mijn ogen dicht

doe, zie ik hem weer zitten, als hij niet viste, breide hij altijd, netten breien bedoel ik.

Mijn vader had in zijn jonge jaren ook op de zalm gevisd, maar daar had hij al spoedig tabak van gekregen. Waarom hij aan de visserij een hekel had, weet ik niet meer, of misschien heb ik het nooit geweten, maar hij had er opeens geen zin meer in en bij ons in de familie is het zo gesteld: als er eentje ergens geen zin meer in heeft, kan het kort of lang duren, maar dan scheidt hij er mee uit.

Goed dan, die ouwe vader van me zei de wilde wateren van de rivier vaarwel en hij ging naar de suikerfabriek. Twee en veertig jaar heeft hij het daar uitgehouden. Ik trek daaruit de conclusie, dat het hem op die fabriek wel beviel, maar tja, ik kan me natuurlijk ook vergissen, want we hadden thuis een nest vol kinderen en al die opvreters moesten in het leven gehouden worden. Dan heeft een kostwinner niet veel keus, hé? Graag of niet, vader bleef in de suiker werken. Op zijn negen en zestigste is hij overleden, jong eigenlijk nog en lang heeft hij niet van zijn pensioentje kunnen genieten, of genieten is eigenlijk niet het goeie woord, want het was maar een habbekras.

Waar was ik ook weer gebleven, o ja, ik kwam van school en ik moest een vak hebben. Zelf een vak kiezen was er toen niet bij. Ik kon op school goed leren, ik had er echt lol in, en altijd prima cijfers. Ik heb nog al mijn schoolrapporten, als je er belangstelling voor hebt zal ik ze straks naar beneden halen. De hoofdonderwijzer kwam bij ons thuis om te vragen of ik kon doorleren. Naar de Mulo of naar de H.B.S. Hij vond me voor de H.B.S. best geschikt, maar er was geen geld en dus moest ik naar een baas, elf jaar oud was ik toen, maar dat heb ik je al gezegd. Ik was de oudste van de kinderen en toen ik elf was, waren we al met z'n zevenen thuis. Dat vak van me hebben ze toen maar zo'n beetje aan het toeval overgelaten. Er was een of ander eindje familielid, die kleermaker was en met die hadden ze bekookstooft, dat ik in de kleermakerij zou gaan. Maar dat was nou precies het vak, dat me het meeste tegenstond. Alles hadden ze me kunnen laten worden maar geen kleermaker. Natuurlijk hielp mijn verzet niets. Ik ben op de kleermakerstafel geklommen, maar na drie maan-

den had ik er schoon mijn bekomst van. Ik ben weggelopen. Thuis zei ik geen woord, maar op Maandagmorgen was er altijd markt en toen ik daar rondliep, kwam ik natuurlijk mijn moeder tegen, die verbaasd vroeg: 'He wat doe jij hier?'

Nou toen kwam van het ene woord het andere en 's avonds werd er zwaar gepraat bij ons thuis, maar ik zei maar steeds stijfkoppig: 'Nee, ik ga niet meer naar de kleermakerij', en daarbij bleef het.

Toen hebben ze me metaalbewerker laten worden. In het grove werk. Mijn ouders waren streng en ik heb van jongsaf aan het idee gehad, dat ik mijn eigen baas moest zijn. Ik vond, dat ik mijn eigen leven moest inrichten zoals ik zelf wilde en dat je de beste vrienden met je ouders kon blijven als je niet bij ze inwoonde.

Toen ik zeventien jaar oud was, ben ik naar Rotterdam gegaan. De lonen waren er hoger, en ik ben m'n hele leven heel erg spaarzaam geweest, dus daarom trok de grote stad me ook aan. Dat ging zo goed, totdat ik in 1914 in dienst moest. Daar hebben ze me twee en een half jaar vastgehouden en ik schijn bij mijn superieuren erg in de smaak te zijn gevallen. Ik heb tenminste daarna nog een tijdje als korporaal-kok in de keuken gestaan en dat was geen gek baantje, maar de metaal-industrie trok me toch veel meer.

De eerste grote ommekeer in mijn leven is eigenlijk gekomen door de staking van 1920. Ik weet het nog precies: de staking begon op 11 October 1920 en ze eindigde op 18 Januari 1921. Die staking werd verloren. Voordat de staking uitbrak was ik zo'n beetje vertrouwensman van de bond. Ik zorgde, dat er van een goede honderd vijftig leden de contributie binnenkwam en ik zat in verschillende besturen. Maar niet alleen doordat ik die functies bekleedde, maakte die staking zo'n grote indruk op me.

Dat zat veel dieper.

Kijk, die staking was volkomen rechtvaardig. De werkgevers wilden een loonsverlaging van 15%. Daartegen ging ons verzet. Dat we tegen die loonsverlaging moesten vechten vond ik al grievend; op een of andere manier vond ik, dat je eer als mens er mee gemoeid was;

ik bedoel, dat ik me gekrenkt voelde, omdat ze ons die 15% zo maar wilden opleggen.

Als er offers gebracht moeten worden, laten ze dan in redelijkheid duidelijk maken aan degenen, die de offers moeten dragen, waarom het nodig is en laten ze dan bewijzen, dat er ook in het brengen van offers een zekere rechtvaardigheid heerst. Maar dat was er toen niet bij. Niks hoor, 15% en slikken. Tegen dat onrecht heb ik toen gestaakt, en ik vond het eenvoudig beledigend (om het zo maar eens te zeggen), dat die rechtvaardige staking verloren werd. Het enige wat we eruit hebben weten te halen was, dat de 15% in twee etappes werden ingevoerd. De organisatie eiste, dat er geen represaille-maatregelen tegen de gewezen stakers zouden worden ondernomen en ik ging dus weer de fabriek in, maar de directie zag kans me in een week tijds zó te judassen, dat ze na een week reden hadden om me te ontslaan. Geen rancune noemen ze dat.

Ik heb toen overal in het metaalvak gezworven, maar binnen de Metaalbond kon ik nergens terecht. Of er een zwarte lijst bestond weet ik niet, maar bij Wilton hebben ze me eens een keertje aangenomen en na een halve dag weer ontslagen; toen kregen ze namelijk in de gaten, dat ze per vergissing een verkeerde hadden aangenomen. In die tijd heb ik de maatschappij, waarin we leven, leren verfoeien. De bond heeft toen gezorgd, dat ik in Amsterdam aan het werk kwam en dat ging best, want je kreeg je kostgeld vergoed en je reisgeld... ik woonde toen namelijk niet in Amsterdam. Maar in de winter van 1923 kwam er slapte en toen heb ik een paar jaar rond gezworven en eigenlijk van alles gedaan. Zulke dingen zeg je zo makkelijk, maar het grijpt je diep in je strot, als je als vakarbeider bijvoorbeeld bij een boer mest moet kruien. Niet dat ik mestkruien een minderwaardig karweitje vond, maar je zegt steeds tegen je zelf: 'Moet ik als geschoold metaalbewerker dat doen?' en zoiets vreet aan je ziel, snap je. Ik begon hoe langer hoe meer een hekel te krijgen aan de maatschappij, waarin zoveel ongerechtvaardigheid mogelijk was.

Nou ben ik van jongs af aan een brok zwerver geweest. Op school al zat ik vol met fantasieën en die draaiden altijd om mensen met

wie ik moest praten en die ik moest helpen. Elke jongen heeft zo zijn dromen, maar in mijn verbeelding was ik altijd iemand bij wie andere mensen om raad kwamen en hulp. Ik ben wat je noemt een sociaal wezen, die heel makkelijk vrienden maakt en gauw overal wordt ingehaald.

Toen ik dus van het ene snertkarweitje naar het andere zwierf, zei op een goeie dag iemand tegen me: 'Zeg, als jij werk in de metaal-industrie zoekt, dan weet ik wat voor je. In Goeie-gemeente!'

In dat dorp ben ik in 1925 gekomen en ik was nog geen week op die fabriek of ik had al in de gaten, dat het personeel op een rare manier voor de gek werd gehouden. Van een regelmatige loonschaal, die toch eigenlijk voor de hele industrie gold, was geen sprake.

De een verdiende vier dubbeltjes, de ander, die hetzelfde werk deed, twee kwartjes per uur, alles omdat de baas zijn muts op een goeie dag naar twee kwartjes of naar vier dubbeltjes had gestaan. We werkten er met 130 man en daarvan waren tien georganiseerd. Voor mezelf zou ik het heus niet nodig gehad hebben, want al zeg ik het zelf, ze konden een goeie grofwerker zoals ik, op die fabriek best gebruiken. Maar inwendig kon ik het niet verkroppen, dat zoveel arme drommels minder kregen dan waarop ze recht hadden. Nou, daarop heb ik ze attent gemaakt, hé.

Ik begon met een afdeling van de S.D.A.P. op te richten en toen ik later uit Goeie-gemeente wegging, telde die 80 leden, en op het Goudse Volksblad haalde ik een kleine honderd abonné's en natuurlijk heb ik ook gezorgd, dat de bond er een stevige afdeling kreeg. De bond heeft er toen voor het hele personeel een aardige loonsverhoging uit-gesleept, nou en toen die eenmaal binnen was, gingen de leden weer bedanken. Dat kon ik niet verkroppen en ik begon de maatschappij nog meer te verfoeien, die van alle mensen stomme egoïsten maakt. Toen kwamen er verkiezingen en ze stelden mij kandidaat voor de gemeenteraad. Ik had al zeg ik het zelf, een goede naam gekregen. De mensen kwamen naar me toe, als ze in de put zaten. Dan werd er eentje uit zijn woning gezet en moest ik inspringen; dan was er weer iets anders. Ik had het zo druk als een pruikenmaker zonder haar.

Tijdens die verkiezingsactie kwam Karel van Staal uit Gouda naar Goeie-gemeente om te spreken. Ik kende hem goed, want als er een of ander klusje was op te knappen, gingen we altijd naar hem, voor raad en daad. Enfin, we zitten op een avond na zo'n vergadering nog wat na te praten en daar is ook iemand bij, die slachtoffer was van een staking in de sigarenindustrie en die vertelde me, dat hij voor De Centrale werkte. Opeens zegt Karel van Staal: 'Zou dat nou niks voor jou zijn?'

Je realiseert je zoiets niet op hetzelfde ogenblik, maar die vraag heeft me merkwaardig gepakt. Ik had nog nooit in mijn leven gedroomd van de mogelijkheid, dat ik in het verzekeringsvak werkzaam zou worden. Maar toen Karel dat zo zei, dacht ik: 'Jong, pak je kans... dat is het waar je je hele leven op hebt zitten wachten.'

Niet om de centen hoor, want het was de eerste tijd volkomen een bijbaantje en het zag er niet naar uit, dat het ooit iets anders zou worden.

Maar kijk eens, zei ik in de weken daarna tegen mezelf, de meeste mensen sluiten verzekeringen, is het nou geen mooi doel om de mensen er toe te brengen die verzekeringen te sluiten bij hun eigen maatschappij, zodat de winsten hun eigen beweging ten goede komen?

Dat heb ik voortdurend in mijn malle kop gehad en ik denk, dat het daardoor kwam, dat ik zo'n succes had. Want in een half jaar tijds heb ik in mijn dooie centje en in mijn vrije tijd voor een kleine veertig duizend gulden afgesloten, en allemaal postjes van gemiddeld honderd gulden.

Je zult zeggen: 'Nou dan moet je hard gewerkt hebben.' Dat heb ik ook, maar ik voelde het niet. Ik had er reuze plezier in. Het spreken met mensen trok me aan; dat heb ik nou eenmaal in mijn natuur. Als ik 's avonds op dat fietsje van me kroop om weer of geen weer mijn adresjes in de omgeving af te rijden, dan zat ik te zingen en te fluiten van de pret. En ik kwam warempel niet alleen bij de leden van de bond en van de partij, niks hoor, ik heb ook mensen buiten onze kringen verzekerd en bij bosjes.

Intussen was het op de fabriek, waar ik werkte voortdurend don-

deren. Ze hadden me nodig voor zwaar constructiewerk, maar als ze me even konden missen, vloog ik eruit. Bij ontslagen stond ik altijd boven aan het lijstje.

Toen kreeg ik op 27 April 1927 (zulke data vergeet je nooit, hè) bezoek van iemand van De Centrale. Of ik bij hun in vaste dienst wilde komen. Ik ging eens zitten uitrekenen hoe dat financieel voor me zou aflopen en ik kwam tot de conclusie, dat ik in het verzekeringsvak beslist slechter af zou zijn dan in het metaalvak, financieel gesproken dan altijd. Maar ik heb het met mijn vrouw besproken en die zei alleen maar: 'Wat zou je doen als je enkele jongen was en geen vrouw en kinderen had?'

'Doorzetten,' zei ik. 'Kan gebeuren wat er gebeurt, maar ik zou doorzetten.'

'Doe wat je niet laten kunt,' zei ze, en ik ben haar nog altijd dankbaar daarvoor.

Man, als je wist wat ik voelde, toen ik op die dag naar de fabriek ging en tegen de baas kon zeggen: '*Nou ga ik weg. Ajussies.*'

Dat is een van de mooiste dagen in mijn leven geweest. Vrij!

Ik maak er geen geheim van, dat ik in het werk voor De Centrale volledige bevrediging heb gevonden. Het is heus niet, omdat je van plan bent alles wat ik je vertel in een boek te laten drukken, dat ik dat zeg. Ik ben nou zo lang bij De Centrale en ik heb een zodanige positie, dat ik warempel niemand en niets behoef te vleien, dat snap je wel. Maar in dat werk heb ik werkelijk de volle arbeidsvreugde gevonden en dat is in mijn leven een machtig ding geweest.

Trouwens zonder dat plezier in mijn werk zou ik het ook nooit hebben kunnen uithouden. Ik zeg het wel eens zo: 'Werken voor De Centrale is geen vak, maar een hartstocht. Waarom? In de eerste plaats omdat je zo vrij bent als een vogeltje in de lucht, in de tweede plaats omdat je verantwoordelijk bent voor je rayon en omdat je weet: er wordt van me verwacht, dat ik er iets van maak. Verantwoordelijkheidsgevoel alleen is niet genoeg, je moet ook weten, dat je gevoel voor verantwoordelijkheid door anderen wordt gewaardeerd.'

Alleen daardoor heb ik de moeilijkheden van de eerste jaren kunnen doorstaan. Huiselijk leven was er niet veel bij. Maar ik sleepte een ton aan posten bij elkaar, en alles polisjes van een honderd vijftig gulden gemiddeld.

Of ik in die jaren wel eens gekke dingen heb meegemaakt? Plenty natuurlijk, maar zulke dingen vergeet je... ik herinner me, dat ik ergens in de polder een adres had, waar ik wel een postje zou kunnen afsluiten. Ik had met de man afgesproken, dat ik 's avonds om kwart over acht bij hem zou komen, maar toen ik aanklopte, was het huis hardstikke donker. Nou gaan ze op het boerenland vroeg naar bed, zoals je weet, maar ik dacht: 'Hoor 's, jij hebt afgesproken, dat ik om kwart over achten hier zou zijn, en ik houd me aan de afspraak.' Dus, ik klop weer en jawel hoor, daar is gestommel en Kees (zo heette die vent, ik kende hem heel goed) komt in zijn onderbroek aan de deur en zegt: 'Kom d'r maar in, maar ik lig al bij mijn vrouw in de koffer.'

Nou ik dus naar binnen en terwijl hij in de bedstee lag, heb ik in de huiskamer de spullen nagekeken en steeds heen en weer geroepen wat ik hem wou vragen. Enfin, eindelijk had ik het formulier ingevuld, en ik zeg: 'Kees, nou mot je d'ruit komen om te tekenen.'

'Prakkizeer d'r niet over,' zegt Kees, 'kom jij maar hier.'

Nou ik naar die bedstee met papier en pen en inkt. Toen zegt Kees tegen zijn vrouw: 'Vrouw doe je tabernakel eens een beetje hoger, dan kan ik het papier d'r op leggen.'

En zo heeft die Kees de aanvraag voor zijn verzekering getekend. Ik heb die geschiedenis van die Kees al menig keer verteld en ze lachen d'r altijd hartelijk om.

O, je komt, als je zoveel jaren langs de weg en onder de mensen bent, natuurlijk heel gekke dingen tegen. Ik herinner me, dat ik een plaatsje afwerkte, waar een andere maatschappij heel wat klanten had. Nou ik sleepte d'r heel wat weg, hoor. Ik liet me toen nog om de andere dag bij een barbier scheren en op een keer zit ik onder het mes, toen zegt die baardkrabber tegen me: 'Bent u niet meneer Zo-en-Zo?'

'Ja,' zeg ik, 'waarom vraag je dat?'

Toen zegt die barbier: 'U bent toch die agent van De Centrale?' en hij zet me meteen het scheermes op mijn strot.

'Ja,' zeg ik.

'Nou,' zegt hij weer, 'ik ben de vertegenwoordiger van die maatschappij en u pikt me al mijn klanten af.'

En ondertussen liet hij dat mes maar op mijn keel rusten. Man, ik zeg je, ik zweette bloed van narigheid. Hij deed natuurlijk niks, maar ik ben toch maar van barbier veranderd. En laat die andere barbier nou vertegenwoordiger zijn van een andere maatschappij... nou toen heb ik zo'n veiligheidsscheerapparaat gekocht en sinds die tijd scheer ik mezelf maar; dat lijkt me veiliger.

Je hebt natuurlijk in de concurrentie met de andere maatschappijen soms moeilijke dingen en ik zeg dat niet om op te scheppen hoor, maar ze hebben me ook wel eens willen wegekopen. Maar daar moet ik nou niets van hebben. Ik geloof, dat ik bij geen enkele andere maatschappij iets zou kunnen bereiken. Kijk, ik heb bij De Centrale het gevoel, dat ik voor mezelf werk, maar dan niet in de egoïstische zin van het woord, als je snapt wat ik bedoel. Alleen daarom en niet in de eerste plaats om het geld vind ik 't aardig werk, maar dat heb ik geloof ik al een paar maal gezegd.

Nou en toen hebben ze me op een goeie dag gevraagd of ik in de inspectie wilde komen. Jawel, dat wilde ik wel. Ik heb natuurlijk ook wel eens verschil van mening met de directie gehad, bijvoorbeeld toen ik een van de Zuidhollandse eilanden onder handen wilde nemen. Ik geloof, dat we toen zoiets van zeven gulden incasso op dat hele eiland hadden. Ik zeg tegen de directie: 'Ik wou daar nou eens flink gaan aanpoten.'

'Blijf d'r af,' zegt menceer Simonsz tegen me, 'dat kost altijd meer, dan er uit gehaald kan worden.'

'Durft u er wat geld tegen aan gooien?' vraag ik.

'Nee,' zegt hij, 'of je zou het zelf als voorschot moeten doen.'

'Goed,' zeg ik en laat ik je nou vertellen, dat dat zelfde eiland tegenwoordig zo goed is, dat we het agentschap in tweeën zullen moeten splitsen, het is er rijk voor. Ze moeten van die geboortebewijs-formu-

lieren hebben voor de verzekering en op het stadhuis hadden ze vroeger in een heel jaar aan vijf honderd meer dan genoeg, maar toen we er een tijdje gewerkt hadden, moesten ze duizend extra formuliertjes laten komen.

Nou kom je soms rare dingen tegen, hoor. Ik herinner me, dat ik eens in een stad in Zuid Holland probeerde bij een kennis van me een verzekering te sluiten. Die mensen waren al bij een andere maatschappij, maar ze wilden wel naar ons overgaan. Steeds als ik aan de deur kom, zegt die vrouw: 'M'n man is niet thuis!'

Ik begon dat op de duur een beetje raar te vinden, en toen heb ik dat huis een beetje in de gaten gehouden, net zo lang tot ik wist: nou is de vrouw weg, maar de man thuis. En toen ik naar binnen.

'Kom d'r in,' zegt die vent en ik maak m'n praatje.

'Jawel,' zegt hij, 'wacht ik zal even de oude polis van die andere maatschappij halen,' en hij aan het zoeken, maar hij kon de polis niet vinden.

Intussen komt zijn vrouw thuis en die kijkt me vuil aan.

'Waar is de polis?' vraagt die man.

Zij probeert te duiken, maar hij houdt vast en ja hoor, daar komt die polis voor de dag. Het was niet de oude, maar een nieuwe. De oude had ze afgekocht en weet je waarom? Kijk, de agent van die maatschappij had ook een afbetalingsmagazijn en als de mensen bij hem in de beer zaten, zei hij: 'Geef me maar je polis, dan lossen we daar mee af.' En dan smeerde hij ze naderhand een nieuwe polis aan.

Nou toen ik dat wist, heb ik een paar Zaterdagten zijn winkel in de gaten gehouden en alle klanten opgeschreven. En toen ik er achter aan. Man, het is een schandaal geworden van wat heb ik jou daar. Die vent is er door zijn maatschappij uitgeschopt, maar ik had intussen voor De Centrale heel wat binnen gehaald.

Als inspecteur is het nog mijn liefste karweitje een klein agentschap op te halen. Eerst met de mensen van de beweging spreken, de vakbeweging, de partij en zo. Dan de agent een eerlijke kans geven om er wat van te maken. Is hij voor het werk niet geschikt een nieuwe vinden en dan samen met hem op stap. Je moet er liefde voor

hebben, anders lukt het nooit; dat houd ik mijn agenten altijd voor.

Ik zeg altijd: De Centrale is geen gewone verzekeringsmaatschappij. Houd dat altijd goed voor ogen, want alleen dan ben je in staat de klanten te overtuigen. Je kunt er een goed stuk brood bij verdienen, want het is ten slotte een zakelijke onderneming, maar als je van binnen te bot bent om het idealisme te voelen dat erachter zit, kun je beter naar een andere verzekeringsmaatschappij gaan.'

Nou, en nou zit ik er al jaren, hé. Met meneer De Lieme, de oude directeur heb ik drie of vier keer in mijn leven contact gehad. Hij was heel erg zakelijk. Hij stelde je drie of vier vragen en dan wist hij alles.

Zijn opvolger meneer Simonsz ken ik beter; daar heb ik altijd heel goed mee overweg gekend. Menselijke man!

Zal ik je 's een geschiedenis vertellen uit de oorlog. Op 6 December 1942 was ik 25 jaar getrouwd, midden in de oorlog hé. En meneer Simonsz kwam 's middags om te feliciteren. Nou hij kon me twee keer feliciteren, want vijf minuten voordat hij kwam, was net mijn zoon geboren. Dat is je wat, precies op de zilveren bruiloft. We nocmen hem de zilverprins. Acht dochters en één zoon heb ik. Nou het was zo aardig, hé, dat meneer Simonsz op felicitatie en tegelijk op kraamvisite kwam. En met de nieuwe directie meneer Vos en Hofstra heb ik natuurlijk ook veel contact. Ik vertel hun wel eens van vroeger en ik denk, dat ze je daarom hebben gezegd, dat je eens met mij moest gaan praten. Die Varia-Verzekering, waar meneer Hofstra over gaat, is in enkele jaren een flinke zaak geworden. Vroeger hebben ze daar nooit aangewild, maar het loopt tegenwoordig als een lier. Zoiets doet je ouwe hart goed!

Wil je nog meer weten? Ik geloof niet, dat ik nog veel kan vertellen. Alleen nog dat: als socialist heb ik in het kapitalisme niets dan teleurstellingen en ontmoedigingen ondervonden. Ik ben waarachtig niet zo fijn gebouwd, maar de ervaringen, die ik in het particuliere bedrijf heb opgedaan, zitten me tot hier; en nou heb ik het misschien niet eens zo erg getroffen. Maar sinds de staking van 1920 heb ik verlangd naar een werkkring, waarin je het gevoel kon hebben, dat je niet voor winst werkte, maar als dienst aan de gemeenschap. Dat heeft

niets te maken met wat je aan persoonlijk inkomen er uit krijgt. Je moet toch leven nietwaar. Nee, het gaat er om of de zakelijke onderneming, waarvoor je werkt, bewust een dienst aan de gemeenschap bewijst, ja of nee. En daarom zeg ik je, voor dat je weggaat, als ik wéér werd geboren en ze vroegen me: wat wil je worden, dan hoefden ze het niet weer te proberen met kleermaken of met metaal draaien of smeden... nee, dan werd ik verzekeringsman, op één voorwaarde natuurlijk: dat ze me dan wéér bij De Centrale aan het werk zetten. En dan zou het me niks kunnen schelen om weer van voren af aan in een heel klein agentschap te beginnen.'

ARBEIDERSJEUGD

De Pinksterklok

Geen kwaad woord zal mijn schrijfmachine ooit ter wereld brengen, wanneer ik vertel van de socialistische jeugdbewegingen, die in Nederland hebben gepolitiseerd, voordat de A.J.C. dansend en zingend haar entree maakte. Laat hen maar praten, de lieden, die het verleden niet anders dan zwart-in-zwart kunnen schilderen; tegenwoordig is het ook niet overal amandelpers met boter en suiker.

Tot de oude 'Zaaier' heb ik nooit behoord. Wat ik ervan weet is, ten eerste, dat mevrouw Henriëtte Roland Holst de naam heeft bedacht en ten tweede, dat de leden het hebben bestaan koning Willem III tot een debatvergadering uit te nodigen. (Hij heeft nooit geantwoord.) Die dingen weet ik echter uitsluitend van horen zeggen. Uit eigen ervaring weet ik, dat er uit dat kleine ploegje vroegrijpe melkmuilen, een naar verhouding groot aantal kranige mensen is voortgekomen, die hun voetafdruk hebben gezet in het zand van de tijd.

Maar van de jeugdbeweging, die op 'De Zaaier' is gevolgd, weet ik meer. Jaren achtereen heb ik trouw elke week vijf centen van mijn zakgeld als contributie gedokt. Die jeugdbeweging lag tussen de Zaaier en de A.J.C. in, naar het chronologische gerekend. De Tussentijdse Jeugdbeweging. Ze werd op de kentering der tijden geboren. Dat is, zegt de dichteres, geen geluk. Maar als ik in mijn herinnering onderduik, kan ik geen enkele gebeurtenis ontdekken, die me destijds tot droefheid stemde; ik ontmoet uitsluitend gebeurtenissen, die me thans gelukkig doen glimlachen.

Dat is vreemd, want ik weet zeker, dat er destijds nogal reden tot ontevredenheid scheen te bestaan. Hoe zat dat ook? O ja, ik weet 't alweer!

De Tussentijdse had zich aan de partijgenootschappelijke volgzzaamheid laten kluisteren met een stevige ketting, waaraan bovendien nog een loodzwaar gewicht geklonken zat: het Partijbestuur van de

S.D.A.P. Niemand der jongelingen heeft ooit van zijn hart een moordkuil gemaakt. Zij beleden oprecht, dat het Partijbestuur van hun jeugd niets begreep.

Geroddeld werd, dat in een Partijbestuursvergadering de volgende dialoog ten beste werd gegeven:

1e Partijbestuurder: 'Een socialistische jeugdbeweging is een noodzakelijk kwaad.'

2e Partijbestuurder: 'Niet noodzakelijk. Alleen maar: een kwaad.'

Beide stromingen sloten toen een compromis. Er zou wel een jeugdbeweging komen. Maar ze mocht zich niet met actuele politiek bezighouden.

Alleen reeds door dit vergelijk kreeg de beoefening der staatkunde voor de leden van De Tussentijdse de verlokking van de geheime genotvolle zonde. Ontelbare keren zijn ze voor de verleiding bezweken. Maar bij niemand heb ik ooit berouw bespeurd; niks daarvan hoor!

Met groot doorzicht, had het Partijbestuur verordeneerd, dat er op de Tussentijdse beleidvol moest worden gepast. Die vertrouwenspositie viel een gezelschap rustige politieke en paedagogische dames en heren in de schoot. Ze kregen er grijze haren van. Want tegen die toezichthouders intrigeerden we soms met leepheid, meestal met onverstand, maar altijd met de genegenheid, die vroeger op de lagere school onze verhouding tot de meester had gekenmerkt. We loerden ijverig op elke kans om duidelijk te demonstreren, dat we de noden van het internationale proletariaat beter begrepen dan zij. Dan zetten we de douche open, waaruit citaten, bewijzen, argumenten en tegenwerpingen spoten.

Mijn lidmaatschap van De Tussentijdse viel samen met de jaren van de eerste wereldoorlog. Wij weigerden de kleine mensen de dupe te laten worden van de grote politiek.

In dit opzicht waren we roerend eensgezind. Maar hoe die arme drommels te redden? Daarover lagen we met elkaar geestelijk te worstelen. De ene helft van de leden was tegen, de andere helft vóór de verdediging des vaderlands. We bevochten elkander op leven en dood met het geesteszwaard der vrijheidsscharen. Natuurlijk wonnen

de tegenstanders het pleit. Zij zonden een motie van innige verachting aan het Partijbestuur. Daarna verenigden meerderheid en minderheid zich in de eendrachtige protesten tegen de dames en heren van het toezicht, die vonden, dat we ons met de kwestie der landsverdediging in het geheel niet hadden te bemoeien.

Aangezien wij 't meer dan moe waren naar anderer wil te leven, reisden we naar Haarlem om in die stad met andere jonge slachtoffers der tyrannie te overleggen hoe wij 't konden klaarspelen voortaan met de politieke huissleutel op zak door de wereld te gaan. In dat bewogen debat hoorde ik voor het eerst een zin, die ik zo mooi ben blijven vinden, dat hij me sindsdien in menig onberaden ogenblik is ontglipt: 'Tegen obscurantisme helpt maar één ding: de openhartigheid.'

Met deze gedachte kon iedereen het destijds al zonder discussie eens worden. Derhalve kreeg een commissie opdracht de zonden en vergrijpen der toezichthoudende dames en heren, en bovenal het goede recht van de jeugd op een eigen mening in eigen zaak, vast te leggen in een lijvig rapport.

We namen het niet langer. We wilden wat anders.

Alleen, we wisten op geen voeten of vademmen na *wat* we eigenlijk wilden.

Vraag me niet hoe de strijd afgelopen is. Hij is nóg niet ten einde. Ik zal u uitleggen waarom niet.

Het rapport werd geschreven, jawel! Maar het Partijbestuur weigerde het op een congres in behandeling te nemen. De motivering van die afwijzing is me glad ontgaan. Zij doet er ook niet toe, want *wij* hadden gelijk!

Inmiddels hebben ze de S.D.A.P. opgeheven, zonder dat deze brandende kwestie ooit werd afgedaan.

Trouwens, De Tussentijdse is ook opgeheven. Want omstreeks het jaar 1918 verscheen in die bonte wereld: partijgenoot Vorrink. Toen was alles opeens anders.

Mijn vrienden en ik zagen hem met afgrijzen komen. Hij was vehe-

ment vóór de landsverdediging. Koos was echter een militarist, die het niet bij moties liet. Toen de oorlog buiten onze grenzen woedde, moest hij soldaat worden. Voor zijn nummer. Volkomen vrijwillig had hij zich laten inschrijven voor de officiersopleiding. Daar was hij trots op; nota bene. Hij was luitenant geworden. Foci!

Goed beschouwd was deze afvalligheid te verwachten geweest. Hij was een jong uit een kwaad nest. Hij kwam namelijk uit de georganiseerde geheelonthoudersbeweging. Nog wel uit het verfoeilijkste deel van die beweging: de K.G.O.B.

Wij kenden een gevlugeld woord: 'Wie eenmaal lid van de K.G.O.B. is geweest, wordt nooit weer goed bij zijn hoofd.'

Niet, dat de leden van De Tussentijdse tegen de geheelonthouding waren. We koesterden een diepe afkeer van alcohol. Maar, je moet leren het wezen der dingen te onderscheiden. Misbruik van alcohol was een uitwas van het kapitalisme; dat stond in de brochures, waarmee we op Zaterdagavond colporteerden. Nou en als een patiënt roodvonk heeft, gaat de dokter de zieke toch niet wit schilderen. Nee meneertje, hij tast de ziekte in de oorsprong aan. Snapt u het verband? Zelf niet drinken, goed. Maar de strijd tegen de alcohol dient niet gevoerd te worden in de prieeltjes der geheelonthoudersbeweging, maar in de socialistische organisatie zelf.

Wij waren de principiëlen, de steilen, de orthodoxen. Koos Vorkink behoorde tot de halfzachten, de verwaterden, de meelbieten van de K.G.O.B. En omdat alles muist wat van de katten komt, mocht het dus geen verwondering baren, dat zo iemand in de grijpparmen van het militarisme was gevallen.

Hij vertelde in de socialistische beweging rond, dat hij een nieuwe vorm van jeugdorganisatie in het hoofd had.

'Geef me de ruimte, dan zal ik je laten zien, wat ik bedoel!'

Nou, nou, we zagen hem aankomen!

Het zou ons misschien wel zijn gelukt hem te bedelven onder onze hoon, minachting en principes, ware het niet, dat hij over enkele eigenschappen beschikte, die wij helaas moesten ontberen. In de eerste plaats wist hij precies, wat hij wilde. En vervolgens kon hij daar niet

over zwijgen. Nooit en onder geen enkele omstandigheid zweeg hij.

Toen we moesten erkennen, dat we hem niet áánkonden, zeiden we schamper: 'Partijgenoot Vorrink... Oh die? Die is ingeënt met een gramofoonnaald!'

Hij praatte ons, nazaten van De Tussentijdse, onder de grond. En al doende trok hij zijn nieuwe A.J.C. boven de horizon.

De oudjes en de jonkies in de socialistische beweging keken met spanning over de schutting.

Op het 1 Meifeest van het jaar 1920 was de A.J.C. zover, dat ze zich dorst voorstellen. Een eigen programma als op zichzelf staande eenheid in de feestviering op het IJclubterrein in Amsterdam.

Eerst hield een jongeling in bombazijn een toespraak tot zijn leden. Hij was een schoolkameraadje van me. In de Tussentijdse had hij zich als een wetenschappelijke theoreticus doen kennen, van wie het socialisme nog veel mocht verwachten. Op een of andere mysterieuze wijze echter had partijgenoot Vorrink hem in de ban kunnen krijgen. In een goed jaar tijds had de aankomende theoreticus zich ontwikkeld tot een halfzachte aestheet.

Zijn toespraak begon ongeveer aldus:

'Ik moet hier tot u spreken over ons Meifeest, ja *ons* Meifeest, en ik ga dat doen, terwijl de beschuttende wal van jonge kameraden om me heen staat. Ik zie dit als een symbool van onze verbondenheid, want we behoren bij elkaar en we vinden in de gemeenschap van allen gelegenheid om ons te ontplooien en het leven te leiden, zoals het eigenlijk bedoeld is.'

Er was iets in de klank van zijn stem en in de keus zijner woorden, die de toehoorders de oren deed spitsen. Die knaap méénde wat hij zei. Een nieuw lied, een beter lied, mijn vrienden wil ik dichten.

Met geen syllabe kikte hij van de ernstige politieke vraagstukken, die hem toch niet geheel onbekend moesten zijn. Hij zag kans een half uur, boeiend te praten over schoonheid en vrijheid, levensblijheid en vrede, allemaal onweegbare dingen! Dat was dus het nieuwe begin?

Daarna zag de socialistische beweging voor het eerst: volksdansen.

De jongens en meisjes behoeften er hun vergietschoenen niet voor uit te trekken.

Ze hadden de hele dag al op blote voeten over het IJclubgras gewandeld. Die blote benen waren de grootste sensatie van dat Meifeest. De volksdansen waren de gloeiend-hete nieuwigheid. Maar wat had dat gehos en gesprong met socialisme te maken?

Een partijgenoot met analyserend vernuft zei: 'De muren van Jericho zijn gevallen, nadat de Joden er zeven maal omheen hadden gedanst... maar het kapitalisme zal door die Vorrink niet bezwijken, al laat hij ze er een miljoen maal omheen dansen.'

'Maak je geen zorgen,' zei een wetenschappelijk man met een voorspellende geest, 'dat kan nooit een blijvertje zijn.'

Al spoedig bleek, dat de A.J.C. zich energiek inspande om toch een blijvertje te worden. Er was met dat nieuwerwetse gedoe iets geheimzinnigs aan de hand. De A.J.C. bleek bijvoorbeeld vat te hebben op de nageljongens van de scheepsbouw.

Zolang mijn herinnering reikt, is de nageljongen een mysterieuze figuur in de jeugdbeweging geweest. Volgens brochures en wetenschap moesten deze jongens in drommen kloek en breed naar het socialisme opmarcheren. In werkelijkheid gingen ze liever biljarten. Omdat al ons streven er op gericht was geweest te zorgen, dat de brochures gelijk kregen, bleef onze propaganda de nageljongens hinderlijk volgen. We waren als hengelaars, die vissen met deeg, dat ze zelf lekker vinden; maar de vissen hebben hun eigen oordeel.

En laat het de A.J.C. nu wél gelukken. Het was de wereld op haar kop. Ze kreeg de nageljongens, weliswaar niet bij honderdtallen, hoogstens een man of twintig. Goed, maar dat was nog altijd twintig meer dan voorheen. En het was zo hinderlijk symbolisch.

Het werd de jongelui anders niet gemakkelijk gemaakt. Om een goed lid van de A.J.C. te zijn, moest je meer pleziertjes opgeven dan voorheen normaal werd geacht. Het ging niet alleen om die paar centen contributie. Het kwam op je gedrag aan. Niet roken, niet drinken, geen ijsjes lebben, een hekel hebben aan de mode-slavernij,

pinda's straal negeren en onophoudelijk in hoogdravende termen je afkeer betuigen van platte lol.

In de A.J.C. hadden ze er op een geheimzinnige manier slag van gekregen de eenvoudigste handeling op te heffen tot een gebeurtenis van belang. Een lied zingen, een vlag ontplooiën, een vaandel dragen, een verhaal vertellen, een fikkie stoken... ze wisten het in die nieuwerwetse jeugdbeweging op te dienen met een bravour en een plechtigheid, alsof je vier en twintig uur per dag in een tempel woonde. En de zucht om hogepriester, en als het niet anders kon dan maar koster te worden, pakte eerst de jeugd en nam daarna de ouderen te grazen. Je moest als lid van de A.J.C. 'stijl' hebben. Daar hoorde bij, dat iedereen door iedereen bij de voornaam werd genoemd. Koos en Klaas, en Herman en Piet en Henk en Nico en Tine en Ben en Lien en Irene en ga nog zo maar een half uurtje door.

De nageljongens van de Eilanden kwamen desondanks, en de kinderen uit de Jordaan en uit het centrum van de stad.

Overal in het land ontstonden groepjes van vreemde arme snuiters, die het wandelen nooit moe werden. Van het doodeenvoudige tippelen wisten ze een evenement te maken. Een partijtje kuieren werd opeens een stuk vernieuwing der cultuur. Ze leerden bomen herkennen en torretjes bespieden. Ze raapten kiezelsteentjes op, en beweerden, dat die hen aan de ijstijd herinnerden.

Ze decreteerden plechtig: wandelen leert de mens zijn plaats kennen in de eeuwigheid en oneindigheid, het behoedt hem voor zelfoverschatting.

Met gitaren en blokfluiten voorop, trokken ze door die oneindigheid der gebaande wegen rondom de plaats hunner inwoning en voor zelfoverschatting behoed, zongen ze:

'Wij zijn de jonge garde
van 't proletariaat.'

Die wandelingen werden spoedig een levensbehoefte voor hen. Wanneer het weer te mooi was om in zalen of zaaltjes te hokken, trokken ze er op uit.

Bij alles wat ze deden, zeiden of dachten, zochten ze naar 'stijl'. Wat stijlloos was, wisten ze precies.

Het was géén stijl om op hoeken van straten rond te hangen.

Het was ook geen stijl om op Zaterdagavond over de Nieuwendijk te flaneren.

Alleen in de gemeenschap van de A.J.C. ontmoette je de nieuwe levenshouding.

Om al deze redenen vonden ze het vanzelfsprekend, dat de organisatie hun geen vrij uurtje in de week gunde. Ze werden een gesloten groep. Met eigen omgangsvormen. Met een eigen groet. Met een zelfgevonden voorstellingswereld. Met een eigen woordenboek. Geen woord vond zoveel verschillende toepassingen als de uitroep: fijn.

Partijgenoot Vorrink werd Koos Vorrink en spoedig alleen maar Koos, heel amicaal.

'Vriendschap Koos! Fijn weer.'

'Vriendschap! Fijn, dat ik je weer eens tegenkom.'

'Ja fijn, we hebben bij ons in de afdeling pas zo'n fijn boek gelezen.'

'Fijn, zeg!'

Die tovenaars maakte van zijn jonge garde een fijne kern, die in haar eigen snelheid ging roteren. Gaandeweg werden steeds nieuwe kringen van jonge mensen door die snelheid gegrepen. Heel wat ouderen konden de aantrekkingskracht niet weerstaan. Ze gingen méé-roteren. Al liepen ze naar de veertig.

Wanneer zo'n figuur van middelbare leeftijd door de geest van de A.J.C. was gepakt, veranderde hij zijn kleedij. Het donkere stofpak werd vervangen door een bombazijnen costuum. Als Bruin het kon trekken, nam hij in plaats van pilow, iets in ribfluweel. Een hoed of pet droeg hij reeds lang niet meer. Hij kocht zich een effen hel-kleurig overhemd met een gebreide das van bont patroon. Onder de sportkousen droeg hij sandalen, die hij bij het eerste grassprietje, dat hij tegenkwam, subiet uittrok. Hij danste zich door het leven.

De vrouwen hulden zich in 'Dirndlkleid' met pofmouwwtjes. De haren droegen ze met een scheiding in het midden en twee in elkaar geknoedelde vlechten tegen het achterhoofd. Door een of andere nooit

onthulde biologische goocheltruc wisten ze altijd kinderen te krijgen met strogeel haar. Die blagen lieten ze plaatjes zien uit 'Das Haus in der Sonne' toen de wurmen nog te jong waren om het verschil te beseffen tussen een melkfles en hun echte moeder.

Wanneer de A.J.C. een feestbijeenkomst belegde (elke samenkomst was een stuk feestcultuur) kwamen de imitatie-A.J.C.-ers in het kielzog van de troep aangevaren. De vedelaars aaiden de snaren, de gitaristen rammelden hun welluidende spijkerbakken, de blokfluiten zongen falset. De A.J.C. danste. En de oma's en opa's werden door de dartelheid onweerstaanbaar besmet. Ze grepen elkaar in de om-en-om greep van de stijlvolle dans en volop en hoorbaar genietend zongen ze met stijve knieën en het laatste restantje adem:

Moeder Wies, moeder Wies kijk nou 's an
Hoe ik de boemelschots dansen kan
Hakke en een teen, linker-, rechterbeen
O moeder Wies, waar gaat dat heen?

Bij een dergelijke exhibitie heb ik eens een bedachtzaam lid van de S.D.A.P. horen zeggen: 'Toen wij zo jong waren, waren we vroeg-wijs. We waren onze eigen grootvaders, maar die lui, die daar dansen, die zijn potdomme hun eigen kleinkinderen. Het is géén gezicht.'

En toch deed het je goed, tot in het diepste putje van je socialistische hart, want al kon je het niet onder woorden brengen, op een of andere manier had dat onwennige gedoe iets met socialisme te maken.

Het was onvermijdelijk, dat Koos, Klaas, Jan, Piet, Ben en hoe die snuiters verder allemaal heetten, het op een goede dag in hun overmoedige hersens kregen, dat de A.J.C. een eigen huis moest hebben.

Aan woorden heeft het dat gezelschap nooit gemankeerd. Ze proclameerden plechtig, dat ze verlangden naar: een eigen centrum, waar vanuit het opvoedings- en scholingswerk van de socialistische jeugdbeweging telkens nieuwe kracht zou kunnen toestromen. In dragelijker Nederlands gezegd, kwam het hier op neer, dat ze

voortaan wilden kamperen en baas in eigen huis wilden wezen.

In 1920 hadden ze gekampeerd op een landgoed bij Hilversum. Erg indrukwekkend. Maar bij de eigen stijl, behoorde nu eenmaal een eigen sfeer. En zoiets vind je toch alleen maar in je eigen huis.

Koos orakelde: 'Ergens moet een voorbeeld zijn!'

De nuchterlingen in de organisaties der volwassenen, die de bui zagen hangen en bezorgd dachten aan de duiten in hun verenigingskassen, vroegen: 'Een voorbeeld? Waarvan een voorbeeld en voor wie een voorbeeld?'

Ergens in de psyche van Koos moet een verdrongen Oosterling verscholen zitten, want hij antwoordde met twee wedervragen: 'Wat doet gij met uw nieuwverworven rechten? Wat doet gij met uw nieuw veroverde vrijheid?'

Sommige woorden zijn als het beeld uit het sprookje. Een tovenaars blijs het leven in en toen ging het zijn eigen weg. Toen Koos die twee vragen had gesteld, begonnen steeds meer penningmeesters in de socialistische beweging geestdriftig te worden voor iets, dat er nog niet was en dat als het er eenmaal zou zijn, handenvol geld zou gaan kosten.

In 1922 kochten de overmoedigen van de A.J.C. een lap grond met heuvel bij Vierhouten. De Paasheuvel. Ze gingen er een kampgebouw zetten. De terreinen zouden ze gereed maken voor de ontvangst van glorieuze uitingen der nieuwe cultuur.

Overal uit het land kwamen de werkploegen: de jongens en meisjes, die zelf hun eigen Paasheuvelbezit gingen verfraaien. Ze bewerkten de terreinen, bouwden de technische inrichtingen, de schuren en de werkplaatsen. Ze sloegen eigenhandig de pompen, legden de buizen van waterleiding en electriciteit. Ze gingen de verwaarloosde grond ontginnen. Ze groeven de kuil van het grote openluchttheater met hun eigen handen.

Ze plantten de bomen en de struiken en daarna goten ze het betonnen podium, dat ze vervolgens zelf glad schuurden.

De dichters en de dichters werden van het nieuwe vervuld; de eigen poëten van de nieuwe gemeenschap.

‘Voor ’t donker bos, aan de wijde hei,
Mchtig beschermd en toch eindloos vrij,
Tussen de rust en het naaldgeruis,
Rijst onze woning, ons makkerhuis.’

Geen levende gemeenschap van mensen kan het stellen zonder een eigen mythe. De mythe van de A.J.C. werd het jaarlijks terugkerend Pinkersfeest.

Zo’n Pinksterfeest werd een wonderlijke mengeling van rechtzinnige ernst, fijnzinnige kunst en uitzinnige zelfspot. Voor de rechtzinnigheid zorgden de geleerde sprekers, die ’s morgens in het openluchttheater mochten vertellen welke grote verantwoordelijkheid in het komende jaar op aller schouders zou gaan drukken; Ben en zijn lekespelers namen de kunst voor hun rekening en verder zorgde iedereen, dat de spot niets te kort kwam.

Er kwamen gasten, niet alleen uit de socialistische beweging. De A.J.C. werd een voorbeeld voor jeugdwerk van velerlei oorsprong en gezindte.

Officieel begon het Pinksterfeest laat in de Zaterdagmiddag. Maar ’s morgens waren de Heren Zeventien van partij, vakbeweging en aanverwante filialen, er al. Op een terrasje staarden ze ernstig in hun kleintjes koffie. Daarna wandelden ze rustigjes en kritisch over de terreinen.

‘Kijk, daar hebben ze warempel een zwembadje gebouwd... leuk.’

Dan zei een penningmeester met solide stem: ‘Kost een smak centen... zoveel geld voor zo’n klein beetje water.’

‘Hier is de Heijmanshof. Daar leert Henk de jongens van de natuur en dergelijk spul,’ zei de gids.

‘Zo’n park moet een vermogen kosten,’ zei de penningmeester weer. Hij kon nu eenmaal niet anders dan in guldens denken.

Maar in zijn hart vond die goeiige krentenweger alles even prachtig.

Wat drommel, hoe beroerd had hij het in zijn eigen jeugd niet gehad en als die jongens en meisjes nou ’s kaas met hompen sneden, laat ze gaan, het is hun van harte gegund.

Bovendien had zo'n centenfrik maar betrekkelijk weinig recht tot gefundeerde critiek. De kinderen van de jeugdbeweging hadden jaar-in jaar-uit trouwhartig elke week kampzegels gekocht à raison van een halve stuiver per stuk. Honderdduizenden vierduitstukken hadden meegeholpen het mirakel van de Paasheuvel tot stand te brengen. Nou en in de secure socialistische beweging gold en geldt nog steeds de stelregel: slechts hij, die zelf een offer brengt, heeft het recht van een ander iets te vragen.

Hadden de hoge gasten de oude en nieuwe bezittingen geïnspecteerd, dan zakten ze na de koffie af naar het terras van 'De Malle Jan'. Ze bestelden een kopje thee.

Tegen vier uur werden ze onrustig. Ze spiedden de grote heerbaan af. Totdat in de verte iets zichtbaar werd, dat hen diep ontroerde nog voor ze goed en wel wisten of het de stoet was, waarop ze zaten te wachten. Totdat eindelijk de optocht werkelijk aankwam. Honderden zingende jonge mensen. Voorop een woud van vlaggen, achterop een stofwolk van een huis hoog. Het feest was begonnen.

Twee kernpunten had het feest. Eerst het spel van Goudvreugdes Ontwaken.

Dagdrager, de dromer, spreekt met zijn moeder. Hij is somber, want hij wordt door bange dromen gekweld.

'Dromer, sta op,' zegt zij. 'Gij moet Goudvreugde zoeken.'

Dagdrager gaat naar de wijze vrouw Aneta in het bos. Zij schenkt hem een ring met toverkracht. Maktermacht heet die ring en er zit een robijn in. Telkens wanneer hij de ring op een mens richt, zal Dagdrager weten of hij met een slecht of met een goed wezen te doen heeft.

'De goeden trekt hij aan
de bozen slaat hij af.'

Met de ring om zijn vinger trekt Dagdrager de wereld in; de steen van Maktermacht leert hem de aanhalige heks onschadelijk maken en de gedesillusioneerde arbeider herkennen als een edel karakter.

Die arbeider ziet de ring en vraagt:

‘Is het dan toch mogelijk?’

Als de cynische heer zegt:

‘Wees wijzer, jongen,
Meisjes, tien voor één,

Antwoordt Dagdrager:

‘Goudvreugde wil ik hebben en anders geen.’

Dan komt Dagdrager een groep zingende musicerende A.J.C.-ers tegen. Zij weten wie Goudvreugde is en waar zij verblijft.

‘Kom Leo, vertel,’

zeggen ze.

En Leo vertelt:

‘Nu dan van Goudvreugde,
Zo luidt het verhaal,
De lieflijke Goudvreugde, slaapt in de ban,
Van een boze vervloeking.
Verlossen kan,
Alleen Dagdrager haar,
Met Maktermacht.
En de ring zal hem brengen,
Tot waar ze wacht.’

Zij komen met Goudvreugde terug, en dansen om de Meiboom.

‘Goudvreugdes Ontwaken’ werd het jaarlijkse, bijna rituele spel, dat een der kernen van het Pinksterfeest vormde.

Op de Zondagavond ging het feest naar zijn tweede hoogtepunt.

Tegen acht uur verzamelden de gasten zich op het terrasje van de Paasheuvel. Maar de jonge mensen trokken in lange stoeten naar de toppen der heuvelen in de paarse verte.

De stille zomeravond stond als een grote stomp over het warme land. Het gedruis der jonge stemmen was verstorven. De mensen op het

terras spraken met gedempte stemmen. Over alles en allen lag zwaar de grote verwachting.

Wanneer de duisternis was gevallen, steeg plotseling verweg op de top van de Vossenbergh een vuurpijl omhoog: het sein voor de stoeten op de andere heuveltoppen. En die honderden en honderden jonge mensen ontstaken fakkels, eerst weinige, spoedig vele vurige puntjes op het donkerbruine fluweel van de hei onder de nachtelijke hemel. Vurige slangen, die traag over de buik der aarde voortkropen. Stroemen van licht, die langzaam samenvlociden tot een grote brede rivier, die recht op de Paasheuvel afkwam.

‘Stil,’ zeiden de nuchtere lieden op het terras met een brok van ontroering in hun keel, ‘stil, je kunt ze al horen zingen.’

‘Wij schrijden onder het sterrenheir
wij schrijden hel door ’t zonnemeer
wij schrijden in stormwinds wilde vrcugd,
wij schrijden omdat wij zijn de jeugd,
wij schrijden, wij schrijden.’

De rivier van licht en vuur groef zich onweerstaanbaar voort naar de grote houtstapel op de speelweide. Vlam, laai omhoog! In die brandstapel mondde de rivier uit. Brandende fakkels, honderden gloeiende toortsen, voedden de gloed.

Terwijl het hout knetterde, zakte over alle mensen, jonge en oude, een grote diepe ernst. De verbondenheid van mens tot mens was bijna tastbaar. In die atmosfeer van geladenheid, brak een lied uit duizend kelen. Daarna sprak iemand, kort en ontroerd, over de betekenis van het samenzijn en het recht van de mens op vrije ontplooiing van zijn persoonlijkheid.

De ouderen, die tot De Zaaier van eertijds hadden behoord, dachten met weemoed aan de dagen hunner jeugd; en zij, die de Tussentijdse hadden beleefd, herinnerden zich, dat ze instemmend hadden geknikt, toen beweerd werd, dat die A.J.C. toch geen blijvertje zou zijn... maar ze spraken hun gedachten niet uit. Ze keken gehypnotiseerd in de vlammen van de brandstapel. Ze dronken de melodie der lie-

deren. Ze hoorden wel de klank maar niet de woorden van de spreker. In hun borst zwol hun hart tot het zo groot scheen te worden, dat het uit hun lijf zou barsten. Ergens hadden ze het gevoel, dat generaties van lijdende, strijdende mensen elkaar in het ongeziene de hand reikten: de antieke denkers, die droomden van een wereld, waarin de mens den mens een mens zou zijn, de utopisten, van later, die dorstten naar gerechtigheid en niet wisten waar ze de bron moesten zoeken, de vertrapte fabrieksslaven uit de vorige eeuw met hun gekreukelde zielen en van haat vervulde gedachten, de mishandelde kinderen van de nachtarbeid, de socialistische pioniers en de geslachten, die na hen kwamen... een oneindige keten van handen, die in vriendschap werden gedrukt en die de wereld omspant.

De oorlog kwam en in het gedrag van de A.J.C. en haar leden oogstte Nederland rijke vruchten. De vijand stelde een van zijn handlangers als commissaris aan. De A.J.C. liet instantelijk weten: Ten eerste, dat de leden van 12 tot en met 15 jaar overal op aanwijzing van hun ouders hadden bedankt, ten tweede, dat de oudere leden de organisatie als opgeheven beschouwden sedert het ogenblik dat de vreemde zich in huis had gedrongen, ten derde, dat geen lid van het hoofdbestuur of enige andere functionaris bereid was het werk voort te zetten en dus hun functies als opgeheven beschouwden.

Maar vele leden namen hun plaatsen in het ondergrondse werk in. Anderen verrichtten heimelijk voorlichtend werk. Samen verzamelden ze tijdens de bezetting ruim veertig duizend guldens, want als de bevrijding kwam, moest de Paasheuvel worden opgeknapt.

Het vuur brandde voort.

Het eerste jaar na de bevrijding kon de viering van het Pinksterfeest op de terreinen van de Paasheuvel in Vierhouten helaas niet doorgaan. De Duitsers hadden het landgoed grondig mishandeld. De gebouwen waren verformfaaid. Bovendien was het Nederlandse transportwezen nog duchtig in de war. Niemand durfde instaan voor het vervoer van een royale duizend mensen.

Maar het jaar daarop lag er een briefkaart in mijn bus. Of ik weer van de partij wilde zijn?

Nou, en óf ik wilde!

Nu ik, zes jaar later, ga proberen het beeld te schetsen van dat feest, zoals het in mijn geheugen bewaard ligt, herinner ik me, dat ik op weg naar Vierhouten heb zitten denken aan Tjerk Bottema, de schilder en tekenaar.

Tenzij zijn zwerflust hem ver van Nederland voerde, sloeg Tjerk nooit een Pinksterfeest over.

In 1939, het laatste feest voordat de grote stoomwals over Nederland rolde, had Tjerk ook op de Paasheuvel gestaan. Achter het betonnen podium.

De jongens en meisjes voerden 'Goudvreugdes Ontwaken' op. Tjerk keek als gehypnotiseerd naar de honderden jonge mensen, die het openluchttheater vulden. Uit een wolkenloze hemel viel het zonlicht op de wereld. Het openluchttheater was een muur van kleuren.

Hij zei: 'Als je lang naar dat openluchttheater staart, gaan de lijnen van de gezichten en mensen vervagen. Dan zie je alleen maar kleuren... allemaal blokjes kleur... een kolossaal mozaïek. Het doet me denken aan Fra Angelico, als je ooit van je leven in Florence komt, moet je zijn 'Laatste oordeel' eens gaan zien; dan zul je begrijpen wat ik bedoel. Dat fantastische coloriet hoort bij de Renaissance, het *is* de Renaissance...'

Plotseling van toon veranderend, zei hij spottend: 'Zo'n malle opzaniker van een schilder als ik ben, heeft van politiek geen verstand. Ik denk in kleuren, als je begrijpt wat ik bedoel... en als ik al die kleuren zie van die jonge mensen hier voor me, dan zeg ik: die veelheid en die blijheid van kleuren, dat is het *wezen* van de A.J.C. De rest kun je van me cadeau krijgen. Als iemand mij zou vragen, Tjerk hoe zie jij nou de A.J.C., dan zou ik zeggen: beste man, kijk naar de kleuren in het openluchttheater, dan zul je weten... of nee, niet weten, maar dan zul je voelen... vlak voor je ogen staat de Renaissance van het socialisme. Mensen, die zulke kleuren zo kunnen dragen, zijn innerlijk reeds herboren.'

Dat had Tjerk gezegd. Waarschijnlijk had ik toen instemmend geknikt.

Aan die dingen en nog veel meer, dacht ik, toen ik boemelend in een gammele trein naar Nunspeet hobbelde. Heimelijk voelde ik een beetje vrees voor de ontmoeting met de Paasheuvel.

Hoeveel zou er veranderd zijn?

Tjerk Bottema is in 1940 met hetzelfde schip, waarop Hendrik Marsman van Bordeaux naar Engeland wilde vluchten, ten onder gegaan. Hoeveel van die jonge mensen hadden de broze tent van hun leven zien bezwijken in de loeiende storm, die vijf jaar lang over de wereld had geraasd? En de ouderen? Waar was Jan de Roode, de grijsaard met de Appolonische geest, die nooit een Pinksterfeest miste, Jan met zijn heldere ogen, de ogen van een blij kind? En Simon de la Bella en Stuuf Wiardi Beckman? En de Wibauts, die Het Rode Valkennest schonken?

‘Hier is niets veranderd,’ was de gedachte, die door mij heen ging, toen ik langs het Eibertjespad in de richting van Vierhouten wandelde. Mensenwerk vergaat, maar de wereld blijft zichzelf.

De laatste paar honderd meter. Het stoffige zandpad van vroeger. Dezelfde karresporen. En daar: de Paasheuvel. Rechts de grote poort van sparregroen en vlaggen. En daar achter de tenten. De duizenden kampeerders waren nog niet gearriveerd. Het tentendorp lag stil in de blakerende zonneschijn.

Links de glooiende weg naar boven: het kamphuis.

Nou, een streekje verf kon het huis best gebruiken. Maar de vormen van het gebouw waren vertrouwd. Of je een oude vriendin tegenkomt.

‘Gunst mens, wat heb ik jou in lange tijd niet gezien. En je bent niks veranderd.’

‘Een beetje ouder ben ik toch wel geworden, nietwaar?’

‘Welnee, *ik* ben ouder geworden, maar jij bent dezelfde gebleven.’

Er waren al wat gasten. Ouderen natuurlijk. Mensen veranderen, de traditie blijft. Weer dacht ik: ‘Er is niets veranderd, alleen ik ben ouder geworden.’

Een van de bestuursleden wenkte me. 'Ga eens mee.'

Opzij van het kamphuis stond de robuuste klokkestoel. De grote scheepsbel hing er niet meer. Nu hing er een grote klok.

'1940-1945. Als blijvende herinnering aan onze jonge kameraden, die stierven voor de vrijheid, roept mijn stem van de Paasheuvel om hun voorbeeld niet te vergeten en te blijven getuigen voor vrede, vrijheid en vriendschap.'

Op een van de stoelepoten zat in een lijst, een stuk perkament met een rij namen er op.

'Dat zijn de A.J.C.-leden, die tijdens de bezetting gestorven zijn.'

Namen. Achter elke groep letters doemt een gezicht op. Stukjes uit een veelkleurig mozaïek. Gaten in die levende muur van rood en geel en blauw en zonlicht.

Omdat je vecht tegen een gevoel van ontroering, dat je voelt opkomen ('stel je niet zo aan!') zeg je koudweg tegen jezelf: 'Op de plaats waar deze knaap vroeger zat, zal morgen iemand anders zitten en niemand zal het verschil bespeuren.'

En tegelijkertijd weet je, dat er (hoe zal ik onder woorden brengen wat ik precies bedoel) meer-dimensionale gaten zijn, die nooit worden gevuld.

Misschien vindt iemand nog eens tijd om de levensgeschiedenis op te schrijven van de jonge mensen, wier namen op dat stuk perkament staan. Zoveel mensen hebben hen gekend. Dat wil zeggen: als ze een foto zien van een Pinksterfeest, kunnen ze de oude bekenden er stuk voor stuk uithalen.

'Dat is die... en tjeetje, daar heb je die vent ook, nou die was ik totaal vergeten.'

'Kijk eens daar heb je die twee. Weet je nog, ze waren pas getrouwd, drie dagen voordat ze samen, als man en vrouw wéér naar Vierhouten gingen; en aanvankelijk geneerden ze zich een beetje om samen met de andere jonge stelletjes onder de Meiboom op het podium te gaan staan en zich te laten bepreken.'

'Ja, weet je nog... maar toen ze dat kookboek van de Coöperatie kregen, waren ze hun bleuheid meteen kwijt.'

Ja, iemand moest nog eens de tijd vinden om de levensgeschiedenis op te schrijven van de jonge mensen, wier namen op dat perkament staan. Niet slechts de geschiedenis van hun strijd tijdens de bezetting; en ook niet alleen de directe oorzaak van hun dood. Neen, hij moest van elk hunner de geschiedenis van hun voorgeslacht gaan opschrijven. Hoe hun grootouders leefden en hun ouders. Hoe die kinderen werden geboren, 'in armoeland, waar koning honger regeert.' En hoe ze, elk langs een andere weg, tenslotte de Paasheuvel vonden. Dat zou een stuk cultuurgeschiedenis zijn, die op geen schoolbank wordt onderwezen en aan geen universiteit gedoceerd.

Het feest begon, alsof er niet een gat van zeven jaren in de traditie was geslagen. De voorzitter gaf een goed speechje weg, zoals de mensen van het sprekers-vak zeggen. Een woord van welkom. Een woord van herinnering. Een woordje van blijdschap, nou en verder hopen we, dat we mooi weer zullen hebben en veel plezier allemaal. Oh ja, dat is waar ook, er zijn nog een paar brieven binnengekomen, die zullen we even voorlezen.

Een brief van een jong stel, dat ergens in Canada zit. 'Nu de Pinksterdagen weer naderen, gaan onze gedachten uit naar de Paasheuvel...'

Een brief uit Zuid-Afrika:

'We vertellen onze kinderen dikwijls van de Meiboom en de fiere pinksterblom... wat zouden we nu graag even een kijkje in Vierhouten willen nemen.'

Brieven van soldaten in Indonesië:

'Nou ik hier in de rimboe zit, mis ik de Paasheuvel dubbel, maar volgend jaar ben ik weer present...'

Een brief uit Australië:

'Zeg luidjes, kunnen we niet een paar foto's krijgen van dit eerste Pinksterfeest na de oorlog? We hebben een album vol, nog van vroeger. Dat hebben we de halve wereld rondgesjouwd. Als we erin kijken, is het net alsof we weer fijn bij jullie zijn.'

Telkens als de voorzitter de naam van de schrijver van zo'n brief noemde, ging er een gertsels van herkenning door het openluchttheater.

Gedurende een paar minuten was het kamphuis in Vierhouten het middelpunt van een wereld. Het leven ging verder. Gedachten en gevoelens van jonge mensen lagen in grote kringen rondom de heuvel. De wijdsten van die kringen reikte ver over de horizon, duizenden mijlen ver.

's Avonds trokken de stoeten naar de heuveltoppen in de verte; ook dat was traditie. Later ging de vuurpijl omhoog. De jonge mensen ontstaken de fakkels. Alsof er nooit oorlog, bezetting en bevrijding was geweest, groef de grote rivier zijn lichtend spoor over de donkere hei. Maar voordat de stroom zich boog naar het grote vuur op de speelweide, trok hij langs de Pinksterklok, die luidde, en luidde, en luidde, en luidde.

Ernstige gezichten schoven voorbij in het flakkerende licht der toortsen. Maar geen tranen. Geen weemoed op de Paasheuvel. Geen onmachtige droefheid. Elke jeugd vindt in zichzelf de overmoed, waarmee ze de toekomst bestormt.

'For whom the bell tolls', dacht ik en onmiddellijk daarop corrigeerde ik mezelf: 'De Pinksterklok luidt niet voor de doden, ze roept de levenden.'

Thuis gekomen de volgende dag, sloeg ik Hemingway's boek op en ik herlas de laatste gedachten van Robert Jordan, voor wie de klok luidde: 'Ik heb nu een jaar lang gevochten voor datgene, waarin ik geloofde. Als we het hier winnen, winnen we het overal.'

FAKKELDRAGERS

Emigratie

'Ik loop al een eeuwigheid naar je te zoeken,' zei Pieterjan Derksen tegen me, toen hij me in de gang van 'Tivoli' staande hield.

'Nou, een hele eeuwigheid al? Bij wijze van spreken dan toch altijd.'

'Vijf minuten heb ik zeker naar je gezocht. Hier, ik heb wat voor je meegebracht. Ik dacht, op het congres zal ik je wel zien. Dat spaart een smak geld voor postzegels.' Hij overhandigde me een bundeltje papieren. Ik woog het op de hand.

'Een goed half ons papier is het zeker. Wat is het? Nee, wacht even met je antwoord. Vertel me asjeblieft niet, dat je een boek hebt geschreven en dat je de illusie hebt dat ik een uitgever voor je in voorraad heb.'

Pieterjan grijnsde vergenoegd.

'Zulke afwijkingen heb ik niet. Ik ben volkomen normaal. Het is een pakje brieven van een van onze Fakkeldragers. Een gewezen lid van mijn club. Hij zit nou in Australië. Geëmigreerd. Was altijd een prima partijgenoot. Sloeg nooit een vergadering over. Altijd nummertje één in de discussie. Zo een knaap, waar je wat van opsteekt. Niet omdat hij zo geleerd is, maar wel omdat hij over de dingen nadenkt.'

'En nou heeft hij natuurlijk uit Australië brieven geschreven,' zei ik, 'want al zit hij duizenden kilometers ver weg, hij kán het niet laten zich met die club van jullie af te geven. Bemoeial op lange afstand; de hele wereld zit stikvol van zulke ongenode beredderaars. Als het aan hem lag, kwam hij elke week een keertje met de K.L.M. over om de bijeenkomst van de club bij te wonen. En dan 's avonds met het laatste straalvliegtuig weer terug naar Australië, omdat hij de volgende ochtend weer vroeg op zijn werk moet zijn.'

Pieterjan keek me glunder aan.

'Jij slaat weer door als een blinde vink,' zei hij, 'maar die brieven zijn heel anders dan je denkt. Hij heeft ze onderweg geschreven en toen hij in Australië aan land ging heeft hij het hele zwikkie bij elkaar gepost. Een half ons luchtpost. Moet hem een vermogen aan postzegels gekost hebben.'

'En wat word ik verondersteld met dit halve ons literatuur te doen?' vroeg ik.

'Lezen,' zei Pieterjan, 'gewoon lezen; en als je alles hebt uitgelezen... nou, dan laat ik het in volle gerustheid aan jou over...'

Hieronder druk ik die brieven af, de brieven van Roel van Hoven uit Australië. Ik heb de golfslag der zinnen vrijwel onveranderd gelaten want de stijl is de hele mens. Slechts hier en daar moest ik een kleine correctie aanbrengen, meestentijds omdat door het wegvallen van een woord de betekenis onduidelijk dreigde te worden, en voor het overige betroffen de verbeteringen kleine grammaticale foutjes, nauwelijks de moeite van de vermelding waard.

Dinsdag

Beste vrienden,

Drie dagen ben ik nu onderweg en nog altijd ben ik in Europa wat jullie misschien een vreemd begin vindt, maar wat niet zo raar is, als jullie je herinnert, dat ik geen plaats kon krijgen op een Nederlandse emigrantenboot, zodat ik via Engeland naar Australië reis. Het is niet zo'n reuzen omweg als je nagaat, dat ik nog een kleine zes weken voor de boeg van het schip heb, voordat ik kan zeggen: 'Goeie morgen Australië, hier ben ik.'

Laat ik beginnen met te zeggen, dat ik het een reuze leuk idee van jullie heb gevonden, dat je namens onze Fakkeldragersclub met twee man dik naar de boot in Hoek van Holland bent gekomen om me plechtig uitgeleide te doen, alsof ik een Excellentie was in plaats van een emigrant zoals er dertien in een dozijn gaan en de doos bonbons heb ik nog niet aangebroken, die staat in mijn hut op het nachtkastje naast jullie kistje sigaren, dat ik bijna leeg heb, want de rokertjes in Engeland zijn stinkstokken, en tussen tabak en de zoetigheid in prijkt

het portret van de club, waarmee ik reuze verguld was, toen jullie het me overhandigden met een toespraak.

Als ik in mijn hut kom, voel ik me net het jonge meisje uit het liedje van Dirk Witte, omdat ik niet kan gaan slapen zonder eerst naar die foto van de club te hebben gekeken.

'Ik sta er dikwijls naar te kijken, 't staat in een hoekje op de kast,' kwinkeleert die jonge dame, en ik coloratuur niet, maar ik denk: nog zoveel avonden en dan komt het hele stel weer bij elkaar in de club en Neeltje schenkt een bakkie koffie, en ik ben een emigrant en dobber eenzaam op een kei van een schuit over de zeven zeeën naar een nieuw vaderland. Jullie kan natuurlijk wel aanvoelen, dat ik die hut niet voor mezelf alleen heb, stel je voor, zo'n weelde zou een mens niet óp kunnen. We hebben die hut met ons vijven, allemaal emigranten, maar het is dan ook een knaap van een kamer zou ik haast zeggen, drie man aan de ene kant boven elkaar, net als in dienst, en twee man aan de overkant ook boven elkaar. Ik slaap in het huis van drie verdiepingen op zolder, en dat is eigenlijk een enorm boffie, want er zit in de zoldering een verdraaid handig leeslampje en nou kan ik als ik 's avonds op mijn wolletje lig lezen of schrijven zonder dat ik de anderen stoort; die anderen zijn anders geschikte lui hoor, allemaal Engelsen natuurlijk, wat ik eigenlijk wel plezierig vind want zo kan ik mijn talen nog een beetje opborstelen, dat zal ik in Australië hard nodig hebben, zonder Engels, schijn je daar in tel te zijn als een paard zonder poten. Nou die Engelsen, die slaappies van me zeiden we in dienst, hebben natuurlijk direct geprobeerd me uit te horen wat dat nou wel voor een foto is en ik heb geprobeerd het ze uit te leggen, maar mispoes, het valt niks nie mee niet hoor, want al kan ik me in die Engelsebokkingtaal van hun wel verstaanbaar maken, leg jij maar eens uit wat een Fakkeldragersclub is aan lui, die alleen maar weten van voetbalclubs en hockeyclubs en cricketclubs, zodat ik de voorlichting maar gauw heb op gegeven. Maar ik begin aardig van mijn onderwerp af te dwalen, want op het vorige velletje papier waren we pas in Hoek van Holland en ik schrijf nu al over de 'Empress of Bengal' waar ik nu op ben. Dat komt, omdat de herinnering aan de

boot, die me van de Hoek naar Harwich bracht al weer begint te vervagen, of nee, vervagen is niet het goede woord, de herinnering is er nog wel, maar er zijn zoveel versere herinneringen boven op gestapeld, dat de onderste vanzelf uit het gezicht schijnt te verdwijnen.

Van Harwich ben ik met de trein naar Londen gegaan en daar stond een knul van het reisbureau me aan het station op te wachten; dat wist ik van te voren, dus het was geen verrassing voor me, trouwens dat kon het ook niet geweest zijn, want de knaap zei geen stom woord. We waren met een man of dertig; we, dat zijn andere emigranten, die ook in Harwich in de trein schijnen te zijn gekomen, ik was de enige Hollander, de rest kwam uit Denemarken en nog verder vandaan; die lui worden in Londen bij elkaar geraapt en dan weer verdeeld; sommigen gaan naar Nieuw Zeeland, anderen naar Canada en zovoorts. Als je 't zo nagaat, is het een raar vak wat die lui van zo'n reisbureau uitoefenen: geld verdienen aan lui, die in hun eigen land niets meer kunnen verdienen en in een ander land hopen iets te zullen gaan verdienen. Enfin, in Londen heb ik 's nachts in een soortement logement geslapen, alles noemen ze hier geloof ik: een hotel, maar zo'n tent moest in ons land niet staan, want dan kwam er een interpellatie over in de Tweede Kamer.

Nou dan, de volgende ochtend hebben ze me in een taxi gestouwd en naar een station vervoerd en daar heeft die vent, die geen boe of ba zegt, me in de trein gezet; net alsof ik een klein kind was, heeft hij met de conducteur gesmoesd en nadat ik uren in die trein had gezeten, kwamen we in Liverpool en daar heeft die conducteur me weer overgedaan aan een andere knul, die aan een stuk doorratelde, maar ik verstond er geen stom woord van, zeker een dialect of zoiets. Kort en goed, na een half uur dialect kwamen we aan de kade en daar lag de Empress of Bengal en in die schuit ligt nu jullie gewezen lid Roel van Hoven in het bovenste bed deze brief te schrijven, en het schip hobbelt en ik denk, dat ik zo meteen maar het leeslampje ga uitmaken, want deze brief is al rijkelijk lang en Roel van Hoven wenst jullie wel te rusten, met partijgroeten. Maf ze.

Woensdag

Een van m'n slaappics, namelijk de knaap, die in het bed onder me probeert een oog dicht te doen, vroeg me vanmorgen of ik van plan ben gedurende de reis een boek te schrijven. Hoe bedoelt u?, vroeg ik hem, nou 't kwam dan hierop neer, dat het licht van dat lampje in de zoldering van de hut door een kier tussen de bedden en de wand heen schijnt te schijnen, en dat beetje licht heeft hem gisteravond gehinderd, toen ik mijn eerste brief aan jullie schreef; hij kon niet in slaap komen, en toen 't licht uitging was hij over zijn slaap heen.

'Maar man, waarom heb je dat dan niet direct gezegd,' zei ik in mijn beste steenkool-Engels tegen hem, 'dan had ik het licht uit en mijn ogen dicht gedaan.'

'Ik wou je niet storen,' zei hij; stel je voor, *hij* wou *mij* niet storen, maar *ik* heb hem een paar uur uit de slaap gehouden. Ik mag die knaap wel, Terry heet hij, heeft hij me verteld en ik heb een half uurtje met hem over het dek gewandeld, of gewandeld is niet het goede woord, *gerend* moet ik zeggen. De vent, die Terry dan hé, heeft zich door een van de bemanning precies laten uitleggen hoe lang het dek is en nou heeft hij uitgerekend, dat je drie en een halve maal het dek moet rondrennen om precies een mijl te hebben afgelegd, en drie-maal drie en een half is royaal tien keer het dek rond, dat is dus drie mijl en, zegt Terry: 'Ik moet elke dag drie mijl rennen om fit te blijven.'

'Voor wie moet je fit blijven?' vraag ik.

'O,' zegt hij broodnuchter, 'zó maar fit. Voor mezelf. Een soort sport zal ik maar zeggen.'

Nou je moet er van houwen (denk ik), maar ondertussen huppel ik naast hem het dek op en neer (precies het paard van Sinterklaas), en ondertussen praten we wat; in het begin heb ik moeite om hem bij te houden, want galloperen en praten is niet zo makkelijk, maar langzamerhand begint mijn adem goede vrienden te worden met mijn benen, en dan babbelen we heel gewoon, alsof we samen een straatje om slenteren. (Als ik elke ochtend zes weken lang drie mijl moet

rondrennen, zal Fanny Blankers Koen straks geen makkie aan me hebben.)

Terry emigreert net als ik; ook naar Australië. Hij emigreert met zijn zuster samen, nou *zoiets* heb ik nog nooit gehoord, stel je voor, dat je met je zussie samen emigreert, maar hij zegt dat het doodgewoon is, wie doet me wat? Dat zusje is ook aan boord, hij heeft me vanmorgen aan haar voorgesteld, Molly heet ze, met rossig haar en een paar brutale ogen en het eerste wat ze me vroeg was: 'Uw vrouw en kinderen komen zeker later, als u eenmaal een vaste job in Australië heeft?'

'Nee,' zei ik. 'Ik ben vrijgezel, en dat zal ik nog wel een tijdje moeten blijven, want ik heb me laten vertellen, dat de vrouwen in Australië niet voor het opscheppen liggen, dus ik denk, dat ik later probeer een vrouw uit Holland te laten komen, per brief of zoiets.'

Terry grijsde, maar Molly keek me nijdig aan, en mopperde iets, dat ik niet verstond, maar dat hoefde trouwens ook niet, want we hadden nog zeven keer het dek rond te huppelen en ik had mijn adem nodig voor andere dingen dan voor ruzie maken met een Engels zussie, dat ik voor het eerst van mijn leven ontmoette.

Julie zult daar ginds in Holland wel denken: nou, nou wat is die Roel mededeelzaam, maar ik schrijf zulke lange brieven, omdat ik echt behoefte heb om tegen iemand te praten, echt te praten, niet alleen maar zo'n beetje woordjes rijgen, maar echt iets te zeggen, en die vraag van die Molly, of ik later mijn vrouw en kinderen uit Holland liet overkomen, is me in mijn hoofd blijven hangen, en omdat ik geen zin heb er over te blijven piekeren, ben ik afgezakt naar de schrijfkamer op het schip, waar het ook al smoor druk is, maar waar ik nog juist een lege stoel weet te veroveren. Toen ik daar net naar beneden ging om in mijn hut wat schrijfpapier te halen, keek ik op het kastje onwillekeurig naar de foto van onze Fakkeldragersclub en, hoe het komt, weet ik niet, maar ik moest opeens weer denken aan de eerste bijeenkomst, die we als club hadden, herinner jullie je nog, dat Sjakie, onze clubleider, toen zei: 'Nou, beste mensen, voordat we eigenlijk met ons clubwerk beginnen, zou ik zeggen: laat ieder van

ons zo'n beetje zijn levensgeschiedenis vertellen, wat hij niet kwijt wil zijn, hoeft hij niet te verklappen, maar ik dacht zo, het zal aan de vriendschap ten goede komen als we van elkaar zo'n beetje weten uit welke milieus we komen.'

Wel, toen hebben we elkaar zo'n beetje ons hebben en houwen verteld en ik weet nog heel goed, dat ik toen voor mijn portie heb gezegd: 'O mijn levensgeschiedenis is niks bijzonders. Ik ben met zeven paarden uit de Friese klei getrokken en als je goed luistert kun je het grint nog tussen mijn kiezen horen knarsen.

Mijn vader was brievengaarder, zo heet dat, op een boerendorp, dat zo klein was, dat hij meteen brievengaarder was voor drie andere dorpen in de buurt, en hij was een man, die zijn hele leven er van heeft gedroomd, dat hij nog eens hoger op zou gaan, zo noemde hij dat: hoger op. Maar het is bij dromen gebleven, want toen hij getrouwd was, kwam er kind op kind, in totaal waren we met ons elfen thuis, vader, moeder, ik en vijf zusjes en nog drie broers, nou en als je zo'n verantwoordelijkheid aan je brievengaardersficts hebt hangen, dan komt er niet veel van hoger op gaan. Maar gedroomd heeft mijn vader er zijn hele leven van en als hij wel eens een mistroostige bui had werd hij vertrouwelijk en zei tegen me: 'Roel, neem een wijze les aan van je ouwe vader, trouw niet eerder of je moet hoger óp zijn gegaan.'

Op de een of andere gekke manier had hij zich in zijn brievengaardershoofd gehaald, dat ik – stel je voor: *ik* – alle dromen zou vervullen die hem zijn hele leven hebben vervolgd. *Ik* moest studeren, *ik* moest dit en *ik* moest dat en hij liet het helaas niet bij verzuchtingen, niks daarvan hoor, ik moet nog een zuigeling geweest zijn, toen hij van zijn armoedje, want dat hadden we met ons elfen op een krats van een salarisje, toen hij van zijn armoedje zeg ik, drie verzekeringen sloot, drie maar liefst tegelijk. Studieverzekeringen. Voor *mij*.

'Voor mijn zoon Roel,' zei de ouwe trots, 'als hij dan een en twintig is, kan hij van die centen gaan studeren. Dokter worden of zoiets.'

Die studie van mij werd natuurlijk de zoveelste teleurstelling voor hem, want ik ben nou eenmaal niet met een studiekop geboren; net

met mijn hakken over de sloot haalde ik het eindexamen van de Mulo en toen ging ik naar kantoor ofschoon ik liever in een garage was gaan werken of zoiets, maar die witte boord zie je, dat was weer zo'n droom van de oude heer. 's Avonds probeerde ik wat bij te leren, een beetje handelscorrespondentie, een mespuntje Engels, een flentertje Duits een wisselwasje Frans en een schrammetje boekhouden, maar een genie ben ik ook in het kantoorvak niet geworden. Misschien herinner jullie, dat ik jullie toen heb verteld, dat mijn ouwe heer doodging, toen ik veertien jaar was, en twee jaar later ging mijn moeder hem achterna en toen is ons hele gezin uit elkaar gespat, zoals dat in het leven nu eenmaal gaat, ik moest voor mezelf zorgen, nou ja ik heb me er doorgeslagen, maar als ze me vragen hoe ik het gevonden heb, dan grinnik ik zo'n beetje en zeg altijd: 'Een arme wees op aarde zwerft,' dat is van Joost van den Vondel hebben ze me verteld.

Ik zit hier in die schrijfsalon van de Empress of Bengal maar te pennen en te pennen en ik geloof, dat ik jullie nog maar weinig van de boot zelf heb verteld, behalve dan dat hij afgeladen vol is met passagiers, allemaal emigratie-grondstoffen, export van Europa voor een nieuwe wereld, en laten we hopen dat het een betere wereld zal zijn; de boot is zo vol, dat er nu een rijtje van een man of vijf aan de ingang van de deur geduldig staat te wachten, totdat er een stoel in de schrijfkamer leeg komt, dus laat ik niet a-sociaal wezen en deze brief gauw afmaken. Er is nog een stuk wit op dit papier en laat ik daar dan op vertellen, dat ik die studie-verzekeringen van de ouwe heer natuurlijk niet verder heb betaald. Er kwam een knaap van De Centrale bij me, die zei: 'Man, het is toch doodzonde, als je die polissen zo maar laat doodgaan.' Hij gebruikte een ander woord in plaats van 'doodgaan', maar het kwam daar op neer, en toen heb ik me laten bepraten en ze hebben er toen een soortement levensverzekering voor mij van gemaakt, uit te betalen op die en die leeftijd en de premie behoefde bij wijze van spreken maar een krats te zijn omdat ik zo bloedjong ben, dus dat heb ik toen gedaan, en nou is mijn papier vol en laat ik een ander aan de beurt van schrijven komen, met de hartelijke groeten voor de hele club, jullie oud-lid Roel van Hoven.

Vrijdag

Gisteren heb ik overgeslagen en als jullie kijkt naar de manier, waarop ik vandaag schrijf, dan zullen jullie misschien wel begrijpen waarom: ik was zo zeeziek als een kat en heb de hele dag voor Pampus op het dek gelegen, wat eigenlijk mijn eigen eigenwijze schuld was, maar ja, zo ben ik nou eenmaal gebakken en ik zeg altijd, ze moeten me maar nemen, zoals ik ben. Eergisteren nacht werd ik midden in de nacht wakker, omdat ik met een smak tegen de wand van de hut was aangerold, en net toen ik dacht: 'Wat zullen we nou hebben?' maakte het schip een nieuwe schuiver en moest ik me met twee handen aan mijn kooi vastgrijpen anders was ik van drie hoog naar beneden getuimeld.

'Asjeblief,' dacht ik, 'we gaan zeker de Golf van Biscaje binnen, waar het altijd zo gemeen kan stormen', maar ik bleef rustig op mijn rug liggen en ik voelde niet veel narigheid, ten minste dat dacht ik, maar ik vergiste me, zoals later bleek. Het schip maakte rare halen, van links naar rechts en dan weer terug en af en toe dacht ik: een baby in de wieg moet toch wel een lekker gevoel hebben, zo schommelen, schommelen, heen en weer, hoger, hoger elke keer, stevig hou ik de touwtjes vast, als een matroosje in de mast. Hoe lang ik zo heb liggen soezen, weet ik niet, want ik schijn daarna weer ingeslapen te zijn en toen ik wakker werd, scheen er licht door de open patrijspoort, een soort vals grijs licht, intens-gemeen licht en je hoorde de golven stukslaan tegen het schip. Toe maar jongens, dacht ik, we krijgen onder uit de zak en toen bemerkte ik plotseling, dat het schommelen, schommelen heen en weer, had opgehouden en dat de schuit een soortement rare beweging maakte, net alsof hij met de voorsteven de zee in stukken moest hakken en onder in het schip hoorde je telkens een soort ratelend geluid, alsof we over een eindeloze rij paaltjes voeren. Ik kan niet zeggen, dat ik toen zeeziek was, maar lekker voelde ik me ook weer niet en toen mijn slaappies een voor een opstonden en zich wasten en schoren, toen dacht ik: Roel, laat je niet kisten, hup Holland, hup, laat de leeuw niet in zijn hempie staan. Ik er uit, en wiegel-

waggel aan de kraan wassen en scheren, nou ik ben van het frisse water een stuk opgeknaapt en toen ben ik zo goed en zo kwaad als het ging langs de trap naar beneden gekropen en op het dek woei ik bijna onderste boven, maar de koude wind en de zoute druppels, die tegen mijn gezicht sloegen, knapten me helemaal weer op, vooral toen ik Molly tegen kwam, die in de buurt van de trap rondscharrelde met wangen fris als natte ster-appeltjes en haar rosse haren fladderend achter haar aan.

‘Morning Dutchie,’ riep ze, wat zoveel wil zeggen als: goeie morgen Nederlander, ze had net zo goed Roel kunnen zeggen, want dat is toch een fatsoenlijke naam, maar ze vroeg of Dutchie al ontbeten had, nee zei ik en toen zei zij, dat ze ook nog moest eten en of ik zin had met haar mee aan tafel te gaan, nou ik kan me een slechtere goeie morgen denken, en dus zei ik: jawel, in het Engels natuurlijk.

En dat had ik nou juist niet moeten doen, dat wil zeggen, gewoon ontbijten zou misschien nog wel zijn gegaan, maar Molly bestelde een soortement klevrige havermout, porridge noemen ze dat (het hele schip eet duizenden kilo’s van dat kleffe spul) en toen vond ik met mijn suffe gezicht, dat de Nederlandse Leeuw een gek figuur zou slaan als ik geen haverkoudwaterplakmeel bestelde en toen het bord met dat glibberige spul voor me stond, voelde ik opeens weer hoe het schip bezig was de zee in kleine stukjes te hakken, maar ik at met een gezicht een betere zaak waardig, de hele berg stijfsel leeg, en toen moest ik op een holletje naar buiten, naar het dek, waar ik over de railing ben gaan hangen als een natte onderbroek over de waslijn, enfin de rest snappen jullie wel.

Molly achter me aan, ‘poor boy’ voor en ‘poor boy’ na, wat zoveel wil zeggen als: stakkertje, en ik vond dat helemaal niet leuk, want welke man wordt graag beklagd en ik wou me groot houden en dat zou me wel gelukt zijn als ik maar geen havermout had gegeten. Toen ik lang genoeg mijn tong tegen de zee had uitgestoken, had ik een gevoel alsof ik geen gezicht had, maar meer een soortement schilderij van Picasso met een hele hoop groen crin en alles op de verkeerde plaats en heel in de verte hoorde ik Molly zeggen, dat ze me zou hel-

pen en ik dacht, er is maar één manier om me te helpen, namelijk door me over boord te gooien, maar ze gaf me een arm (jawel, een arm!) en sjouwde me naar een ligstoel, die in de luwte stond in een lange rij, waar nog meer emigranten lagen te sterven; en ze toverde ergens een dikke deken vandaan, die ze eerst op de stoel legde en toen mij er boven op, en toen sloeg ze de deken dicht en zo ben ik, verpakt als een ons jonge kaas, in die stoel blijven reutelen en zij naast me maar praten, praten, praten, net zo lang totdat ik niks meer hoorde en zeeziek in slaap viel.

Het zal een uur of tien geweest zijn, toen ik in slaap viel en toen ik de ogen weer opensloeg stond het gemene stukkie zon aan de andere kant van het schip en de zee was zo hol als een zere kies, en in mijn maag had ik een gevoel alsof ik een nest jonge hondjes had opgegeten, maar Molly zat naast me en vroeg: 'Do you feel better now?' wat zoveel wil zeggen als: Gaat het weer een beetje?

Ik zei van *yes* en ik dacht aan jullie in de Fakkeldragersclub, Donderdagmiddag was het, en nog een paar uurtjes (dacht ik) dan komen ze weer allemaal naar de Voorstraat bij Sjakie, waar de kachel brandt en waar door Neeltje een lekker kopje koffie wordt geschonken met een kaakje en ben ik niet het grootste rund van de wereld, nou had ik lekker in de Voorstraat kunnen zijn en nou dobber ik op de wilde wateren van de Golf van Biscaye en naast me zit een juffrouw, die me met alle geweld wil beklagen in het Engels en wat heb ik aan die attenties?

Even later kwam Molly met een bak thee, nota bene met een sloot melk erin, het leek wel zeepsop en zo goed was ik niet of ik moest dat spul leegdrinken, maar het deed me toch wel goed, wat waar is, is waar. Een goed half uurtje later ben ik weer afgezakt naar mijn hut. Molly bracht me tot aan de deur en verder niet, want dat was niet 'respectable' zei ze, wat zoveel wil zeggen als: niet ordentelijk, en daar heb ik geslapen, als een stal vol ossen, totdat ik wakker werd, het was weer morgen en het schip voer een stuk kalmer, ik denk, dat we uit de Golf waren en dat was zo, tenminste Terry wist me te vertellen terwijl we over het dek huppelden, dat we nu langs de kust van Spanje voeren, met de wind er schuin achter, en als ik goed keek kon ik in de

verte de rotsen zien liggen blikkeren in de zon, dat was Europa. 'Kijk maar goed,' zei Terry, 'want het duurt nog een hele tijd voordat je weer wat van Europa te zien krijgt.'

'Misschien,' zei ik, en dat meende ik, want die emigratie van mij is eigenlijk meer een avontuur dan een vast plan; ik bedoel, ik ga kijken of het me ginds lukt en als het me tegen valt, nou dan ga ik weer terug naar Holland. Kom ik weer in de club en wat zal ik dan een boel te vertellen hebben, bereisde Roel van Hoven.

Terry vertelde me, dat hij lasser van beroep is en zijn zus is verpleegster. Hij wilde graag in Australië een eigen lasserijtje beginnen, maar daar heb je gereedschap voor nodig en dat kost geld. In Engeland heeft hij een brok kennis, die toevallig zulk gereedschap in voorraad heeft, en die zou hem best de spullen hebben willen meegeven, maar dan moest Terry een kleine drie duizend gulden handgeld betalen, en de rest later uit Australië sturen; nou dat handgeld had hij niet, en dus zal Terry eerst als knecht in een lasserij werk moeten vinden, en als hij dan genoeg heeft overgespaard kan hij gereedschap kopen om voor zichzelf te beginnen.

'Het beroerde is alleen maar,' zuchtte hij, 'dat het gereedschap in Australië minstens viermaal zoveel kost.'

'Ja man,' zei ik, 'zo gaat het nou eenmaal, wie veel heeft, die zal veel gegeven worden, en wie weinig heeft, die zal altijd te kort komen, dat is het kapitalisme.'

'Ben je socialist?' vroeg Terry.

'En óf,' ze ik, 'volbloed.'

'In Engeland was ik lid van de Labour Party,' zei hij, 'en Molly zat in het bestuur van de partij-afdeling, stemmentelster was ze.'

'Verroest, dat is ook toevallig,' zei ik. Drie socialisten bij elkaar op een Engels schip, het begin van een Fakkeldragersclub op de hoge zee (dacht ik) en dat wilde ik jullie nou maar even schrijven en daarom ben ik naar de schrijfsalon gegaan, maar mijn hand heeft nog een beetje de na-beverd van de zeeziekte, enfin, even zo vrolijk is het aardig, dat je overal in de wereld ons soort mensen aantreft. Met hartelijke groeten van (bereisde) Roel van Hoven.

Zaterdag

Vanmorgen werd ik wakker met een gevoel alsof ik jarig was; als kind heb je dat, dan heb je de vorige dagen zo lang en zo intens over je verjaardag nagedacht, je hebt van alles gefantaseerd, en als je dan eindelijk op *de* dag wakker werd, ben je meteen in een feestelijke bui; zoiets schijnt vanzelf te gaan. Nou net zo'n gevoel had ik vanmorgen, toen ik mijn ogen opendeed en ik bleef zo'n beetje in mijn kooi nasoezen, lekker lui op mijn nekharen leunend want de zeeziekte was helemaal weg en door de patrijspoort scheen de zon en de lucht was onwaarschijnlijk blauw en alles in de hut kreeg een extra-kleurtje alsof het een technicolor film was. (Als je een kleurenfilm ziet, zeg je: 'te veel kleur, kan niet echt zijn', en als je hier in de buurt de wereld ziet, zeg je: 'Net een kleurenfilm, wat mooi'.) Ik had een honger als een paard en ik dacht: 'Zal ik nou weer van die haveremout gaan eten?', met opzet om te laten zien, dat een Hollander zich door zo'n bord kwakkerigheid niet laat kisten?' maar mijn luiheid was te groot en toen ik zo over me zelf lag na te denken, ontdekte ik, dat ik gisteravond moet zijn ingeslapen met de gedachte aan Molly en Terry, die partijgenoten zijn en dat ik nou tenminste een beetje aanspraak heb. Kijk, het zit zo, tot vandaag heb ik niet geweten, dat ik me op dit enorme schip te midden van honderden buitenlanders eigenlijk verschrikkelijk eenzaam heb gevoeld. Eenzaamheid is het verschrikkelijkste gevoel dat ik ken; dat komt, vermoed ik, omdat ik als jongen van een jaar of vijftien uit het gezin van mijn vader en moeder ben weggespat; toen ik wees werd, nou toen moest ik wel voor mezelf gaan zorgen en bij vreemde mensen je voeten onder tafel steken en dat is niet leuk, dat kan ik jullie verzekeren. Als ik het goed ga uitpluizen, dan ben ik eigenlijk op de vlucht voor dat alleen-zijn in de socialistische beweging terecht gekomen, ja ik denk, dat het zo inderdaad geweest moet zijn. Ik heb later wel gehoord (van sprekers) en gelezen (in brochures en zo) dat protest tegen onrechtvaardigheid en dorst naar gerechtigheid de socialisten in de beweging heeft gedreven en dat zal wel voor heel veel mensen gelden, maar met mij was het beslist

anders, dat weet ik zeker. Ik zag de jongens en de meisjes van de A.J.C. wandelen en liedjes zingen en ze hadden iets in hun hele wezen, dat me deed begrijpen, die vinden steun aan elkaar, die zijn niet eenzaam in de grote wereld. Zo ben ik bij de jeugdbewegers terecht gekomen en ik heb er een fijne tijd gehad, mooier denk ik dan de meeste andere leden, want zij hadden ook nog een ouderlijk huis en ik had alleen maar hun vriendschap. Later ben ik in de Partij gegaan, waar ik me een hele tijd niet erg op mijn gemak voelde, omdat de sfeer er zo totaal anders is dan in de jeugdbeweging. De Partij vult niet je hele leven; dat kan ook niet, maar alle mensen zijn niet gelijk en ik was er nou zo eentje, die in de Partij, zocht wat er niet was, net zo lang totdat ik jullie in de Fakkeldragersclub ontmoette en ik kan niet onder woorden brengen wat die wekelijkse avonden voor mij hebben betekend. Toen kreeg de emigratiekoorts me te pakken. Die kennis ging naar Canada en die kennis ging naar Amerika en die naar Nieuw Zeeland, kom aan, dacht ik, laat ik nou 's voor de verandering naar Australië gaan. Een gezin heb ik niet, want al ben ik niet bleu als het meisjes betreft, op de een of andere manier schijnt die raad van mijn vader zich in mijn hersens te hebben vastgezet: trouw niet eerder of je moet hoger óp zijn. Ik moet jullie er bij vertellen (maar dat is voor de leden van de club geen nieuws), dat het me na de bevrijding in ons land eigenlijk maar half zinde, al die politieke delinquenten, waar we vergevensgezind tegenover moeten staan en gratie hier en gratie daar, nou ik werd er af en toe draaierig van en ik had net genoeg geld op mijn spaarbankboekje staan om de overtocht naar Australië te betalen en toen dacht ik: avonturen jongen, avonturen.

Maar als je dan zo een halve week van huis in het buitenland bent, op een kanjer van een schuit, waar alle lui alle talen parlevinken behalve doodgewoon Nederlands, nou dan denk je toch wel eens: tjonge, tjonge wat ben je begonnen? Zou dat heimwee zijn. Nou al? Je mist de krant, je mist de radio, je mist de Partij en je mist de Fakkeldragersclub en elke ochtend drie mijl over het dek draven is wel aardig voor je spieren, maar geestelijk voedsel... ho maar! Kijk, en nou loop ik warempel tegen twee Engelse partijgenoten aan.

Zo denkend lag ik mezelf 's morgens in mijn kooi te bekijken (in 't figuurlijke dan) en ik werd door die gedachten zo kwiek, dat ik fluitend opstond, me waste en mijn gezicht een extra aai met de scheerkwast gaf, en toen ging ik naar boven om een mondje frisse lucht te happen; dat bevordert de eetlust. Toen ik aan dek kwam, liep Molly juist in de buurt en ze had een soort zijden lap om haar rossige haren gewonden, want de zon begon al aardig te steken en ze zei, dat haar huid niet tegen te veel licht kan. Ik vond, dat ik nou maar meteen moest tonen, dat ik geen vent van snijkock was, dus vroeg ik: 'Zullen we samen gaan ontbijten? Ik heb reuze trek in een groot bord met porridge.'

De havermost smaakte me niks; niet dat ik er weer onpasselijk van werd, maar ik vind de smaak kinderachtig. Dat heb ik natuurlijk niet gezegd, stel je voor. Ik heb zitten schransen of mijn leven er van af hing en Molly zei: 'Je eet het alsof je een Engelsman bent. Ik ben er zeker van, dat je de Engelse manier van koken heerlijk zult vinden.'

'Het is ook lekker,' loog ik dapper.

'Dan kan ik zien, Dutchie,' zei ze.

Met een mond vol stijfsel vroeg ik: 'Waarom noem je me toch altijd Dutchie? Ik heb toch zeker een naam, waarvoor ik me niet hoeft te schamen. Roel heet ik, R-O-E-L, gewoon Roel, en noem me nou in het vervolg zo.'

'Vind je Dutchie een scheldwoord... Roel?' vroeg ze.

'Nee, dat niet. Maar die naam kriebelt me, alsof iemand me met een grassprietje in het oor kietelt, terwijl ik lig te slapen.'

'Je bedoelt, dat ik je met die naam plaag?' vroeg ze. 'Dutchie plaagt je.'

'Zoiets,' zei ik, 'waarom zou je me plagen. Dat is toch niet nodig.'

'Ik vind het leuk om je te plagen... Dutchie, ik bedoel Roel,' zei ze en ze keek me met die brutale ogen van haar aan, want ze dacht natuurlijk, dat ik kwaad zou worden, maar ik hield me groot en bestelde een tweede bord porridge om haar duidelijk te laten merken, dat een Hollander zich nooit de minste voelt.

Maar ik wil jullie wel opbiechten, dat het me enorme moeite heeft

gekost om die tweede lading havermout naar binnen te werken, al heeft Molly er natuurlijk niets van gemerkt en nu ga ik in de zon een beetje liggen slapen, want ik heb een gevoel, dat ik aan een reusachtige vakantie begonnen ben en blijf jullie maar in de regen en de mist van de Voorstraat, met de hartelijke groeten van het broertje van Sindbad de Zeeman, zich noemende en schrijvende Roel (Dutchie) van Haven, voorman van een pas opgerichte Fakkeldragersclub op de Atlantische Oceaan, in het gezicht van de Spaanse kust.

Maandag

Zaterdagnacht heel laat zijn we door de Straat van Gibraltar gevaren en de Empress of Bengal hield met opzet dicht langs de kust om de passagiers de gelegenheid te geven de rots en de vesting goed te zien. Het was 's middags al door de luidsprekers aan boord omgeroepen en niemand ging dus naar bed, ik ook niet, ofschoon voor mij die Vesting van Gibraltar toch eigenlijk een uiting van het imperialisme is, waar we felle tegenstanders van zijn, maar als iedereen óp blijft, kun je als Hollander niet in je eentje naar je kooi gaan, dus ben ik maar bij Molly en Terry gaan staan, in een lange rij passagiers allemaal langs de railing kijkend naar het brok steen, dat Gibraltar heet. Als jullie het me op de man af vraagt wil ik je wel zeggen, dat ik die belangstelling dik overdreven vind. Nou ja, het is een enorme klomp steen, een soortement super-kei, maar voor de Engelsen is het meer een heiligdom, een tempel, een nationaal monument, noem maar op wat je wilt. Het is natuurlijk wel mooi, als landschap dan, stel je voor de hemel dik bezaaid met sterren en een maan als een schijfje sinaasappel en de sterren glimmen veel dieper dan bij ons in Nederland, en die rots met hier en daar lichtjes van huizen en een kanjer van een witte branding, die stuk slaat tegen het strand. Erg schilderachtig.

Molly stond bij mij en naast haar stond Terry en ik hoorde haar tegen haar broer zeggen: "t Geeft je een brok in je keel, als je bedenkt, dat dit ook een stuk is van het oude Engeland."

Ik kreeg opeens een soort telepathische waarschuwing: Roel, zo meteen grijpt ze van ontroering je hand, en ik liet haastig de leuning

los en deed mijn handen in de zakken van mijn broek, net alsof ik het koud had, want om nou handje-in-handje mee te doen aan de verering van een stuk imperialisme, daarvoor moet je bij mij niet wezen. Mijn telepathisch gevoel had me niet bedrogen. Molly verschoof haar hand naar de plaats waar even te voren mijn eigen hand op de railing had gelegen, maar ze greep in het luchtledige (zal ik maar zeggen) en even later was de vertoning van de rots afgelopen en gingen we slapen.

Gisteren was het Zondag en de passagiers van het schip beginnen aan de boot en aan elkaar te wennen. Er was een hele serie godsdienst-oefeningen, beneden in een van de salons, die ze heel handig in een kerk kunnen veranderen en dan met klapdeurtjes en zo weer in een andere kerk. Iedereen heeft nu zijn zomerse kleren aangetrokken en tegen de middag sjorden de matrozen een enorme houten kist over-eind aan dek, ik denk een meter of tien lang en een meter of zeven breed en misschien drie meter hoog; daar lieten ze een zeil in zakken en toen ging de waterslang er op. Het zwembad liep vol. Nou jullie kunt je voorstellen wat een feest dat was. De Middellandse Zee was zo glad alsof ze er speciaal voor ons een strijkbout over heen hadden gehaald en op de Zaandammerboot kun je niet meer schommelen dan wij deden, en in een mum van tijd, liep bijna iedereen in zijn zwembroek of in zijn badpak. Een beetje poedelen in dat zwembad en dan in de zon bakken, en als het te warm werd, weer in het water. Reuze fijn. Molly liep natuurlijk ook in haar badpak rond, nou ze mag gezien worden, en het viel me op, dat bijna alle Engelse vrouwen veel langere benen hebben dan de Hollandse, maar ik denk, dat al dat sport-gedoe de benen langer en slanker maakt; je moet er even aan wennen, maar mooi vind ik het wel, dat moet ik eerlijk toegeven.

Toen Terry, Molly en ik zo'n beetje in de zon lagen te soezen, kwamen we natuurlijk over de beweging te spreken, want sinds de vorige avond brandde het op mijn tong om te vragen hoe dat nu eigenlijk zat met Gibraltar en het imperialisme en het socialisme en zo. Ze begrepen van mijn vraag niets en ik snapte op mijn beurt niets van hun antwoord, dat wil zeggen, ik verstond de woorden wel, maar het was me zo helder als waterchocola, dat volgens hen de rots zo Engels

was als zij zelf en omdat ik natuurlijk geen heftige debatten wou ontkenen (stel je voor, in badpak) bracht ik het gesprek voor mijn doen heel handig, op de Verenigde Staten van Europa en op Straatsburg, om kort te gaan, ik lepelde uit mijn geheugen een paar van die artikelen uit Paraat op en dacht: 'Nou zullen ze wel los komen.'

Nou lui, laat ik jullie dan maar meteen vertellen, dat het gesprek over Verenigd Europa compleet in het water is gevallen, omdat ze daarvan nog minder begrepen dan van het ware karakter van de rots van Gibraltar. Ik hield vast aan de éénwording van Europa (wat een enorm moeilijk ding is om het in steenkool-Engels uit te leggen aan mensen, die het niet meteen begrijpen) en zij bleven me maar doorzagen over hun koloniën en dat ze Canada niet in de steek konden laten en Australië nog veel minder, enfin dat zou ik zelf wel merken als ik maar eenmaal ginds voet aan wal had gezet, dat was ook Engeland, waarop ik weer zei, dat Straatsburg niet mocht mislukken en toen lachte Terry me uit en beweerde, dat hij niet eens precies wist wáár Straatsburg op de landkaart ligt en toen werd ik zo nijdig, nou lui, ik geloof, dat ik nooit zo kwaad ben geweest als op dat ogenblik.

Molly had naar ons liggen luisteren en als ik af en toe tersluiks naar haar keek om te zien of ik van haar misschien in het debat een beetje steun zou krijgen, speelde een spottend glimlachje om haar mond en dat prikkelde me helemaal, want ik houd er niet van, dat ze me uitlechen als ik met een ernstig probleem worstel. Toen ik nou zo kwaad werd, zei Molly: 'Roel, jij bent een grote baby... yes, een grote baby... je maakt je zorgen om Europa en waar is Europa? Ergens ver weg achter de horizon en waarschijnlijk kom je er nooit meer terug. Je toekomstig vaderland ligt in Australië... als ik jou was, ging ik maar eens nadenken over de vraagstukken van Verenigd Australië, jij... grote baby, grote baby...'

En voordat ik door mijn telepathisch gevoel gewaarschuwd werd, legde zij haar hand op de mijne, kennelijk met de bedoeling de schade in te halen, omdat ze bij Gibraltar geen kans had gekregen handje-in-handje te doen; eerst wilde ik mijn hand terugtrekken, maar ik dacht, als ze daar nou plezier in heeft, laat haar dan maar haar gang gaan, het

is ten slotte geen onaardig mens, dus liet ik die hand van haar maar net zo lang op de mijne liggen tot ze er vanzelf genoeg van kreeg.

‘Ik ga weer een beetje zwemmen,’ zei ze, ‘ik krijg het te warm in de zon, ga je mee Terry... ga je mee... Dutchie.’

‘Nee,’ zei ik, ‘ik blijf nog wat liggen.’

Terwijl zij in de kist met water rondpoedelden, ben ik naar mijn hut gegaan, en van het nachtkastje heb ik de doos met bonbons genomen en het restantje van jullie sigaren; je kunt ten slotte niet kwaad blijven en onder partijgenoten mogen meningsverschillen niet tot persoonlijke conflicten aanleiding geven, nietwaar? Toen ik weer aan dek kwam, keken Molly en Terry naar me uit.

‘Hier,’ zei ik, ‘Terry steek een Hollandse sigaar op.’

Hij keek in het kistje en zei: ‘Mijn handen zijn kletsnat. Wil je ’m voor me bewaren tot na het avondeten. Overdag roken wij Engelsen sigaretten, alleen kapitalisten roken sigaren, ’s avonds na het diner.’

‘Zoals je wilt,’ bromde ik en toen haalde ik de doos bonbons voor de dag. Het cellophaan papiertje zat er nog om heen en de doos glom van mooiheid in de zon.

Eerlijk opgebiecht, lui, ik kan het jullie wel zeggen: mijn bedoeeling was geweest de doos zelf open te maken en Molly te vragen er een bonbon uit te nemen; tenslotte duurt de reis nog heel lang en zo’n snoepje kan te pas komen, maar ik schijn plotseling alle zelfbeheersing te hebben verloren, want ik hoorde mezelf tegen haar zeggen: ‘Hier Molly, die doos bonbons is voor jou. De hele doos.’

Ze zei, dat ze me erg dankbaar was en begon meteen te presenteren en ik probeerde hun toen uit te leggen dat ik die doos van mijn Fakeldragersclub heb gekregen. Ze wilden weten wat dat precies was en ik aan het uitleggen, elke week komen we bij elkaar en dan praten we over allerlei problemen van politiek en economie en sociale voorzieningen, waar we niet uit kunnen komen en zo’n club is een machtig ding in het leven van de partij.

‘Interessant,’ zei Terry.

Maar Molly zei: ‘Weet je wat jullie fout is? Jullie praat veel te veel

over politiek. Wat drommel, een mens kan toch niet altijd socialist zijn, hij wil toch ook wel eens leven.'

En verdraaid als het niet waar is, als ik toen niet gauw een stap achteruit had gedaan, was ze weer met haar hand gekomen om die op de mijne te leggen, maar nu liet ik haar gewoon met haar hand in de hand staan. Ik was net op tijd!

Omdat Roeltje verre reizen doet, kan Roeltje veel verhalen, met de zuidelijke partijgroeten voor mijn Fakkeldragersclub en een extra groet aan Neeltje en haar koffiepote, jullie Roel van Hoven.

Dinsdag

Toen ik vanmorgen aan het dek kwam, verwachtte ik half en half Molly te zien, maar ze was er niet en ik heb eerst een beetje rondgewandeld, voordat ik de ontbijtsalon opzocht, niet omdat ik haar met alle geweld wilde spreken, maar werkelijk alleen maar om een frisse neus te halen, en toen ik haar nergens zag, ben ik in mijn eentje gaan ontbijten. De hofmeester wachtte niet eens op mijn bestelling; nauwelijks zag hij me aankomen of hij greep een diep bord vol met havermout en dat zette hij voor me neer.

'Asjeblieft, sir, ik weet, dat u verzot bent op porridge.'

Dat komt er nou van als je, zoals ik, gisteren twee borden van dat spul hebt gegeten, terwijl je het niet eens lekker vindt.

Ik keek naar dat diepe bord met kleverigheid en toen naar de hofmeester en daarna zei ik: 'Ik denk, dat ik vandaag geen havermout zal nemen, ik heb een beetje pijn in mijn maag.'

'Sir,' zei die hofmeester vaderlijk, 'voor maaglijders is er geen beter eten dan havermout. Als ik uw dokter was, zou ik u nu zeggen: u hebt maagpijn, ik schrijf u een flink bord havermout voor.'

Nou mensen, wat moest ik doen? Met de moed der wanhoop heb ik me in dat bord met porridge gestort en terwijl ik het zuchtend uitlepelde, keek ik tersluiks naar mijn burens, die gebakken worstjes aten met lalletjes spek en jullie zult me wel willen geloven, als ik zeg, dat ik liever worst dan havermout eet, al is het op mijn nuchtere maag. Als dat zo doorgaat zie ik er nog van komen, dat ik zes weken lang elke

ochtend havermout moet eten, net zo lang totdat ik in Australië eindelijk deze havermoutschuit kan ontvluchten.

Molly zag ik niet in de ontbijtzaal en Terry ook niet, maar later op het dek kwam ik hem tegen, hij had juist zijn drie mijl gerend en was met een of ander flauw spelletje bezig, een soort van gummi-ringen over een netwerk gooien: dektennis noemt hij dat. Ik bleef er een beetje naar staan kijken en het weer was zo warm, dat ik alleen van het gezicht al doodmoe werd, dus ik liet me in een luie stoel zakken en even later kwam Terry bij me zitten. Ik vroeg natuurlijk niet naar zijn zuster, stel je voor, hij mocht eens denken, dat ik haar miste, maar ik dacht wel: waar zou dat mens toch zitten? Gewone nieuwigheid van me, waar ik natuurlijk niet aan toe gaf.

‘Over een goede anderhalve dag,’ zei hij, ‘varen we heel dicht onder de kust van Noord Afrika, eigenlijk varen we daar nu al, maar we steken een paar inhammen af en dan gaan we regelrecht op Algiers aan.’

‘In Algiers leggen we aan,’ zei ik, ‘het schijnt, dat we daar lading moeten innemen.’

‘Er is een goeie kans, dat we meer dan veertien uur in Algiers blijven en ik heb al geïnformeerd, er worden allerlei excursies georganiseerd. Ploegjes van een man of twintig, die aan de wal willen, kunnen een pond dokken en dan wordt er voor een gids gezorgd en voor een verfrissinkje... Ik voel er wel wat voor en Molly ook; ga je ook mee, Roel?’

‘Waar zit Molly eigenlijk?’ vroeg ik langs mijn neus weg.

‘O Molly,’ zei hij, ‘die scharrelt ergens rond, ze heeft een paar kennissen ontdekt, die weer kennissen zijn van andere kennissen en daar heeft ze natuurlijk van alles mee te bepraten. Dames-kennissen, je moet maar zo rekenen, Molly is een vrouw en altijd in gezelschap van mannen is op de duur voor haar eentonig, daarom is ze blij, dat ze vrouwelijk gezelschap gevonden heeft.’

‘Natuurlijk,’ zei ik.

We keken een tijdje zwijgend naar de horizon en toen zei Terry: ‘Heb je nou al enig idee, Roel, wat je in Australië wilt gaan doen. Ik bedoel: welk vak je wilt gaan uitoefenen?’

Ik zei hem, dat ik daar niet de flauwste notie van had, maar dat ik niet als kantoorfrik, maar als auto-monteur emigreerde; destijds hebben ze me op het consulaat verteld, dat je als hoofdarbeider geen schijn of schaduw van een kans had om toegelaten te worden, dus toen heb ik een soort cursus in autotechniek gevolgd en zo ben ik op een handige slag aan mijn emigratievisum gekomen. Maar wat ik nou precies in Australië zal gaan doen, tja dat weet ik niet, enfin, dat zullen we mettertijd wel zien.

‘Er bestaat een reuze behoefte aan lassers,’ vertelde Terry en toen begon hij een hele hoge boom op te zetten over lastechniek, en over puntlassen en autogeën-lassen en dat je soms electrisch moet lassen en dat er zoveel verschil is in kwaliteit tussen de electroden, je hebt electroden, die prachtig lassen en je hebt er rommel tussen, en eigenlijk hangt de hele omzet van een lasserij af van de gereedschappen, waar ze mee werken. Het klonk heel erg interessant en ik kon merken, dat Terry echt plezier in dat vak van hem heeft. Toch jammer (zei ik tegen hem), dat je niet voor jezelf kunt beginnen, maar dat je eerst als knecht moet gaan werken. Een mens wil ten slotte zo gauw mogelijk zijn eigen baas zijn, nietwaar, ik denk, dat mijn ouwe vader dát heeft bedoeld toen hij zei: ‘Roel ga niet eerder trouwen of je moet hoger op zijn.’

Terry zei, dat mensen van de vorige generatie er soms erg rare opvattingen op na hebben gehouden, vooral wat trouwen en zo betreft en ik zei hem, dat hij daar wel gelijk in had, maar intussen was iedereen toch min of meer de vrucht van zijn opvoeding, nietwaar, en die ouwe heer van mij heeft me die les zo dikwijls ingepompt, dus ik vermoed, dat die ergens in mijn hersens is blijven hangen, en dat ik daarom tot nog toe ongetrouwd ben gebleven.

‘Wat gaat Molly eigenlijk in Australië doen?’ vroeg ik, om het gesprek op een ander onderwerp te brengen, want ik houd er niet van steeds het middelpunt van de belangstelling te zijn.

‘Molly gaat als verpleegster. Ze heeft in Engeland een paar jaar in een ziekenhuis gewerkt, niet als gediplomeerde zuster, maar meer als een soort hulp, die overal voor te gebruiken is. Met het getuigschrift van dat ziekenhuis heeft ze onmiddellijk een emigratievisum gekre-

gen. Om werk behoeft ze niet verlegen te zitten, maar je weet hoe dat met vrouwen gaat, vandaag of morgen ontmoet ze in Australië een man, waar ze verliefd op wordt en voor je het weet is ze getrouwd.'

'Ja,' zei ik, 'ze is een aardige verschijning.'

'Meen je dat werkelijk, of zeg je het alleen maar uit een soort beleefdheid, omdat ik haar broer ben?'

'Nee, dat meen ik werkelijk,' zei ik, 'ten slotte kan je een vrouw toch wel aardig vinden, zonder dat je nou direct hals over kop verliefd op haar wordt.'

'O,' zei Terry een beetje aarzelend, 'ik dacht, dat je Molly helemaal niet aardig vond.'

'Hoe kom je daarbij?' vroeg ik.

'Nou,' zei hij, 'je doet zo stuurs tegen haar, net alsof je helemaal niet op haar gezelschap gesteld bent. Als je het precies wilt weten, dát is eigenlijk de reden, waarom ze die dameskennissen is gaan opzoeken. Wij Engelsen houden er niet van ons aan een gezelschap op te dringen, waar we eigenlijk niet welkom zijn.'

Nou, lui ik wist werkelijk niet wat ik daar op moest antwoorden, want de hele geschiedenis overrompelde me zó, dat ik allerlei tegenstrijdige gedachten door mijn hoofd voelde gaan.

'Dus je hebt aan haar geen hekel?' vroeg Terry.

'Welnee,' zei ik.

'Zullen we haar dan gaan opzoeken, ik weet ongeveer waar die kennissen van haar rondhangen.'

Maar daar had ik nou helemaal geen zin in, stel je voor achter een nukkige jonge juffrouw aan lopen, niks hoor, dat gaat mij veel te hard en dat zei ik ronduit tegen Terry.

'Hoor eens Terry, jou en je zuster mag ik erg graag, ten slotte vertegenwoordigen jullie voor mij het socialisme hier op dit enorme schip, maar om nou de minste te zijn tegen over een vrouw, die kuren heeft en pruilend doet... Terry, dat doen wij Hollanders niet zo gauw. Als Molly bij ons wil komen zitten, is ze welkom, maar vragen en soebatten is er niet bij.'

'Je hebt een rare manier om met mensen om te gaan,' zei hij, 'maar

misschien is het wel de goede,' en toen begon hij me weer door te zagen over zijn lasserij, want het zit hem hoog, dat hij niet voor zichzelf kan beginnen en dat kan ik me best voorstellen.

Wel, beste mensen, veel bijzonders heb ik jullie in deze brief niet kunnen schrijven, maar ik denk, dat als we in Algiers zijn geweest, dat ik dan wel meer te vertellen heb. Saluutjes van Roel van Hoven.

Woensdag

Vanmorgen heb ik alles nog eens gelezen wat ik jullie tot dusver heb geschreven, en ik kwam tot de conclusie, dat ik echt heb zitten pen-nen omdat ik aanspraak wilde hebben, was het niet tegen mensen dan maar tegen een stom stuk wit papier, en als ik het jullie eerlijk moet vertellen, dan heb ik af en toe tegen mezelf gezegd: 'Roel met zulke flauwe nonsens kun je de Fakkeldragersclub toch niet aan boord komen. Al die lange verhalen over havermout en zo, wat kan het de lui in Nederland schelen?'

Die paar opmerkingen over de merkwaardige onwetendheid van Engelse partijgenoten zodra kwesties als imperialisme en zo aan de orde zijn, goed, dat is belangwekkend voor de lui in Holland, maar voor de rest is mijn geschrijf niet veel waard en kan ik de hele mik eigenlijk niet beter verscheuren en in zee gooien? Maar aan de andere kant, (dacht ik) Neeltje wil misschien toch ook wel eens iets meer weten over het eten aan boord van zo'n groot emigrantenschip en hoe alles in dat grote huishouden zo in zijn werk gaat, dus laat ik daar maar iets meer van vertellen.

Goed dan, hoe het aan het ontbijt gaat, weten jullie nou langzamerhand wel. Het is een soort mensenva! om argeloze emigranten te dwingen havermout te eten, totdat ze er bij neervallen en dan laten ze je met rust tot een uur of half twaalf; wie dan zin heeft kan ergens in de salon neerstrijken en zich een slechte kop koffie laten aanmeten, waar je dan op moet blijven leven totdat om één uur de gong gaat voor de lunch; dat is een warme lunch. Neeltje, je zult het niet geloven, maar het is gewoon soep uit een blik, daar durf ik mijn hoofd onder verwedden; een soort melige dikke waterigheid met een smaak,

die elke dag hetzelfde is, alleen de kleur verandert, en dan komen aard-appelen, waar ze alles mee gedaan hebben, behalve bakken, en de ene dag heb je spruitjes uit het water, de andere dag groene kool uit het water, de derde dag prei uit het water en voor de verandering soms doperwtjes, die zo groot zijn als stuiters en van een vergiftig groen, dat je horen en zien vergaat; maar je went er aan hoor, omdat de thee om vier uur alles goed maakt. Die thee is eigenlijk onze koffietafel, alleen wordt er thee inplaats van koffie bij geschonken en een hoop zoetgoed en dan tegen zeven uur komt het diner, dat net zo Engels is als de lunch, alleen in plaats van schapenvlees, krijg je er een dweltje rosbief bij, nou geef mij maar een mals Hollands biefstukje, maar waar vind je zoiets aan boord van dit schip? Toch is het eten op zichzelf niet ongezellig met zoveel mensen, die allemaal in een soort vacantiestemming zijn. Neem nou gisteravond bijvoorbeeld; tegen half zes kwam Molly aanwandelen met die kennissen van haar, die ze ergens had opgescharreld; ik heb jullie dat gisteren geschreven. Ik dacht: 'Zie je wel, ze komt vanzelf wel met hangende pootjes terug' en dat was ook zo, al deed ze reuzen moeite om een gewoon gezicht te trekken. Die kennissen zijn twee dames, ik denk een jaar of vijftig of zoiets, die op weg zijn naar hun echtgenoten, die verleden jaar naar Australië zijn gegaan en daar al een soort bestaan hebben opgebouwd. De ene heet Winnifred van haar voornaam, en ze begon direct heel gillerig te vertellen, dat ik haar gerust Winnie mag noemen, en de andere heet Gladys, wat je niet moet uitspreken als 'glad ijs' en ze deed me direct aan Han van Meegeren denken, ik bedoel, dat ze bij haar ook een heel nieuw schilderij over een oud heen hebben geschilderd. Omdat het nog te vroeg was om te gaan dineren, gingen we in de bar een beetje tegen een hekje staan leunen en ondertussen maar kwebbelen, kwebbelen totdat ik er blaren van in mijn oren kreeg; en alles op die hoge gillerige toon. Ik was blij, dat de gong voor het avondeten eindelijk ging, want ik dacht: nou krijg ik tenminste een uurtje rust, maar niks hoor, Molly zei: 'Zullen we met ons vijven aan een grotere tafel gaan zitten, dat is veel gezelliger, ik fix dat wel met de hofmeester.'

Daar zaten we met ons vijven aan tafel en het kwetterende gesprek ging maar door, totdat Molly opeens zei: 'Moet jullie eens horen, ik heb een aardig idee. We zitten nog een week of vijf op dit schip bij elkaar en hier Winnie en Gladys waren weliswaar geen lid van de Partij in Engeland, maar hun mannen wel en zij zelf hebben altijd Labour gestemd, en hier wij drieën, Terry en Dutchie en ik, waren wél lid, en nou had ik gedacht: kunnen we nou niet samen een soort discussieclubje maken, alleen maar voor de vijf weken, dat we samen aan boord zijn, dat breekt de verveling een beetje en misschien kunnen we nog iets van elkaar leren? Nou, wat denken jullie ervan?'

Het was een hele toespraak en ik moet jullie eerlijk zeggen, dat ik met mijn oren zat te klapperen zo verwonderd was ik, want nog geen vier en twintig uur geleden had diezelfde Molly gemopperd, dat we veel te veel aan politiek doen en dat een mens toch niet altijd socialist kan zijn en dat hij ook wel eens wil leven; en nou komt ze warempel zelf op de proppen met het voorstel om een discussieclubje te vormen. Maar ik hield mijn kaken stijf op elkaar, want ik heb zoiets in onze eigen Fakkeldragersclub al eerder meegemaakt, trouwens in elk bestuur heb je hetzelfde, dan doe je een voorstel en niemand voelt er iets voor en een tijdje later komt iemand met precies hetzelfde voorstel, alleen met een beetje andere woorden en dan is iedereen er vóór. Goede gedachten moeten doorwerken, dacht ik, en wat doet het er toe wie de eer krijgt, de hoofdzaak is, dat er een besluit wordt genomen. Winnie en Gladys gilden direct dat ze het een fantastisch idee vonden en Terry zei hetzelfde, alleen op een veel bedaarder toon en ik zei niks, maar ik dacht zoveel te meer. Eerst dacht ik, dat niemand in de gaten had, dat ik geen woord zei, maar Molly schijnt het te hebben gemerkt, want opeens zei ze: 'En, Roel, hoe denk jij erover, doe je mee of voel je er niets voor?'

Ik trok mijn vroomste snuit en zei droogweg, dat ik het nog niet wist, ten slotte (zei ik) kan een mens toch niet altijd socialist zijn, hij wil ook wel eens leven. Terry grijnsde, die kon de steek onder water waarden, maar Molly kreeg een kleur als een boei en flapte er uit: 'Roel... I think you are a beast,' wat letterlijk vertaald wil zeggen:

ik vind je een beest, maar het klinkt in het Hollands veel erger dan het in het Engels bedoeld wordt; toch werd ik een beetje confuus van haar toon en ik wist werkelijk niet wat ik moest antwoorden zonder een nieuwe flater te begaan, maar Terry redde de situatie door te zeggen: 'Jullie moet niet alles zo ernstig nemen. Natuurlijk doet Roel mee. Als ik het goed bekijk is het idee oorspronkelijk van hem en ik heb het dadelijk een reuze goede gedachte gevonden, yes, wij Engelsen kunnen soms van de lui van het vasteland nog wel eens iets leren.'

Nou die woorden van Terry vond ik zó fideel, dat ik hem spontaan een hand gaf en aan een redevoering wilde beginnen, maar toen kwam juist de hofmeester met een soort croquetjes, waar ik niet van houd, omdat niemand weet wat er in zit en door het gezicht van die croquetjes bleven me de woorden in de keel steken en zo is de discussieclub dan tot stand gekomen. Tussen twee haakjes, die croquetjes waren aardappelen met een maggi-smaakje eraan en als een Hollandse vrouw haar man zulke onsmakelijke dingen voorzet, zou dat een reden zijn om schadevergoeding te eisen, maar de andere leden van de nieuwe discussieclub zaten te schransen, dat ik er pijn in m'n kaken van kreeg, dus ik vermoed, dat smaken verschillen. Voor toetje was er een soort griesmeelpudding met jam en toen vond ik de tijd gekomen om voor te stellen, dat Terry en ik samen elke keer overleg zouden plegen over de onderwerpen; ik dacht, dat is tactisch het beste wat ik kan doen, want anders vliegt die club na twee vergaderingen alweer uit elkaar en iedereen vond mijn voorstel reusachtig goed en daar bleef het bij.

Omdat we al zo ver zuidelijk zijn, wordt de koffie na het eten niet meer in de salons geserveerd, maar op het dek en natuurlijk bleef de nieuwe club bij elkaar, want we voelen ons wel echt tot elkaar aangetrokken, geloof ik. Het was onwaarschijnlijk mooi weer met een soort lauwe zoelte in de lucht, zoals ik nog nooit heb gevoeld en toch was het al tien uur 's avonds. De passagiers zaten zo maar in hun dunste overhemdje en korte broekjes in de nachtlucht en de zee was niet zo kalm als gisteren, maar je merkt van de golfslag en van de bewegingen van het schip niks meer, zo zijn we er allemaal aan gewend, en toen de hofmeesters met de koffie kwamen, haalde Molly de doos

bonbons uit haar hut en daar gaf ze een rondje mee en nog een rondje en Winnie en Gladys gilden, dat ze de chocola zo enig vonden en toen vertelde Molly, dat die doos kwam van een discussieclub in Holland en dat vond ik toch wel echt fideel van haar. Ze is werkelijk een aardige meid, die Molly en ik denk, dat ik best met haar zal kunnen opschieten, in onze nieuwe discussieclub.

Laat in de avond ging de man van de administratie rond om klantjes op te halen, die mee wilden gaan met een van de excursies door Algiers, waar we morgenochtend heel in de vroege zullen aankomen.

‘Zullen we meegaan?’ vroeg Terry, ‘het kost een pond.’

Ik kreeg plotseling een gek idee, ik denk, dat het mooie weer en het succes, dat we een nieuwe club zijn begonnen, me een beetje naar het hoofd was gestegen, want ik zei: ‘Waarom zouden we een pond neerleggen voor iets wat we zelf best kunnen? Ik vind die excursies, waar vreemdelingen bij rondgezeuld worden, altijd een verschrikkelijk slome indruk maken.’

‘Dus je wilt liever niet mee?’ vroeg Molly.

‘Ja en nee,’ zei ik, ‘ik stel voor, dat we met ons vijven Algiers gaan bezichtigen, zonder gids. Dat pond kunnen we zelf verdienen. We kunnen ergens een verfrissend drankje gaan drinken en dan verder maar dwalen, zo’n wereldstad zal Algiers wel niet wezen.’

‘Reusachtig,’ gilde Gladys, ‘ik houd wel van een avontuurtje.’

Terry zei doodrustig, dat hij wel voor mijn idee voelde en Molly zei dat ook.

Nou beste mensen, dat is dan de brief, die ik jullie heb willen schrijven over het leven aan boord; en ik hoop, dat jullie begrijpt hoe blij ik ben, dat we die club gesticht hebben en misschien kunnen we in de toekomst, dat wil zeggen over een week of zo, want aan het eind van de reis spat het hele gezelschap natuurlijk uit elkaar – ik zeg misschien kunnen we in de toekomst een brief van de hele club aan jullie schrijven, een soort rapport, dat zou ik reusachtig vinden in het belang van de internationale socialistische solidariteit, met de beste groeten van club tot club, jullie

Roel van Hoven

Vrijdag

Dit wordt een ontzettend lange brief, beste mensen, want ik heb jullie zo'n massa te vertellen, dat het wel een roman lijkt en ik weet trouwens niet waar ik precies moet beginnen, dus dan begin ik maar bij het begin. Als het jullie misschien in de aanvang een beetje vervelend lijkt houdt er dan asjeblieft rekening mee, dat ik geen geboren schrijver ben en dat mijn gedachten veel vlugger gaan dan mijn pen kan volgen, maar ik heb de hele dag de tijd om deze brief te schrijven en ook nog een andere brief, maar nou loop ik al op de gebeurtenissen vooruit, dus laat ik maar beginnen met de aankomst in Algiers.

's Morgens tegen een uur of vijf naderden we de stad en iedereen was al op, want aan dek was een reuze herrie van matrozen, die de luiken van de ruimen lossloegen en van lieren, die draaiden en kettingen, die rammelden. Het schip voer veel langzamer en de machine ratelde ook niet zoals gewoonlijk en je bent zo aan die machine gewend geraakt, dat je wakker wordt van de stilte, zal ik maar zeggen. Het was al licht en in het Oosten waar de zon opging (net zoals bij ons gaat de zon in het Oosten op, en toch is de zonsopgang heel anders) was de lucht geel en fondantachtig rose en blauw en voor ons zagen we Algiers liggen, een prachtige stad met bijna niets anders dan witte huizen tegen lage groene heuvels; de huizen schijnen zich op elkaar te stapelen en op de kant zag je heel in de verte kereltjes heen en weer lopen in witte hemden; in de gedichten zouden ze zeggen: in smetteloos witte gewaden. En een roeiboortjes, mensen ik heb nooit geweten, dat er zoveel roeiboortjes op de wereld zijn en die scharrelen maar om de 'Empress of Bengal' heen en in elk roeiboortje kerels in witte hemden, die maar schreeuwden, de kerels bedoel ik. Nou, van dichtbij gezien waren die hemden lang niet smetteloos wit hoor, het leken meer gore lappen en vodden. De lui in de bootjes waren handelaars, scharrelaars, goochelaars, zwendelaars en in elk geval iets raars. Er was een vent, die had een stel witte poedeltjes in zijn bootje, van die geschoren vatenkwasten met pootjes, en hij hield zo'n beestje omhoog en gilde maar, dat hij het wilde verkopen, spotgoedkoop. Nou

vraag ik je, wie koopt nou een hondje als hij emigreert? Maar het meest fantastische vond ik de jongens, die in hun zwembroek (en soms zonder zwembroek) in de bootjes stonden en steeds maar gilden, dat ze geld wilden opvissen. Dat gaat zo: een van de passagiers gooit een geldstuk zo maar, plompweg, in het water, en dan jumpst zo'n nakende jongen uit het bootje in zee en duikt naar het geldstuk. Ik heb een paar maal geteld hoe lang zo'n kaanp onder water kan blijven, nou, lui, af en toe hield ik mijn hart in mijn lijf vast van de narigheid, want er was er eentje bij die bleef wel drie minuten onder en altijd kwam hij boven met het geldstuk tussen zijn tanden. Ik snap niet hoe die lui het klaar krijgen, maar als ik zo na ga hoeveel maal die knaap over boord gesprongen is, nou dan geloof ik, dat hij op een dag een aardig daggeldje bij elkaar duikt. Het is me anders een broodwinning, en als je er over nadenkt, dan kom je tot de conclusie, dat het sociale vraagstuk overal in de wereld om een oplossing schreeuwt.

Het werd met dat al toch wel een uur of negen, voordat het schip vast aan de kant lag, eerst moeten er alle mogelijke officiële kerels aan boord en dit mocht in orde zijn en dan weer dat, maar eindelijk was het zover, dat de luidspreker zei: iedereen die zich een beetje wil vertreden kan de wal op, we blijven liggen tot vier uur vanmiddag, uiterlijk drie uur moet iedereen weer aan boord zijn, op laatkomers wordt niet gewacht en wie er om drie uur niet is, die zijn hoofd wordt niet gewassen.

En daar gingen we... we, dat wil zeggen, we waren niet meer met ons vijven, zoals we de avond te voren hadden afgesproken, maar met ons zessen, want Gladys had weer een kennis, een mannelijke kennis, gevraagd of die zin had mee te gaan passagieren want, zei ze er bij, dan is het aantal mannen en vrouwen gelijk. Die mannelijke kennis heette Jim, een magere scharminkel met een tandenborsteltje op zijn bovenlip en een gezicht net als een peerdrupsje, weet je wel, spits van onderen en een beetje breed naar boven toe lopend. Ik vond hem zo op het oog een manneke van slappe was, maar Terry vertelde me, dat diezelfde Jim om de maan geen vent van snijkoek was, maar dat die in de oorlog op een jachtvliegtuig heeft gezeten en ridderordes

bij de vleet heeft gekregen, maar dat heb je meer met die Engelsen, als je ze alleen maar naar de buitenkant beoordeelt, vergis je je gauw hoor. In elk geval Gladys gaf die Jim meteen een arm, en Terry haakte in bij Winnie, nou en toen vond ik, dat het toch wel erg gek stond als ik moederzieltje-alleentje bleef spelen en dus zei ik tegen Molly: 'Als jij mij nou 's een arm gaf, dat komt in elk geval de symmetrie ten goede.'

'Graag,' zei ze, 'voor de symmetrie moet je nu eenmaal een offer over hebben. Ik hoop, dat het offer je niet te zwaar valt.'

Ik gaf maar geen antwoord, want het vooruitzicht om een paar uur in een totaal vreemde wereld rond te scharrelen, wond me op. Molly deed aanvankelijk wel een beetje schutterig, terwijl ze naast me liep; als je het mij vraagt was dat gearmd wandelen van ons in het begin beslist geen succes, maar het veranderde, toen we eenmaal goed en wel op de kade liepen en ik-weet-niet-hoeveel brutale kerels in gore witte hemden en op blote voeten, om ons heen begonnen te jengelen met leren kussens, die ze wilden verkopen, met geld, dat ze wilden wisselen, met handtassen, die ze de vrouwen in de handen probeerden te stoppen en meer van dat soort opdringerigheden. Ik mocht die kerels niet en Molly scheen een beetje bang voor hen te zijn, want ze drong heel dicht tegen me aan, en ze greep m'n arm stevig beet, en ik kon me echt voorstellen, dat ze hulp en steun bij mij zocht, want een vrouw is bij die Arabieren niet veel waard, dat kun je zien aan de brutale manier, waarop ze de vrouwen van top tot teen bekijken en omdat ze zo'n raar taaltje brabbelen, weet je natuurlijk niet wat ze elkaar toeschreeuwen, al heb je als man natuurlijk wel je vermoedens. Ik had dus echt met Molly te doen en ik legde mijn hand beschermend op de hare en vertelde haar, dat ze niet bang behoefde te zijn, want dat ik die kerels wel op een afstand zou houden en als ze soms werkelijk hinderlijk mochten worden, nou dan zouden ze eens kennis maken met een paar stevige Hollandse vuisten, en dat meende ik. Naarmate we echter dichterbij de eigenlijke stad kwamen, werd het opdringerige gedoe van die Arabieren veel minder en ik zei tegen Molly, dat ze nou gerust haar angst een beetje van zich af kon leggen, maar ze druk-

te mijn arm tegen zich aan en zei, dat ze nog een beetje last van haar zenuwen had en dat ze straks toch zo dankbaar was geweest, dat ik beschermend naast haar had gelopen en meer van die vrouwenpraatjes, en zelfs al zou ik haar arm hebben willen loslaten, dan zou ik het nog niet hebben gekund, want ze keek me met haar angstige ogen zo hulpbehoevend aan, dat mijn hart gewoonweg te groot werd voor mijn overhemd.

Gekke stad anders dat Algiers; een herrie dat de lui maken, een geschreeuw en een rommelzoodje, daar heb je geen weet van als je het niet eens een keertje met je eigen ogen hebt gezien en met je eigen oren hebt gehoord.

We zagen bijvoorbeeld op een gegeven ogenblik twee van die hemdjongens lopen en elk van hen had iets onder de arm, dat we eerst niet herkenden en ik geef jullie te raden wat het was. Ze hadden elk een gestroopte geit bij zich, dat wil zeggen niet de geit, maar de huid ervan, de emballage, waarin vroeger een geit had gezeten. Op de een of andere manier hadden ze die huid er zo heel mogelijk af gepeuterd en alle openingen dichtgenaaid, op een klein gaatje na. Nou en die huid hadden ze tot barstens toe gevuld met water en als je nou op die bolle buik drukte, spoot een straaltje water uit dat gaatje, en dat was nou de stadsreiniging van Algiers, of beter gezegd de wandelende sprociwagen van Algiers, aan elke kant van de straat één zo'n hemdjongen met zo'n watergeitje zal ik maar zeggen. Ik begreep eerst niet precies wat het was, maar toen ik het geval had bekeken, stond ik te schudden van het lachen, zo komiek vond ik het. Maar kwaad dat Molly toen werd. Zij had medelijden met die arme geitjes, die vroeger in dat vel hadden gezeten en die geslacht waren en ik moest maar eens kijken wat een mooie kleur die huidjes eigenlijk hadden en was er nou in de hele wereld niets beters te bedenken geweest voor de sprociwagen dan de moord op een geitje?

'Je hebt gelijk,' zei ik tegen haar, 'maar wat wil je? Die geitjes zouden toch geslacht zijn, dat is nou het lot van elke geit en vergeet het nou maar.'

Ze zei, dat ze al eerder had gemerkt, dat ik een Hollander was

zonder gevoel en net toen ik niet wist of ik kwaad op haar moest worden of niet, kwam er een hemdknul aan met een ezel, en op het beest had hij een grote ijzeren T-balk geladen en daar boven op een baal vodden en daar weer boven op zat hij te schreeuwen tegen het stomme afgemartelde beest, dat ik hem graag een pak slaag had gegeven, zo'n wrede dierenbeul. Hij was trouwens de enige beul niet, want zoals de ezeltjes in Algiers worden afgejakkerd, dat geloof je niet; trouwens de paarden zijn ook magere scharminkels, meer vel dan vlees en die laten ze trekken en trekken tot je er een wee gevoel van in het hoofd krijgt als je het ziet.

We waren intussen een eind tegen een soort heuvel opgeklauterd wat niet zo verwonderlijk is, als jullie je herinnert, dat heel Algiers eigenlijk tegen een heuvel aan ligt, en halfweg zagen we een mooi wit gebouw tussen het groen en daar stond met grote letters op: Hotel St. George.

'Een Engels hotel,' riepen Jim en Terry en Gladys en Winnie en Molly en ik begreep niet waar ze zo'n drukte om maakten, maar ze beweerden, dat ze vastbesloten waren in dat hotel hun kopje koffie te gaan drinken, dus ik zei maar niets en legde me bij de meerderheid neer, zoals het in een democratie behoort.

Het was een prachtig hotel, wat waar is, is waar, en de bouwstijl is heel anders dan bij ons, met Moorse motieven en zo, zal ik maar zeggen, maar ik had het meeste zin in het terras, waar luie stoelen stonden en toen ik daar eenmaal in was weggezakt, voelde ik, dat mijn schoenen honderd pond wogen, wat een gevolg is van de onwennigheid denk ik, als je dagen achtereen op zo'n dekstoel hebt liggen luieren en je moet dan opeens weer op de vaste grond wandelen, dan is het even vreemd, nietwaar.

Er kwam een blanke kerel in een keurig wit pijtje vragen wat de dames en heren wilden bestellen en Molly zei me, dat ze graag een kop koffie wilde drinken, maar ik had meer zin in iets verfrissends, chocomel of zoiets.

'Heb jullie zoiets hier?' vroeg ik in het Engels en laat die kellner nou in onvervalst Amsterdams antwoorden: 'Sjokomel, meneer,

daarvoor mot-je-hier niet wese' ... hiero drinke' se allenig maar kas-sies en dergelijke kleine vergiften, maar as ik u soms kan hellepe met een kogeltje spuit, we hebben hier nog wel zoiets in de kelder staon.'

Nou mensen, ik kijken alsof ik het in Keulen hoorde onweren en wij druk aan het praten, die kellner en ik. Hij was een Amsterdamse jongen met een prima betrekking in dat hotel, en een heimwee naar de Westertoren en naar de Nieuwendijk en als hij genoeg geld heeft, gaat hij naar Mokum terug en dan begint hij een volkskoffiehuis, zegt hij tenminste. En ik natuurlijk vertellen van het schip en dat ik emigreerde en zo.

De anderen van ons gezelschap hadden geluisterd, maar ze begrepen er geen sikkepit van en Jim beweerde, dat al die scherpe g's en keelklanken in het Hollands hem pijn in zijn strottenhoofd bezorgden.

'Het is geen taal, het is een gorgeldrank.'

Nou toen gaf Molly een nummertje verontwaardiging weg, dat me goed deed; Nederlands was wel degelijk een taal en wat hadden de Hollanders vroeger niet gepresteerd, ze waren zelfs de Theems opgevaren tot in het hartje van Londen en onze literatuur was zo mooi, we hadden dichters en schrijvers en kort en goed, Nederlands was minstens zo beschaafd als Engels.

'Hoe weet jij dat allemaal?' vroeg Jim verbaasd.

Nou en toen vertelde Molly met een kleur als vuur, dat ze in de leesbibliotheek van de 'Empress of Bengal' in de encyclopedie alles had gelezen wat er over Holland in staat en die les dreunde ze nu op.

'Ik vind het knap,' zei ik, 'je weet meer van me dan ik zelf, maar je hebt gelijk, dat je iets van Nederland gelezen hebt, want als we in onze discussieclub goed met elkander willen opschieten, moeten we toch iets van elkanders land af weten, nietwaar?'

'Ja,' zei Terry met een grijns, 'en jij, Roel, bent de grootste sufferd die ik ooit ben tegengekomen.'

Maar nou heb ik nog niet een kwart verteld van wat ik jullie over Algiers moet schrijven en zoëven is de gong gegaan voor de busjes-soep en de waterige spruitjes, straks ga ik wel verder met deze roman, want dit kun je toch geen brief meer noemen. Tot straks dan.

Drie uur later

We hadden een heel tijdje op dat terras van het hotel 'St. George' gezeten en toen vonden we, dat we honger kregen; er zou toch wel wat te eten zijn voor niet te veel geld. Die kellner zei, dat hij zijn best zou doen en met een knipoogje naar mij zei hij: 'U bent vandaag mijn gast, je komt hier niet zo vaak een landgenoot tegen, dus laat ik u maar eens fuiven, meneer van Hoven, zeg u maar wat het zal zijn... een lekker biefstukje met gebakken aardappeltjes en doppertjes?'

Nou en of, en de anderen bestelden een stukje lamsvlees met pepermunt-saus, maar ik heb zitten schransen, nog nooit heeft een biefstuk me zo goed gesmaakt en toen ik alles op had en zelfs de hond niets meer van mijn bord had kunnen likken, zei ik, dat ik me kip-lekker voelde en best nog een half uurtje op dat terras zou willen uitblazen.

'Ik ga een half uurtje wandelen,' zei Molly.

'Alleen?' vroeg Terry.

'Als niemand met me meegaat, zal ik wel alleen moeten gaan,' zei ze en inderdaad ging ze in haar eentje weg.

'Denk er om, dat je niet verdwaalt,' riep Terry haar nog na, 'we moeten uiterlijk drie uur aan het schip zijn.'

'Maak je om mij geen zorg,' zei Molly, 'ik kom wel terecht.'

Daar zaten we, het was half een toen ze wegging en het werd één uur, en half twee en we keken af en toe op onze horloges, maar al wie kwam, Molly niet.

Zelfs Jim, die ijskoude, werd een beetje onrustig en zei, dat we maatregelen moesten nemen; ten slotte hadden we nog maar anderhalf uur.

We spraken af, dat iedereen een andere richting zou uitgaan om Molly te zoeken en dat we elkaar om half drie uiterlijk op het terras zouden terugzien en mocht Molly intussen komen, dan zou die Amsterdamse kellner haar vertellen, dat ze moest wachten en zo gingen we weg. Maar net toen ik op het punt stond weg te gaan, riep die kellner me apart en zei: 'Assik u een goeie raad mag gefe', ga dan in de

kashba soeke'... geloof me, ik ken die Engelse missies as m'n broeksak, as die in Algiers zijn komen ze op een andere manier altijd in de buurt van de kashba en dan is er geen houwen meer an, dan gaan ze de Arabische wijk in, nou en dan kan je beter direct naar de politie gaan, want de kashba is nou niet bepaald een tehuis van het Leger des Heils.'

'Hoe kom ik daar?' vroeg ik hem en hij wou 't me eerst uitleggen, maar toen zei hij, dat hij wel met me mee zou gaan, hij had een collega, die de boodschap aan Molly zou overbrengen en hij wilde mij als landgenoot toch wel graag helpen, nou ik vond het reusachtig van hem en dat zei ik hem.

Onderweg vertelde hij me van die kashba, wat een wijk is waar de misdaad en de ontucht hoogtij viert en waar blanke vrouwen eigenlijk niet moesten komen en zeker niet in hun eentje en het werd me hoe langer hoe angstiger te moede en dat vertelde ik hem ook.

'Ik moet-je-ook-eerlijk-segge,' zei hij, 'dat ik straks al niet heb gesnopen, waarom je dat kind alleen hebt laten weggaan, maar ik dacht wat sal ik m'n eige' d'rmeê bemoeie? Tussen elk verloofd stelletje is wel's wat en m'n moeder zei altijd: het goed worden is het plezierigste van het kwaad zijn.'

'Verloofd stelletje,' zei ik tegen hem, 'man je bent gek. Er is niks tussen dat Engelse meisje en mij.'

'Hoor 's landgenoot,' zei hij, 'je mot met mijn de kachel niet anmake'... al was ik hardstikke' stekeblind, dan nog zou ik zien, dat jullie straol verkikkerd op elkaar bent.'

'Ga door,' zei ik, 'we zijn allemaal socialist, zij en haar broer en ik en die anderen ook zo'n beetje, nou en een gemeenschappelijke politieke overtuiging bindt.'

Hij bleef midden op de weg staan, knipoogde tegen me en zei: 'Politiek? Dát politiek? De manier, waarop die juffer je ankijkt, politiek? Pijnnemelijf... doodgewoon pijnnemelijf.'

Wat doe je er tegen (dacht ik) en ondertussen waren we in de kashba terecht gekomen. Nou misschien schrijf ik jullie later nog wel eens uitvoerig over die Arabische wijk, want ik wil een beetje opschieten met mijn verhaal, omdat jullie natuurlijk branden van nieuws-

gierigheid om te weten hoe het afgelopen is, maar laat ik jullie alleen maar zeggen: de ergste Franse film, die in Marokko speelt kan niet zo erg zijn als wat ik daar heb gezien en het werd me wee om het hart als ik dacht, dat Molly in die poel van bederf terecht was gekomen en wie weet waar lastig gevallen werd, misschien was ze al dood.

Die Amsterdammer sprak een aardig woordje Arabisch en hij was royaal met footjes aan kleine jongetjes, die hij vroeg of ze Molly hadden gezien, nou eindelijk vonden we er eentje, die haar gezien had en die zei, dat hij ons wel zou geleiden, maar eerst moest hij meer geld hebben; ze doen daar ook niks voor niks en de kinderen zijn er al even grote gauwdieven als de ouders.

We kwamen nu in het diepste putje van het hartje van de kashba en je zag de onguurste tronies uit allerlei slopjes en holen gluren en toen eindelijk wees dat jongetje op een deur en zei iets in het Arabisch tegen ons.

'Ze is hier,' zei de Amsterdammer en wij naar binnen, een gammele deur door en een donker gangetje in en toen stonden we op een binnenplaats waar een oude fontein stond, maar het stonk er huizenhoog van het menselijk vuil en ergens uit een krot achter die binnenplaats klonk een soortement gemurmel en gezang en daar gingen we op af. We duwden een deur open en ik geef jullie te raden wat we zagen... we waren in een soort Arabisch bewaarschooltje terecht gekomen, er stond een oude Arabier voor de klas en die dreunde iets op en een twintig kleine kinderen zaten op de grond en dreunden mee en midden tussen die kinderen zat Molly, ook op de grond en op elke knie had ze een Arabisch meisje met een snotneus. Nou beste mensen, de spanning, waarin ik had verkeerd was groot geweest en de blijdschap, dat ik haar weerzag was nog groter; die was zó groot, dat ik regelrecht op haar afstoof, haar optilde en haar omarmde en haar een zoen gaf, en net toen ik dacht: O jeminee, dat had ik niet mogen doen, dat is te vrijpostig van me geweest,' slaat Molly haar armen om me heen en begint me te zoenen en nog eens te zoenen, ze liet me gewoon niet los en van de weeromstuit begon ik weer terug te zoenen en al die Arabische kindertjes om ons heen aan het roepen en schreeuwen

en joelen en op de achtergrond stond die Amsterdammer te bulderen van het lachen.

Toen Molly en ik eindelijk buiten adem waren en ik me voorzichtig uit haar armen kon pellen, zei de kellner droogweg: 'Nou fader as-je-me nou nog wil besijbele' met je smoecies, dat jullie geen verloofd stelletje bint, dan mot je het maar segge', maar as bij ons thuis een jongen en een meissie elkaar zo staan te klapsoene' as jullie daar net deed, dan segge' wij: bestel de rijtuige' maar vast, want de brui-loft mot niet te lang uitgesteld worde.'

Nou en dat is nog niet het einde van wat ik jullie moest vertellen, er komt nog een vervolg, maar dat schrijf ik morgen. Ik wou jullie alleen maar zeggen, dat ik midden in die kashba heb ontdekt, dat ik stapelgek verliefd op Molly ben, ik schijn het al dagen geweest te zijn, maar ik had het zelf niet gemerkt en zij trouwens ook niet, want ze had steeds gedacht, dat ik niks van haar wilde weten, omdat ik zo stuurs deed.

En nou houd ik voor vandaag op met schrijven, want ik heb met Molly afgesproken, dat we straks samen een beetje op het sloependek gaan wandelen; als iedereen in het zwembad is, is het op het sloependek zo rustig zegt ze en we hebben samen zo'n massa te bepraten, alsof we elkaar voor het eerst in ons leven zien en ik heb nota bene het gevoel alsof ik haar al jaren ken.

Morgen schrijf ik wel weer, maar voordat ik wegga nog één ding: denk niet, dat het tussen Molly en mij alleen maar zoutwaterliefde is, ten slotte hebben we elkaar niet op zee gevonden, maar op het land midden in Algiers en ik heb toch wel het gevoel, dat het tussen ons tweetjes een woordje mee heeft gesproken dat we allebei socialist zijn, Molly en ik, met de hartelijke groeten van jullie Roel van Hoven.

Zaterdag

Als het aan Molly ligt, gaan we op slag trouwen, want het schijnt, dat ze met dat soort dingen in Engeland makkelijker zijn dan wij in ons nuchtere langzame Hollandje, maar ik heb haar duidelijk gemaakt, dat we beter nog even kunnen wachten.

‘Waarom?’ vraagt ze.

‘Nou,’ zeg ik, ‘we kunnen waarschijnlijk voor de kapitein trouwen, dit is een Engels schip, dus hier gelden de Engelse wetten, maar waarom zouden we het doen? Als je trouwt verandert je naam en je emigratievisum staat op je meisjesnaam, dus als getrouwde vrouw heb je reuze trammelant om Australië binnen te komen, dan kunnen we toch beter een paar weken geduld hebben en ons zodra we in Australië zijn in het huwelijk storten.’

‘Een paar weken duren zo verschrikkelijk lang,’ zegt ze en ik ben dat wel met haar eens, maar tenslotte moet je als man je verstand laten spreken en niet je gevoel.

Over verstand gesproken, Terry heeft een paar verstandige dingen tegen me gezegd. Het komt hierop neer, dat hij me het lassers-vak wil leren, hij denkt, dat hij op de een of andere manier daar wel een maniertje voor zal weten te vinden als hij maar eenmaal een baas heeft ginds in het verre Australië en toen we daarover zo aan het praten waren, kreeg ik plotseling een geweldig idee.

‘Terry,’ zeg ik tegen hem, ‘hoeveel moest je ook weer als handgeld betalen aan die kennis van je in Engeland... ik bedoel die kennis, die toevallig het gereedschap in voorraad heeft voor een eigen lasserij-bedrijfje.’

‘Een drieduizend gulden,’ zegt Terry.

‘Nou kijk eens,’ zeg ik tegen hem, ‘ik heb in Holland nog polissen lopen van een levensverzekering... mijn ouwe vader heeft die destijds gesloten, toen hij dacht dat ik zou gaan studeren en die hebben ze toen later voor mij veranderd. Als ik nou eens probeer het geld terug te krijgen dat er op is betaald, dan schieten we al een heel eind op in de richting van jouw drie duizend gulden.’

‘Goed idee,’ zegt Terry, ‘maar er komt natuurlijk geen spaan van terecht, want er zijn hele series van polissen, waarop je niet zo maar je centen terug kunt krijgen.’

Hij haalt Jim erbij en die is het met hem eens. Verzekeringsmaatschappijen (zegt die) zijn geen weldadigheidsinstellingen; die lui doen het om de winst en al zit Terry nog zo brandend verlegen om geld,

geen verzekeringsmaatschappij geeft geld terug als het niet in het contract staat.

‘Het is de verzekeringsmaatschappij van de beweging,’ zeg ik koptig, ‘De Centrale, en ik zal het jullie uitleggen.’

Maar de enige die me gelooft is Molly en dat doet die schat alleen maar omdat ze mij niet teleur wil stellen, maar ik ga naar de schrijfsalon en schrijf een lange brief aan De Centrale in den Haag, waarin ik de hele roman uiteenzet en vraag of ze voor een trouwe partijgenoot, Fakkeldrager en werker in zijn afdeling, de polissen willen verzilveren voor alles wat er voor te krijgen is en of ze dan dat geld zouden kunnen overmaken naar een adres in Engeland, dat ik hun later zal opgeven. Over twee dagen zijn we in Port Said, dan stuur ik die brief per luchtpost naar Nederland en ik vraag De Centrale of ze me telegrafisch naar de Empress of Bengal het antwoord willen seinen.

Twee dagen later.

Ik raak de tel van de dagen kwijt, maar dat komt, omdat Molly en ik zo veel te bespreken hebben, we raken gewoonweg niet uitgepraat, maar de brief aan De Centrale heb ik per luchtpost naar Holland gestuurd en nou maar duimen, dat het antwoord gunstig zal zijn.

Terry en Jim hebben een weddenschap met me afgesloten, zij zeggen: er komt niets van; en ik wed juist, dat het lukt.

Winnifred en Gladys en Molly staan aan mijn kant en op de een of andere manier hebben de andere passagiers van de Empress van onze geschiedenis gehoord, want aan boord bestaan geen geheimen en het hele schip doet nu met de weddenschap mee. Voor zoiets moet je bij de Engelsen zijn; beneden bij het kantoor van de scheepsadministratie kun je de weddenschappen sluiten, de administrateur treedt op als bookmaker en tekent op een schoolbord aan, hoe de stand is.

Elke vijf minuten lopen we langs de hut van de telegrafist, maar die heeft nog steeds geen antwoord en we varen al in het Suezkanaal en het begint me werkelijk een beetje raar te moede te worden, maar ik zeg tegen mezelf: zo vlug kan er toch geen antwoord zijn, d'r moet eerst een hele administratie worden uitgezocht.

Het is 's avonds en we zitten aan het diner met groene kool uit het water, als de telegrafist komt binnen stuiven met een telegram voor mij. Ik scheur het open en daar staat:

Afkoop mogelijk van alle polissen sein adres in Engeland waar geld moet zijn hartelijke gelukwensen met voorgenomen huwelijk,

en ik spring op en begin in mijn eentje een rondedans, dat wil zeggen, lang duurt mijn eenzaamheid niet, want iedereen staat op en ze geven mekaar een hand en iemand begint te zingen van 'He is a jolly good fellow' en Molly huilt en lacht tegelijkertijd en iedereen komt haar een zoen geven, waar ik levensgroot bij sta en ik kan er niets tegen doen en dat is nou de geschiedenis, die ik jullie wou vertellen. Wat ik zeggen wou: ik blijf in Australië, waar ik ga trouwen en waar ik met mijn zwager Terry een eigen lasserij begin en als we met een paar jaar in goede doen zijn en de partij-afdeling mocht geld nodig hebben voor het verkiezingsfonds of zoiets dan kloppen jullie maar gerust bij me aan, ik zal jullie mijn nieuwe adres nog wel schrijven, met de hartelijke groeten voor allemaal van jullie overgelukkige

Roel van Hoven

WETENSMACHT

*Het Internationaal Instituut voor
Sociale Geschiedenis*

Van de meester op school heb ik indertijd geleerd, dat Johan de Witt een schrander man geweest moet zijn. Een scherpzinnig raadspensionaris. Een behendig politicus. Maar bovenal eerde de meester hem als geniaal wiskunstenaar.

‘Hij heeft de levensverzekering uitgevonden; het grauw heeft hem op het Groene Zoodje in Den Haag vermoord.’

Omdat ik de nagedachtenis van een braaf onderwijzer niet wil bezoedelen, veronderstel ik thans dat de goede man indertijd wel heeft begrepen, dat er tussen de uitvinding van de levensverzekering en de gewelddadige dood onder de handen van het Haagse gemeen, geen enkel oorzakelijk verband heeft bestaan. Maar ik weet zeer beslist, dat mijn schoolkameraadjes en ik de lagere school hebben verlaten met een getuigschrift van loffelijk ontslag én met het inzicht, dat levensverzekering een perfide vorm van misdrijf is, waarop vroeger de doodstraf door lynchen heeft gestaan.

Dat misverstand met betrekking tot het criminele karakter van het verzekeringswezen is later pas begonnen te tanen; het heeft plaats gemaakt voor wanbegrip op vele andere gebieden des levens.

Ook de gedachte, dat Johan de Witt de uitvinder van de levensverzekering geweest zou zijn, heb ik moeten loslaten, toen ik ergens las, dat hij hoogstens de manier heeft uitgevonden om levensverzekeringen af te sluiten zonder dat er dik geld op moet worden verloren. En als u ’t mij vraagt, vind ik *die* uitvinding minstens zo belangrijk als de inventie, die mijn brave meester hem in de schoenen wilde schuiven. Want verzekeringen sluiten waarop geld verloren wordt – dát lijkt me niet zo moeilijk; daartoe is zelfs een journalist bij machte, wanneer hij zich inspant. Maar verzekeringen sluiten, waarop geld wordt óvergehouden, dat moet een moeilijk vak zijn. Het heeft iets uitstaande met waarschijnlijkheidsrekeningen en met statistieken van

gemiddelden en met wetten van grote getallen en met beleggingen, als ik het wel heb. Dat zijn allemaal uitingen van menselijk vernuft, zo droog als gemalen Palthe-dozen. En neem het een mens maar eens kwalijk, wanneer hij een dorstige keel krijgt zodra hij het woord *verzekeringsbedrijf* leest of hoort.

Verzekeringsbedrijf. In de eerste plaats dus de *verzekering* zelf. Het is geen kansspel, geen Monte Carlo engros of en detail, met een directeur, die de bank houdt en een croupier, die het tolletje van de roulette in beweging brengt. Het is zekerheid! Zekerheid voor de mens, die thuis in de linnenkast een polis heeft liggen en trouw elke maand zijn premie dokt – zekerheid ook voor de bank, die uitbetaalt aan de nabestaanden.

En, vervolgens bovenop die verzekering, het *bedrijf*. Zakelijk met koele verslagen, waarin iedereen precies kan lezen, zoveel is er ontvangen, zoveel uitgegeven, zoveel verdiend, zoveel is gereserveerd; en niets is aan de maat en de strijdstok blijven hangen.

Er zijn mensen, die met getallen kunnen omgaan alsof het levende wezens zijn. Ze herkennen hen aan hun gezichten. Wat vele anderen een dorre woestenij van gort-droge cijfers vinden, is voor hen een boeiend landschap met weilanden en bossen en sappig groen op de flanken der bergen. Deze mensen zullen mij met afgrijzen een fantasie-loze barbaar noemen, omdat ik rillingen krijg bij het woord 'verzekeringsbedrijf'. Maar zo is het nu eenmaal.

En nu dan een gedachtensprong naar een geheel andere vorm van menselijke activiteit: het bibliotheekwezen. Wanneer de lezer thans de wenkbrauwen fronst en tot zichzelf zegt: 'Die schrijver springt van de hak op de tak.' ... dan moet ik hem waarschuwen, dat er wel degelijk verband bestaat tussen het voor mijn gevoel dorre verzekeringswezen en het bibliotheekwezen, dat ik boeiend vind en waarvoor ik mijn hele leven een zwak heb gehad.

Een oud boek, een oude bibliotheek, een vergelde brief en een eeuwenoud archief, zetten de verbeeldingskracht van vele mensen in beweging. Niet alle voorwerpen zijn dode dingen: een stoel in een winkel-etalage is een ding zonder ziel, een meubel zonder persoon-

lijkheid. Maar zo'n stoel krijgt sfeer en een eigen uitstraling van persoonlijkheid, wanneer het meubel door een levend mens is gebruikt. Hoe langer het is gebruikt, des te meer persoonlijkheid heeft het verkregen. Veilingen zijn broedplaatsen der romantiek.

In de vertellingen uit de romantische periode der letterkunde komt de geschiedenis meermalen voor: een mens is gestorven en de verwanten, die hem hebben liefgehad, besluiten de stoel, waarop hij altijd placht te zitten, niet meer te gebruiken. Ze eren zijn nagedachtenis door het stukje eigen persoonlijkheid, dat hij op het meubel overdroeg, ongeschonden te laten. Dik-sentimenteel, zo'n geschiedenis, jawel, maar helemaal zonder zin is zij nochtans niet.

Wanneer dit al voor meubelen geldt, hoeveel sterker moet dit alles toepasselijk zijn op voorwerpen, die – om het zo maar eens te zeggen – de directe uitstralingen van een menselijke geest hebben ondergaan. Een oude brief heeft atmosfeer. Veel mensen zijn zonder het zelf te weten ontvankelijk voor het karakter van de briefschrijver, zoals dat spreekt uit de indeling van de bladspiegel, uit het rythme van de schrijftekens, de loop der regels. Ze ondergaan de geest van de mens, die de brief schreef, ook al zijn ze volstrekt onkundig van de wijze waarop hun gevoel tot stand komt. Zijn ze met enige verbeeldingskracht begaafd, dan *zien* ze 'iets', wanneer ze zo'n oude brief in de hand nemen: de briefschrijver, ofschoon hij reeds vele jaren dood is. De zorgen en de nood, of wel de verrukking en de vreugde, die zijn hand bestuurden, toen hij die thans vergeelde brief schreef. In de rationele zin van het woord leren ze misschien niets van zo'n oude brief, maar op een raadselachtige manier worden ze er wel wijzer van.

En wanneer de lezer dus straks mocht hebben gedacht: 'Die schrijver springt van de hak op de tak.' ... dan zal hij me thans wellicht begripen, wanneer ik zeg, dat het berekende en rekenende verzekeringsbedrijf mij in veel opzichten de tegenpool lijkt van het fantasie-rijke bibliotheekwezen. De tegenstelling tussen proza en poëzie. Tussen nuchterheid en romantiek. Tussen de ingenieur en de dichter.

Maar ergens moet toch de synthese van deze tegenstellingen liggen. Het opmerkelijke van De Centrale nu is, dat zij niet éénmaal, maar

vele malen die tegenstellingen heeft overbrugd. Dat zij met de opbrengsten van het koele rekenwerk, zonder hetwelk een verzekeringsbedrijf een bankroete boedel zou worden, mogelijkheden heeft geopend voor de speelse fantasie, de luchtige ontspanning en ook voor de wetenschap.

Laat ik, als voorbeeld, de geschiedenis vertellen van een bibliotheek...

Het is de geschiedenis van het Internationale Instituut voor Sociale Geschiedenis.

De historie begint in Nederland en... in Moskou.

Na het einde van de eerste wereldoorlog leidde prof. mr. N. W. Posthumus een Nederlands Economisch-Historisch Archief, dat zijn nuttigheid bewees voor degenen, die studie wilden maken van de economische ontwikkeling in de maatschappij. In vroeger eeuwen heeft men wel belangstelling gehad voor de historie en voor degenen, die later geroepen zouden zijn de geschiedenis van enige tijdperken te beschrijven, maar het zou overdreven zijn te beweren, dat men zich voorheen altijd duidelijk voor ogen heeft gesteld, dat de latere geschiedschrijver wellicht ook prijs zou stellen op methodische archieven, die niet de officiële gegevens van de overheid bevatten.

Prof. Posthumus verzamelde onder anderen archieven van particuliere maatschappijen, zodat voor degenen, die de economische wetenschap bestuderen, bronnen toegankelijk zouden worden, die voor het vestigen van een alzijdig oordeel minstens zo belangrijk mochten heten als de berichten, die iedereen in de kranten en tijdschriften kan lezen.

Voor dat archief kocht hij ook boeken en bibliotheken op de internationale markt. De vraag op de internationale markt was niet zo bijzonder groot en de prijzen, die degenen konden bedingen, die bibliotheken hadden aan te bieden, werden ook op deze markt door de wet van vraag en aanbod beheerst.

Maar de grote ommekeer op de internationale markt van boeken bibliotheken en archieven kwam, toen in Rusland de Bolsjewistische

Revolutie had gezegevierd en de regering van Lenin in Moskou het Marx-Engels Instituut stichtte. Dit Instituut beoogt alle historische gegevens bijeen te brengen, die betrekking hebben op de geschiedenis van sociale en politieke bewegingen in alle landen ter wereld. Zoals de naam trouwens reeds te kennen geeft, richt de belangstelling van het Instituut zich in de eerste plaats op gegevens omtrent Karl Marx en Friedrich Engels, hun persoonlijke leven, hun wetenschappelijk werk en hun strijd. Maar daarnaevens heeft het Marx-Engels Instituut in de loop van zijn bestaan levendige belangstelling aan de dag gelegd voor het gehele wijde terrein der economische en sociale geschiedenis. Een belangrijk deel van de verzameling, die in het Instituut te Moskou is bijeengebracht, wordt gevormd door een rijke verzameling fotocopieën, die dank zij grootscheepse medewerking van de Duitse Sociaal Democratische Partij, reeds omstreeks 1920 kon worden gevormd.

In 1934 bevond zich in Parijs de bibliotheek van de Polnische Bund. De Polnische Bund was een organisatie van Joodse socialisten in Polen, die zich op orthodox Marxistisch standpunt stelden. Deze organisatie kon in zekere zin als centrum worden aangemerkt voor de socialistische activiteit in Oost-Europa, gedurende de eerste dertig jaren dezer eeuw. Via het bestuur van deze Bund liepen draden in Westelijke richting naar de verschillende socialistische partijen; in Oostelijke richting onderhield deze Bund verbindingen met de geheime socialistische groepen in Rusland gedurende het Czaristische regiem en met kleinere socialistische groeperingen op de Balkan. De samenstelling van deze Bund had verder tot gevolg, dat uit zijn rijen een groot aantal emigranten naar Amerika togen en daar in hun nieuwe omgeving probeerden socialistische politiek te voeren of wel organisaties op te richten tot het voeren van een zodanige politiek. Er was dus alle reden om te veronderstellen, dat het archief van deze Bund waardevolle gegevens zou kunnen bevatten voor de geschiedenis van de socialistische beweging in een groot deel van Europa sedert het begin dezer eeuw.

Na de revolutionnaire beweging in Polen, die op het einde van de eerste wereldoorlog volgde, was het archief van deze Bund uit Warschau weggevoerd en op een of andere wijze in Berlijn terechtgekomen. Daar had het gedurende enkele jaren vergeten op een zolder gelegen. Maar toen in 1932 de vloedgolf van het nationaal-socialisme begon op te komen, werd het nodig geoordeeld dit archief in veiligheid te brengen. Men vreesde terecht, dat het namen en gegevens zou bevatten omtrent personen, die onder de vervolgingen van het nazi-regiem zouden lijden, indien de mannen van Hitler kennis zouden krijgen van hun gedragingen in de afgelopen jaren. Daarom werd in 1932 het archief hals over kop uit Berlijn weggevoerd. Het stond in een Parijs pakhuis opgeslagen in zakken en kisten, en was te koop voor elkeen of elk instituut, dat zich de zorg voor deze waardevolle verzameling zou willen aantrekken. Mevrouw A. Adama van Scheltema-Kleefstra, die voor de bibliotheek van prof. Posthumus op de internationale boeken- en archievenmarkt inkopen deed, kwam in aanraking met de vertegenwoordigers van de Polnische Bund, die haar de catalogus lieten zien. Dat was omstreeks 1934. In Duitsland was Hitler al aan het bewind en men prees zich gelukkig, dat deze bibliotheek in elk geval uit de klauwen der nazi's was gered.

Om het archief te kopen was een bedrag van f 8000,— nodig. Nederland bevond zich toen in de nawerking van de grote economische crisis. De mensen, die voorheen grote of kleine bedragen beschikbaar hadden gesteld om aankopen voor het Nederlands Economisch-Historisch Archief mogelijk te maken, hadden uiteraard op dat ogenblik niet zulke bedragen beschikbaar. Het zag er naar uit, dat dit archief hetzij waardeloos in het pakhuis in Parijs zou blijven liggen, dan wel dat het de weg zou gaan, die zoveel belangrijke verzamelingen voorheen waren gegaan, nl. naar het Marx-Engels Instituut in Moskou.

Het was in die tijd, dat de toenmalige hoofdredacteur van 'Het Volk', J. F. Ankersmit, aan mevrouw Adama van Scheltema en prof. Posthumus de naam noemde van Nehemia de Lieme, de directeur van De Centrale Arbeiders Levensverzekerings- en Depositobank.

Hij vertelde hun, dat de statuten van deze verzekeringsmaatschappij de bepaling bevatten, dat uit de winst zekere bedragen konden worden vrijgemaakt om daarmee algemeen culturele belangen te dienen, waaronder naar zijn mening ook kon worden gerekend het aankopen van de bibliotheek van de Bund.

Noch mevrouw Scheltema, noch prof. Posthumus, hadden ooit van Nehemia de Lieme gehoord, laat staan van de mogelijkheden, die de statuten van De Centrale boden tot optreden op cultureel terrein. Het was J. F. Ankersmit die de kennismaking tussen het drietal tot stand bracht, een kennismaking, die later zou blijken zeer rijke vruchten te dragen. Want De Lieme stelde onmiddellijk in deze bibliotheek van de Bund groot belang. Hierbij speelde ongetwijfeld ook een rol de omstandigheid, dat de Bund een typisch Joodse organisatie was, die weliswaar in tegenstelling tot de opvatting van De Lieme anti-zionistische trekken vertoonde, maar die toch kon gelden als het centrum niet alleen van socialistische, maar ook van Joodse activiteit op politiek en cultureel terrein in het Oosten van Europa.

De Lieme beloofde zijn Raad van Commissarissen een voorstel te doen de bibliotheek aan te kopen en enkele weken later kreeg hij van dat college de toestemming tot deze transactie over te gaan.

Met de aankoop van de bibliotheek van de Bund begon eigenlijk de geschiedenis van het Internationale Instituut voor Sociale Geschiedenis. Immers, enkele weken nadat het archief van de Bund in Nederland was gearriveerd, ontbood De Lieme prof. Posthumus en maakte hem deelgenoot van een groot plan, dat in zijn brein was ontstaan.

De jaren, onmiddellijk volgende op het fatale jaar 1933 toen Hitler in Duitsland de macht veroverde, vormden de tijd waarin voortdurend bibliotheken moesten worden gered. In Duitsland woedde de terreur in schrikwekkende hevigheid. Op de vurige brandstapels, door de cultuurdragers van het nationaal-socialisme opgericht, werden kostbare verzamelingen boeken geworpen. Vooraanstaande personen uit het economische, sociale en politieke leven vluchtten in allerijl uit hun vaderland en lieten kostbare bibliotheken, handschriften e.d. onbeheerd achter.

Nehemia de Lieme en prof. Posthumus droomden van een instituut in West Europa, dat in elk opzicht zou kunnen wedijveren met het Marx-Engels Instituut in Moskou. Dit was een stoutmoedige fantasie, want het Marx-Engels Instituut beschikte over een ongekend grote verzameling van de belangrijkste geschriften. En over ongelimiteerde geldmiddelen. In overleg met de directie van De Centrale werd een uitgebreid plan opgesteld, teneinde de financiële basis onder een dergelijk Nederlands instituut zo stevig mogelijk te maken. Nadat eenmaal de financiële grondslag van het instituut was gelegd, moest de vraag van de huisvesting worden opgelost. Het Gemeentebestuur van Amsterdam zag de betekenis van een dergelijk instituut voor de hoofdstad in en stelde het grote gebouw aan de Keizersgracht 264 ter beschikking. Men krijgt enige indruk van de omvang van de werkzaamheden, die moesten worden verricht, wanneer men weet, dat 1935 en 1936 voor een belangrijk deel werden gevuld met de werkzaamheden voor het herstel en de inrichting van het gebouw, waarvoor een bedrag van f 45.000.— nodig was, dat door De Centrale werd gefourneerd. Toen het gebouw eenmaal gereed was, voldeed het aan de hoogste eisen, die aan een dergelijke instelling kunnen worden gesteld. De lokalen waren eenvoudig gemubileerd, ruim en licht, er was voldoende ruimte aan boekenkasten om uitgebreide verzamelingen op te nemen. In het geheel konden de kasten en rekken ongeveer 5 km boeken bevatten. In het gehele gebouw werden parketvloeren gelegd, een ruime studiezaal werd ingericht.

Het zou buiten het bestek van dit hoofdstuk vallen, indien thans een volledige opsomming zou volgen van de uitgebreide catalogus van werken en bibliotheken en archieven, waarover het instituut beschikte, maar 3 verzamelingen vormen de kern en de trots van het instituut aan de Keizersgracht.

Daar is in de eerste plaats het Marx-Engels archief; niet het Moskouse, maar het Amsterdamse. Dit bevat een uitgebreide verzameling van particuliere correspondentie, die Marx en Engels hebben gevoerd, zij bevat alle manuscripten van de door hen geschreven boeken

en een uitgebreide verzameling brieven, die de beide grondleggers van het wetenschappelijk socialisme hebben ontvangen. Het totale aantal brieven, dat in deze verzameling aanwezig is, bedraagt meer dan 10.000.

In de verzameling bevinden zich verder alle manuscripten, die op 'Das Kapital' betrekking hebben; een zeer uitgebreide collectie notities, die Marx voor het schrijven van dit werk heeft gebruikt, 220 cahiers met excerpten uit een uitgebreide verzameling over de Duitse ideologieën, dissertaties, documenten van persoonlijke aard, een bijna volledige collectie politieke documenten.

Een tweede verzameling, waarop het instituut trots is, is de bibliotheek van dr. Netlau, een anarchist, die vroeger in Wenen woonachtig was en wiens verzameling geacht wordt de best gedocumenteerde te zijn, die betrekking heeft op het anarchisme, op de Franse Revolutie en op de Parijse Commune van 1870. In deze verzameling bevinden zich 336 kisten met boeken, brochures en kranten. Het is de grootste bibliotheek, die ooit door het Instituut werd aangekocht.

Het derde pronkstuk van het instituut is de verzameling Kashner omtrent de sociale geschiedenis van Engeland. De collectie begint in 1620 en bevat niet minder dan 3000 zeer kostbare brochures, pamfletten, die de jaren 1620 tot 1860 omvatten. Deze verzameling bevat verder de meest volledige bibliotheek omtrent alle sociale processen (Labour trials) van het jaar 1720 af tot 1821.

Om dit drietal zeer belangrijke archieven heen groepeeren zich een groot aantal verzamelingen van betrekkelijk geringe en ook van uitgebreide omvang. Daar is o.a. het volledige archief van Kautsky, Bebel, Liebknecht, Vollmar en Bernstein.

Voor wat Nederland betreft is er een bijna volledig archief omtrent de Spoorwegstaking van 1903, het archief van F. Domela Nieuwenhuis, Troelstra, dr. F. M. Wibaut, Schaper.

Uit deze opsomming blijkt wel, dat het instituut nog juist op tijd werd opgericht. In de eerste jaren van zijn bestaan rolden de bibliotheken het gebouw binnen. Aan elke verzameling is niet alleen de ge-

schiedenis verbonden van de man, die haar heeft bijeengebracht, maar bovendien nog de geschiedenis van de wijze waarop zij uit Duitsland naar Nederland kwam.

Om belangrijke verzamelingen over de oostelijke grens te krijgen, zijn vaak zeer ingewikkelde smokkeltrucs toegepast, maar mede door de hulp van een Berlijnse expediteur, die niet aarzelde bij herhaling grote risico's te lopen, is er nooit een van die gesmokkelde bibliotheken verloren gegaan.

In 1937 werd de noodzakelijkheid gevoeld om in Frankrijk een afdeling van het instituut op te richten. In de eerste plaats was daar de autarkische tendens in Frankrijk zelf, waardoor het niet altijd mogelijk bleek verzamelingen uit dat land naar Nederland te krijgen, maar daarnevens meende men, dat een deel van de verzameling in geval van oorlog beter in Frankrijk zou zijn dan in het eigen land.

In 1938 echter werd het allengs duidelijk, dat ook het huis in Frankrijk geen afdoende beveiliging zou bieden en daarom stuurde de Centrale in dat jaar alle Marx-Engels brieven naar Engeland met de bedoeling dat meer verzamelingen zouden volgen.

Later gingen kostbare archieven, alle eerste drukken van boeken en bijzondere stukken, naar Engeland, in totaal 120 kisten met kostbaar materiaal. Begin 1940 gingen nog eens 22 kisten naar Frankrijk, die echter onderweg zijn zoekgeraakt en waarvan men nooit meer iets heeft gehoord. Trouwens, in de oorlog werd het huis in Frankrijk door de Duitsers ontdekt en leeggehaald.

Met de inval van de Duitsers in Nederland scheen het noodlotsuur voor het internationaal instituut geslagen. Het was te verwachten, dat de nazi's en hun handlangers zich op de verzamelingen zouden werpen. Wat zou er van de bibliotheken terecht komen? Zouden er ook in Nederland brandstapels verrijzen, en zouden de kostbare boeken, die niet naar het buitenland in veiligheid waren gebracht, aan de vernielzucht van de vandalen ten offer vallen?

In juli 1940 kwam de SS in het Internationaal Instituut. De Duitsers

bevalen dat de bibliotheek moest worden gesloten en dat het personeel alleen persoonlijke bezittingen mocht meenemen. Een bijzondere 'Einsatz', direct verantwoordelijk aan dr. Alfred Rosenberg in Berlijn, kreeg opdracht het gebouw leeg te halen en alles naar Berlijn te zenden. Het instituut had in een ander gebouw aan de Keizersgracht een groot pakhuis tot zijn beschikking, dat geheel vol lag met kranten en tijdschriftenverzamelingen; dat werd eveneens in 1941 leeggemaakt en naar het oosten gevoerd.

Het is later bekend geworden, dat in 1944 dr. Rosenberg een brief aan Seys Inquart zond, waarin hij de Rijkscommissaris voor Nederland wees op de militaire situatie en er bij hem op aandrong maatregelen te nemen, opdat in elk geval de archieven in het Internationaal Instituut in Berlijn zouden zijn. In grote haast werd toen door de Duitsers alles ingepakt en in de maanden September-October 1944 met kleine schepen naar Friesland en Groningen gebracht en daar op andere schepen naar Emden overgeladen.

Toen de bevrijding kwam was het gebouw aan de Keizersgracht volkomen leeg, er was zelfs geen snipper papier meer te vinden. Mevrouw Adama van Scheltema zette zich aan het werk, het bijna hopeeloos schijnende werk, om de verdwenen archieven terug te vinden. In een van de interneringskampen vond zij een Nederlandse chauffeur, die bij het wegvoeren van de archieven behulpzaam was geweest. Deze man wist te vertellen, dat een Nederlands meisje in Friesland en Groningen getuige was geweest van het overladen van de archieven uit kleine schepen op enkele grotere boten. Na een ijverige nasporing, die in een detectiveroman geen slecht figuur zou slaan, wist mevrouw Scheltema het bedoelde meisje in Brabant te ontdekken, dat zich wonder boven wonder nog de naam van de twee kustvaarders kon herinneren, die de archieven verder Duitsland in hadden gebracht. Het waren de 'Alkmaar' en de 'Komeet'. Alle nasporingen naar de verblijfplaats van deze schepen schenen vruchteloos. Totdat in Maart 1946 van militaire zijde het bericht binnenkwam, dat men in het bezit was gekomen van een lijst van Nederlandse schepen, die in Duitsland

waren en dat op deze lijst de naam van de 'Alkmaar' en de 'Komeet' voorkwamen. Het bleek dat deze beide kustvaarders in Windheimshafen bij Hannover lagen. Een expressebrief van de Duitse Democratisch Socialistische Partij bracht al spoedig de bevestiging, dat inderdaad deze 2 schepen in Windheimshafen lagen, en dat zich kisten met boeken aan boord bevonden.

Een Duitse partijgenoot liet enkele dagen later weten, dat hij er in geslaagd was de Britse bezettingsautoriteiten er van te overtuigen, dat de kostbare lading behoorlijk beschermd diende te worden. Wat er in die bewogen dagen precies met de lading van de beide schepen is gebeurd, is nooit geheel opgehelderd. Hebben de Britten niet voor bewaking zorg gedragen? Of is de bewaking onvoldoende geweest?

In elk geval, toen mevrouw Adama van Scheltema eindelijk in Windheimshafen aankwam, bleek haar, dat in het ruim van een der schepen vijf honderd kisten met boeken en papieren eenvoudigweg waren omgegooid. De inhoud was her en der in de ruimen verspreid en grote hoeveelheden documenten waren op een hoop gegoooid, waarin men de brand had gestoken.

Toen eindelijk in Augustus 1946 de lading in Amsterdam aankwam, was er een halve Rijnaak vol met wat in de terminologie der archief-verzamelaars 'puin' wordt genoemd. Een half schip vol met een onoverzienbare stapel papieren, verwaaid, nat geregend, stukgescheurd, vuil en dikwijls onleesbaar geworden. Tot overmaat van ramp bleek de 'puin'-lading niet voldoende tegen regen beveiligd te zijn, zodat het weinig moeite kost zich een voorstelling te maken van de wanhoop, die de mensen van het Internationaal Instituut beving, toen ze 'hun' verzamelingen eindelijk in Amsterdam voor de wal hadden.

Juist toen de binnenschepen zouden worden gelost en de lading in het huis aan de Keizersgracht zou worden gebracht, brak in de hoofdstad een staking van havenarbeiders uit. Het redden van de kostbare archieven, die aan weer en wind blootgesteld voor de wal lagen, geschiedde daarop door soldaten, maar het ware overdreven te beweren, dat de lossingsarbeid zonder moeilijkheden verliep.

Met het toen gangbare betaalmiddel van de 'Internationale Bank

der Cigaretten' gelukte het mevrouw Adama van Scheltema echter de onogelijke papierhoop en de kisten die niet waren geschonden, weer onder het eigen dak van het Instituut te krijgen.

Het reusachtige krantenarchief was toen nog zoek, maar later werd een deel daarvan in Klagenfurth in Oostenrijk teruggevonden; 35% van het oude archief is echter verloren gegaan.

Het archief van de Sociaal Democratische Arbeiders Partij in Nederland (S.D.A.P.) was tot het jaar 1914 geordend; nog zes jaren moesten gecatalogiseerd worden. Mevrouw Adama van Scheltema wilde dit archief tijdig naar Engeland en in veiligheid brengen, maar de gebeurtenissen waren sneller dan de besluitvaardigheid der mensen, die het definitieve 'ga je gang maar' moesten uitspreken.

Het gevolg is, dat het Internationaal Instituut al sinds jaren op zoek is naar 361 kisten, waarin het archief van de S.D.A.P. opgeborgen is. Waar zijn die kisten gebleven?

De Duitsers hebben het archief niet vernield; dat staat onomstotelijk vast. De kisten zijn tijdens de bezetting naar Silezië gevoerd en daar in de kelders van een groot kasteel ondergebracht. Maar toen de geallieerde troepen Oost Europa bevrijdden, geraakte het archief van de S.D.A.P. in Poolse handen.

In 1948 kreeg het Internationaal Instituut een brief van de Universiteit in Krakau, waarin werd medegedeeld, dat op een of andere manier, een groot aantal kisten met uit Nederland afkomstige documenten in het bezit van die Universiteit waren geraakt. Vermoedelijk bevatten deze kisten het archief van de S.D.A.P.; dat kan men uit enkele bijzonderheden afleiden. Maar duizend-en-één pogingen om deze kisten naar Nederland terug te krijgen, zijn mislukt door de ontwikkeling der politieke verhoudingen in de wereld.

Bestond sinds 1933 tot 1940 een groot deel van het werk van het Instituut in het redden van bibliotheken, verzamelingen en archieven – thans wordt de aandacht voor een deel in beslag genomen door pogingen om eigen bezit terug te vinden, en vervolgens de 'bewaarders' zover te krijgen, dat zij hun onrechtmatig bezit naar Amsterdam terug zenden.

Wonderlijke ervaringen kan men bij deze opsporingsarbeid soms opdoen. In 1940 voerde het Internationaal Instituut uitvoerige besprekingen met de vroegere secretaris der Socialistische Internationale, Friedrich Adler. Belangrijke archieven, die in zijn bezit waren, moesten over de grens. Naar Frankrijk? Maar (de oorlog was reeds uitgebroken, de Duitse inval in Nederland lag nog in de nabije toekomst) naar Frankrijk mochten slechts drukwerken in de Franse taal worden gezonden.

Het Internationaal Instituut echter kreeg, als hoge uitzondering, verlof, honderden kisten met drukwerken in een andere taal dan Frans over de grens te zenden. Het archief van Friedrich Adler werd dus verzonden – het kwam niet verder dan Brussel. Daar werd het in een huis opgeslagen.

Gedurende de bezetting van België hebben de Duitsers dit huis volkomen leeggehaald. Nadat België was bevrijd, onderzocht een Belgische socialist dit huis en ontdekte, dat wonderlijk genoeg de bezetters nooit de zolders hadden bekeken. Daar lag het archief. Het berust thans in Amsterdam, in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis.

Zo komen de verdwaalde archieven langzaam maar zeker weer thuis. Verliezen worden ingehaald, ontbrekende gedeelten worden aangevuld.

Dit dan is de romantische geschiedenis van een bibliotheek, die haar belangrijk wetenschappelijk werk kon verrichten dank zij bedragen, die door een kil-zakelijk levensverzekeringsbedrijf uit zijn winsten werden uitgekeerd.

Men zegt, dat wij leven in de eeuw van *de gewone man*. Het is een andere manier om uit te spreken, dat in onze tijd de eerbiediging van de menselijke persoonlijkheid meer en meer naar de voorgrond dringt bij het streven naar een maatschappij met meer gerechtigheid. Maar dan de menselijke persoonlijkheid van *iedereen*, van de hooggeplaatsten en de nederigen, van de rijken en de armen.

In de wereld van het verleden was een betrekkelijk kleine groep

personen verantwoordelijk voor het wel en wee van staat en maatschappij. De 'geschiedenis zoals zij op school wordt geleerd' is in hoofdzaak de geschiedenis van die kleine groep personen. De graven van het Hollandse, Beierse en Henegouwse Huis. De erfopvolgingen, de oorlogen. De gewone man leefde ook in het verleden, maar zijn lichaam en geest waren bestanddelen voor het grijze cement. Wie kent de toestanden, waarin de gewone man eeuwen geleden leefde? Wie kent zijn noden? Zijn verlangens? Zijn dromen en wensen?

Wanneer inderdaad deze eeuw de Eeuw van de Gewone Man is, dan zal de toekomstige geschiedschrijver de historie onzer dagen niet schrijven als het relaas van de lotgevallen van weinigen, maar als de geschiedenis die door de gewone man werd gemaakt. Voor hem zullen dan de archieven van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis waardevolle gegevens opleveren... en nu zien we ook de synthese tussen het boeiende bibliotheekwezen en de dorre cijfers van het verzekeringsbedrijf. Want het kenmerk van De Centrale is immers, dat zij is het bedrijf *van, voor en door* de gewone man.

EPILOOG

Epiloog

Al maakte ik dit boek eens zo dik, dan nog zou het nooit precies kunnen aangeven wat De Centrale in het leven van een ontelbaar aantal mensen heeft betekend. In de voorgaande hoofdstukken is een poging gedaan om de bevruchtende invloed te schilderen, die deze merkwaardige verzekeringsmaatschappij op velerlei gebied heeft uitgeoefend. Hoe ze het werk van de arbeidersjeugd heeft bevorderd; hoe ze haar steen heeft bijgedragen voor de vacantie-oorden in het land; hoe haar prachtig initiatief en geldelijke offers een wetenschappelijk instituut in het leven riepen, dat zijn gelijke niet heeft in de democratische wereld; hoe mede aan haar bijstand volksgebouwen zijn te danken, die hebben bijgedragen tot de groei van de burgerzin; hoe ze de arbeiderssport, de arbeidersontwikkeling, de kaderscholing bevorderde, hoe ze... maar de lezer kent de opsomming reeds uit de voorgaande bladzijden. En toch... tóch is die opsomming allesbehalve volledig.

De tekortkoming van de voorgaande hoofdstukken is, dat ik niet heb kunnen ontkomen aan de neiging om kleine gebeurtenisjes over het hoofd te zien, doordat het grote mij te veel boeide.

Zoveel honderdduizend gulden voor dit, en zoveel voor dat... het is indrukwekkend, en de directie van De Centrale heeft schoon gelijk, dat ze de aandacht vestigt op de miljoenen guldens, die zij uit de winsten heeft doen uitkeren aan instellingen van culturele betekenis. Maar ergens in de beschrijving hapert iets... laat ik het liever vertellen met een voorbeeld uit de praktijk.

Jaren geleden was er in Groningerland een vereniging van arbeiders, die muziek beoefenden. Ze zongen liederen. Het was nog in de tijd, dat de liedertafel naar solide-Duits model het toppunt van artistiek genot vertegenwoordigde. Maar die zangvereniging wilde wel eens iets anders; ze zocht het in de kunst hogerop. Kwam de vraag

aan de orde: 'Welke muziek hebben we nodig. Wat kosten de partituren? En hoe komen we aan de centen?'

Drie belangrijke vragen in die tijd. De beantwoording was een groot experiment. De dirigent moest zoekend en tastend zijn weg vinden in een nieuw gebied der vocale kunst, en zijn proefnemingen moesten betaald worden met de centjes, die de leden van hun karig loontje opzij konden leggen. Zoiets remt de onderzoekingsdrift. Bovendien kostten zulke ongewone partituren in die tijd meer dan tegenwoordig. Op zich zelf is het geen wereldschokkende gebeurtenis geweest. Een zangvereniging van arbeiders in Groningerland wil wel eens iets anders gaan zingen, nou en als ze hun zin niet krijgen en bij de liedertafel-stijl volharden, zal de wereld toch wel blijven draaien. Laat ons dus deze gebeurtenis niet dramatiseren.

Maar als je kans ziet die draaiende reuzen-grote wereld met al haar ijzingwekkende problemen één ogenblik te vergeten, dan begin je plotseling oog te krijgen voor de formidabele betekenis, die de nieuwe kostbare muziek moet hebben gehad voor die eenvoudige mensen in Groningerland. Grote dingen zijn nu cenmaal opgebouwd uit kleine eenheden.

Die nieuwe muziekpartituren *kwamen* er. De Centrale had er voor gezorgd.

Een van de leden van die zangvereniging was een simpel kleermakertje. Hij heette Evert Kupers. Later werd hij voorzitter van zijn bond, weer later lid van de Tweede Kamer en voorzitter van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen, en hij was een der vertrouwdsde diplomaten, waarop Nederland in moeilijke jaren heeft kunnen rekenen, ofschoon hij waarlijk niet van dure adellijke kom-af was.

Laat de nuchterling nu maar zeggen, dat er hoegenaamd geen samenhang bestaat tussen dat zangkoortje in Groningen, vele, vele jaren geleden, en die carrière van een eenvoudig man tot een Nederlander van formaat. Als ik beweer, dat die samenhang wél bestaat, kan ik mijn stelling niet eens waar maken, en toch moet die geestelijke groei van de honderden Evert Kupers-en in Nederland *ergens* begonnen

zijn. En ik beweer, dat zo'n daad van generositeit van De Centrale die nieuwe partituren schonk, wel degelijk vrucht heeft gedragen in de levensgeschiedenis van vele mensen.

In een van de hoofdstukken van dit boek wordt verteld hoe de kleine Spanjaard Victoriano Vineto het Troelstra-oord in Beekbergen bezoekt; hij verneemt er, dat in dat gebouw gedurende de wintermaanden cursussen plaats vinden, waar bestuurders van vakverenigingen worden opgeleid voor hun niet gemakkelijke en verantwoordelijke taak. De instandhouding van deze Troelstra-school is voor De Centrale een zaak van aanhoudende belangstelling geweest.

Ook voor degene, die zich beslist niet tot de buitenstaanders in de socialistische beweging behoeft te rekenen, kan zo'n mededeling de meest uiteenlopende associaties oproepen. Het ligt voor de hand, dat hij bij het vernemen van het woord 'kaderschool' denkt aan vakbonden met hoofdbesturen, die in gecompliceerde onderhandelingen, beslissingen moeten nemen, waarvan een deel van Nederlands welvaart afhankelijk is. Toch maar een goed ding (denkt hij), dat ze daar op dat Troelstra-oord de onderhandelaars van de arbeiderskant bescf hebben bijgebracht voor de veelzijdigheid van sociale vraagstukken en voor de betrekkelijke waarde van oplossingen, die te veel voordelen naar één kant trekken. Dat is, wat ik noem: de grote visie op zo'n kaderschool.

Maar er is ook een kleine kijk, en laat ons nooit vergeten, dat in het leven van doogewone mensen, de kleine dingen belangrijker zijn dan de grote. Ik zie zo'n 'klas' van die Troelstra-school voor me. Ernstige mensen. De meesten van hen komen van ouders, die in de fabriek werken. Zij zelf hebben in de praktijk van de loonarbeid hun jonge jaren doorgebracht. Daar zit Tom, hij komt uit de Transportarbeidersbond. Een goed stel hersens. Hij leert hier boekhouden, economie, geschiedenis en nog meer. Wanneer hij een paar jaar de lessen op de Troelstra-school met goede resultaten heeft gevolgd, staat een nieuwe loopbaan voor hem open. Dan wordt Tom... herboren. Voor één enkele mens openen zich nieuwe vergezichten in het leven. Een schatkamer kan ontsloten worden. En Tom kan alles wat hij in zijn opstel-

len schrijft over gemeenschapszin en dienst aan de algemeenheid, nog zo eerlijk menen (hij *meent* het eerlijk, daar niet van!), dat neemt toch niet weg, dat de Troelstra-school en de resultaten van die opleiding, in de eerste plaats van betekenis zijn voor de verdere ontplooiing van zijn eigen leven.

En daar zit Kees; hij komt uit de metaalfabriek. Piepjong snuitertje met een scherp verstand en aangeboren redelijke overtuigingskracht. Dat zijn bond juist zo'n melkmuil heeft uitgezocht en de kosten draagt voor zijn verdere opleiding, bewijst, dat zijn oudere vakgenoten 'iets' in hem zien. De leraren zullen trachten te ontdekken of ze gelijk hebben. Het bestuur van Kees' bond heeft in de eerste plaats aan de belangen van de organisatie gedacht, maar de ouders van Kees zijn blij... doodgewoon blij, dat hun zoon de kans krijgt verder te komen dan zijn vader. Dat is de klein-menselijke kant van een groot sociaal experiment.

Eigenlijk moest een boek, dat beschrijft wat De Centrale voor het volle leven van een grote volksgroep heeft betekend, zich op zulke kleinigheden concentreren. Op de partituren van de zangers in Groningen, op Tom en Kees en Jan en Klaas en hoe ze verder allemaal heten.

O het zijn vaak lachwekkende kleinigheden. In de boeken van De Centrale staat een post aangetekend en bij het bedrag staat de naam van een fanfarecorps, ergens in Nederland. Een arbeidersfanfarecorps. Pas op, noem het geen namaak-oempa-orkest, want dan springen honderdduizend fanfare-muzikanten in heel Nederland u naar de keel, ongeacht hun politieke of geloofsovertuiging. Zeker, zo'n fanfare-corps maakt muziek, die beslist op een ander niveau ligt dan de Negende van Beethoven. Alles tot uw dienst. Maar tussen het Concertgebouworkest en een stelletje blaaspoepende oempa's ligt een ladder van schakeringen. Dat fanfarecorps dan had dringend behoefte aan nieuwe uniformen en nieuwe uniformpetten voor de blazers en andere muzikanten. Wel, en toen schreven ze naar De Centrale, dat de leden de hoge kosten werkelijk niet konden opbrengen en kan er

misschien bij de verzekeringsmaatschappij niet een centje overschieten? Ze kregen hun nieuwe uniform en hun mooie petten.

Een kleinigheid, en nauwelijks de moeite waard; pas op voor dat haastige oordeel. Wie eenmaal in zijn leven op een schone zomerse dag naar een of andere negorij is gereisd om er voor de krant een concours bij te wonen van een groep arbeidersmuziekverenigingen uit de omtrek en wie nog niet zo blasé is, dat hij zich herinneren kan hoe die gewone mensen met aandoenlijke overgave onderdoken in schoonheidsgevoel, en alles behalve volmaakt, probeerden iets weer te geven van de ontroering, die ze innerlijk voelden branden... die weet ook, dat zo'n uniform en zo'n petje groot kunnen zijn in betekenis voor de enkele nietige mens, die er naar verlangt.

Van alle gesprekken, die ik heb moeten voeren om de stof te verzamelen voor de hoofdstukken, die aan dit voorafgaan, heeft het onderhoud met de agent van de Centrale uit het Zuidhollandse dorp, dat ik Gocie-gemeente heb genoemd, de diepste indruk op me gemaakt. Vraag ik me af, waarom dit levensverhaal mij zo diep heeft getroffen, dan geloof ik, dat het is, omdat hij de kern van De Centrale heeft geraakt met zijn mededeling:

'Ik heb toen voor dertig duizend gulden afgesloten, en het waren allemaal postjes van honderd gulden gemiddeld.'

Nu, na vijftig jaar is De Centrale groot. Maar het zijn de kleine mensen, die haar omhoog hebben getild. Mensen van de smalle gemeente brachten vaak met koperen centen bedragen bijeen, die als een vloedgolf van edelmoedigheid nu eens over deze sector dan weer voor een ander stuk van de socialistische beweging konden worden uitgestort. Zo is de laag vruchtbaar slib gegroeid, waarin socialistische gezindheid kon gedijen.

Laat het gebouw aan de Rijnstraat in den Haag dan van buiten en van binnen het karakter dragen van een doodgewone verzekeringsmaatschappij waarvan er dertien in een dozijn gaan, toch is er verschil tussen de ene verzekeringsmaatschappij en de andere.

Nu De Centrale vijftig jaar bestaat en de socialistische beweging zich herinnert *hoe* het begon, wat de resultaten zijn geweest en welke

verwachtingen voor de toekomst mogen worden gekoesterd, nu
zegt zij van ganser harte:
‘Gefeliciteerd...’